

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

DR. JÁSZI OSZKÁR

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS
ÁLLAMBÖLCSELETE

1908.

GRILL KÁROLY KÖNYVVIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST, IV., VERES PÁLNÉ-UTCA 16

A
TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS
ÁLLAMBÖLCSELETE

ÍRTA
DR. JÁSZI OSZKÁR

II. KIADÁS

1908.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
BUDAPEST. IV. VERES PÁLNÉ-UTCA 16.

Előszó a második kiadáshoz.

Munkámnak ezt a második kiadását nem adhatom zavartalan örömmel a közönség kezébe. Mert bár az Írónak nem lehet semmisem kedvesebb, mint eszméinek terjedése: mégis, ha lelkiismeretes, nyugtalanságot érez oly régibb dologzattal állva elő, mely már nem felel meg mindenben ama felfogásnak, melyre újabb kutatások, tények s elmélekdedések alapján jutott el. Pedig ép ez az eset forog fenn könyvem e második kiadásával: mai álláspontom nem fedí teljesen azt, a mit közel három év előtt elfoglaltam. S mint-hogy sok más feladat által igénybe véve, nem vállalkozhattam e könyv átdolgozására, két dolog között kellett választanom: vagy egyáltalán ki nem adni e fejtegetéseket, avagy említett aggodalmamat leküzdve, egy változatlan kiadást rendezni.

Én ez utóbbi eljárást választottam, mert annak a világnézetnek terjesztése, melynek e lapok körvonalait megrajzolják, sokkal fontosabbnak tűnt fel előttem, mint az a néhány megszorítás vagy kiterjesztés, melyeket régibb nézeteimmel szemben alkalmaztam volna, ha a könyv átdolgozására lett volna időm.

Budapest, 1905. október hava.

I

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÁLTALÁNOS JELLEGE.

1. §. A történelmi materializmus neve alatt ismert elmélet a *Marx* nevéhez fűződik. Legteljesebben és leghatározottabban a „*Zur Kritik der politischen Oekonomie*” c. munkája előszavában fejtette ki. A kérdéses rész így szól: „Vizsgálódásom abban az eredményben végződött, hogy jogviszonyok ép úgy, mint államformák sem önmagukból meg nem érthetők, sem az u. n. emberi szellem általános fejlődéséből, hanem hogy ellenkezőleg azok az anyagi életviszonyokban gyökereznek, melyeknek összességét Hegel a XVIII. század angolai és franciái mintájára „polgári társadalom” név alatt foglalja össze, hogy így a polgári társadalom anatómiája a nemzetgazdaságban keresendő.

Életük társadalmi termelésében az emberek határozott, szükség szerű, akaratuktól független viszonyokba, termelési viszonyokba mennek bele, melyek anyagi termelési erőik bizonyos fokának felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja általában meghatározza a szociális, politikai és szellemi életfolyamatot.

Nem az emberek öntudata az, mely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, mely öntudatukat meghatározza. Fejlődésük bizonyos fokán a társadalom anyagi termelési erői ellentétbe jutnak a létező termelési viszonyokkal, avagy a mi csak jogi kifejezés e helyett, a tulajdonviszonyokkal, melyek keretében eddig működtek. A termelési erők fejlődési formáiból ezek a viszonyok bilincsekké lesznek. Ekkor a szociális forradalom korszaka következik be. A gazdasági alap változásával az egész óriási *felépítmény* (Üeberbau) lassabban vagy gyorsabban átalakul. Az ilyen átalakulások szemléleténél mindig meg kell különböztetni az anyagi, természettudományi hűséggel megállapítható változást a gazdasági termelési viszonyokban a jogi, politikai, vallási, művészeti vagy bölcséleti, egy szóval ideológiai formáktól, melyekben az emberek ezen ellentét öntudatára jutnak és ezt kiküzdik. A mily kevésbé lehet azt, hogy az egyén micsoda, abból megítélni, a mit magáról tart: ép oly kevésbé lehet az ilyen átalakulási korszakot öntudatából megítélni, hanem inkább ezt az öntudatot kell az anyagi élet ellenmondásaiból, a létező ellentétből a társadalmi termelési erők és termelési viszonyok között megmagyarázni. Egy társadalmi alakulás sohasem tűnik el előbb, mint a míg mindazon termelési erők kifejlődtek, a melyek számára elég tág, és új magasabb termelési viszonyok sohasem lépnek helyére, a míg azok anyagi létfeltételei magában a régi társadalomban ki nem keltek. Ennélfogva az emberi-

ség magának mindig csak oly feladatokat szab, melyeket megoldhat, mert pontosabban szemlélve, mindig azt fogjuk találni, hogy a feladat maga csak ott merül fel, hol megoldásának anyagi feltételei már léteznek, avagy legalább kialakulásuk folyamatában vannak. Nagy körvonalakban az ázsiai, antik, feudális és modern polgári termelés viszonyokat jelölhetjük meg, mint a gazdasági társadalom-képződés progresszív korszakait. A polgári termelési viszonyok a társadalmi termelési folyamat utolsó ellentétes formája; ellentétes nem az egyéni antagonizmus értelmében, hanem az egyének társadalmi életfeltételeiből kinövő antagonizmus értelmében: de a polgári társadalom ölében kifejlődő termelési erők egyidejűleg megteremtik az anyagi feltételeket ezen antagonizmus megszüntetésére. Ezzel a társadalom-alakulással bezárul az emberi társadalom bevezető-története (Vorgeschichte).*

2. §. A történelmi materializmus, mint *Hegel* iskolájának (melyhez *Marx* is egy ideig tartozott) tudományos reakciója jelentkezik. A spirituális álláspont helyett, mely az emberiség történelmében egy transzcendentális Eszme különböző jelentkezési formáit látta, *Marx* az emberi társadalom anyagi feltételeiből és ezen feltételek változásából vezeti le az emberiség történelmét. Minden, a mi ebben a történelemben reális- a

* V. ö. I. mű. Stuttgart, 1897. X., XI., XII. 1.

társadalom gazdasági struktúrája; a mi benne eszmei (vallás, erkölcs, bölcsélet és művészet), csak ezeknek a gazdasági viszonyoknak visszatükröződése az emberek fejében. A gazdasági viszonyok a társadalmi rend alapjai; a kor eszmei társadalma, ideológiája csak felépítmény. „Überbau”, melynek léte az alap lététől függ.

A társadalmi fejlődés ezek szerint nem az eszmékben és azok változásaiban, hanem a gazdasági erőkben s főleg az ezek alapját képező termelési viszonyokban és ezek változásaiban keresendő.

Az elmélet eredeti formájában az eszmei rugóknak semmiféle önálló szerepkört nem tulajdonít, azokat a gazdasági erők pusztá reflexeinek tartja.

A társadalmi fejlődés így a termelési erők változásában áll, mely a létező viszonyokkal ellentétbe jutván, azokat szétrepeszt, átalakítja és az új termelési viszonyokkal együtt új ideológiát hoz létre. Az elavult viszonyok megdöntése és átalakítása a történelemben osztályharc formájában vívatik ki. *Marx* elmélete tehát a társadalom gazdasági erőinek, mint a társadalom összes jelenségei végökainak, merev, kizárólagos hangoztatása.

Újabban meglehetősen divatban van ennek az elméletnek apaságát *Marx*-tól elvitatni. Maga *Loria* egy egész sereg régi író sorol fel, kik a gazdasági struktúra alapvető fontosságát hangsúlyozták. *Tangorra* kimutatta, hogy *Macchiavelli* a maga történetét már osztályharcokra alapította; *Kowalewszky* Mon-

tesquieu-re vezeti vissza e tant; *Ferraris* Lorenz *Stein*-t tartja az iskola úttörőjének, ki a *Marx* túlzásai nélkül, de egészen tisztán felismerte a gazdasági erők főfontosságát a történelemben; mi több, ő és iskolája nemcsak elméletben jutott ez eredményre, hanem számos részletkutatásban az elméletet gyakorlatilag alkalmazta is. Sőt — mint ilyen vitáknál mindig szokásos — *Plato* és *Aristoteles* neveit is kezdi már emlegetni (*Roberty*).

Mi ezeknek az apasági vitáknak nagyobb jelentőséget nem tulajdonítunk. Kétségtelen, hogy már mások is észrevettek egyet-mást abból, amit *Marx* látott; de az is kétségtelen, hogy az elmélet *Marx-nál* vált ható erővé. Innen kezdve járta be a történelmi materializmus forradalmi útját a tudományban és politikában. Ekkor vette fel határozottan körvonalozott, következetesen keresztül vitt alakját: ötletekből és sejtelmekből, ekkor tömörült szilárd doktrínává.

3. §. *Marx* elméletének jelentősége rendkívüli.

Az a megismerés, hogy a gazdasági erők a társadalom összes életnyilvánulásainak alapjai, hatalmas módszertani eszközt ad a társadalomtudomány minden terén kutatóknak. A jog- és az állambölcseletet is teljesen új alapra helyezi. Az u. n. történelmi iskola képtelensége világossá lesz, azé az iskoláé, melynek maga *Marx* adta kemény és igazságos bírálatát: „A világ minden részéből öntetszelgő gúnynyal adatokat hord össze annak bebizonyítására, hogy semmi ész-

szerű szükségszerűség nem nyilvánul a pozitív intézményekben, pl. a tulajdonban, alkotmányban, házasságban stb., sőt hogy azok az észnek ellentmondanak, hogy legfeljebb e mellett és ez ellen lehetne fecsegni.”

Másik nagy érdeme az osztályharcnak, mint a társadalmat átalakító erők leghatalmasabbjának felismerése, melynek *Engels*, nem alaptalanul, a társadalmi tudományokban ugyanazt a jelentőséget tulajdonította, mint *Darwin* felfedezésének a fajok történetében.

Új és hatalmas bizonyítékát adta e mellett a spirituális álláspont képtelenségének, midőn kimutatta, hogy az eszmék történetében önprodukciónincs, hogy az emberi elme nem transzcendentális eredetű ideák lerakódó helye, hanem minden, amit tehet, abban áll, hogy a külvilág viszonyait rendszerbe hozza és belőlük következtetéseket vonjon.

Röviden kifejezve, *Marx* elméletének örök érdeme az a módszertani elv, mely így volna formulázható: *A társadalmi jelenségek magyarázatánál csak az esetben szabad eszmei rugók (vallás, erkölcs, bölcselet) hatását segítségül hívni, ha a gazdasági erők önmagukban az illető jelenség megértésére nem elégségesek.*

4. §. Persze ez az eredmény sokkal kevesebb a történelmi materializmus eredeti igényeinél és hívei

* V. ö. *Das philosophische Manifest der historischen Rechtschule.* (Gesammelte Schriften von Karl Marx und F. Engels.) Stuttgart, 1902. 269.

ma is többet látnak benne, mint pusztán módszertani eszközt. Eredményünk már az iskola hibájainak és tévedéseinek figyelembevételét jelenti. Ezen hibák legnagyobbika mechanikai merevsége és egyoldalú materializmusa.*

A spiritualizmus reakciójáéként kelteztén, a má-

* A materializmus és a spiritualizmus harca, véleményünk szerint, egyike a legmeddőbb tudományos vitáknak. Mindkét elnevezés egyformán szerencsétlen és egy csomó skolaszticizmust rejt magában. A ma uralkodó tudományos *monizmus* mellett egyikre sincs szükség. Kétségtelen, hogy anyag nincs erő nélkül és erő nincs anyag nélkül. Az anyagban nincs semmi materialisztikusabb, mint az erőben és megfordítva az erő semmivel sem transzcendentálisabb valami, mint az anyag. Végső lényegében éppen oly kevésbé ismerjük az egyiket, mint a másikat. Mindkettővel szemben a tudományos agnoszticizmus az egyedül helyes álláspont.

Metafizikai légvárépítés helyett a tudomány tisztje nem lehet más, mint kipróbált módszereivel tovább dolgozni a világmindenség megismerésén, kutatni annak két, mindenütt együtt jelenlevő, egymástól elválaszthatatlan jelentkezési formáját: az erőt és anyagot. A mi igaz a filozófiai materializmusra és idealizmusra, ugyanez áll a társadalmira. *Guillaume de Greef* igen helyesen mondotta: „— — — társadalmi idealizmus, társadalmi materializmus, történelmi idealizmus, történelmi materializmus ép oly hibás kifejezések, mint test és szellem a lélektanban, mintha feltételezhetnénk, hogy test és szellem valóságos és elvá-

sik végletbe, a legtúlzóbb materializmusba esett. Az emberek lelki életéről, gondolatairól, vágyairól, eszményeiről semmit sem akar tudni. A legcsekélyebb útmutatást sem ad arra nézve, hogy a termelési erők változása *miként* hozza létre a társadalmi felépítmény megváltozását. És ami még ennél is nagyobb baj, a legcsekélyebb útmutatást sem ad arra nézve, *hogy a gazdasági erők változásait mi okozza?** Mindig csak a gazdasági erők rejtelmes irányzatairól hallunk, melyek az embereket „határozott, szükségszerű, akaratuktól független” viszonylatokba, mondjuk, rabszolgaságba, jobbágyságba, feudalizmusba s szocializmusba sodorják.

Ferraris sikerülten lobbantja *Loria* szemére ugyanezt a módszert: „A tőke adókkal sújtja a munkásokat és a napszámokat a minimumra szállítja le

lasztható egységek volnának.“ (V. ö. *Annales de l'Institut intern, de Sociologie*. Tome VIII, 146. 1.)

Különben, ha *Plechanow*-nak. hihetünk, a materializmus minden komoly képviselője teljesen tisztában volt ezzel az alapkérdéssel. (V. ö. szerfelett élvezetes könyvét: „*Beiträge zur Geschichte des Materialismus*“. Stuttgart, 1896.)

* Hibájául lehetne az iskolának felróni azt is, hogy a környező természet (éghajlat, flóra, fauna stb.) hatásait nem veszi figyelembe. De erre a mulasztásra nem akarok túlságos súlyt helyezni, minthogy ezek a tényezők esetleg a „gazdasági erők” tágabb értelmezésébe befoglalhatók.

és így a nyereség állandóságát éri el, de *öntudatlanul* törekszik erre az eredményre — — —, majd önmagát sújtja és ekként meglassítja a saját maga felhalmozódását és a nyereség irányzatát a minimum felé, de a tőke ezen *önmegadóztatásának* belső alapja *tiltott* marad maguk a tőkésék előtt és *azok öntudatában* csak mint egy *csoda* jelentkezik, mely a tőke eme kizárólagos vagy túlnyomó megadóztatását, mint a legfelsőbb igazságosság elvének alkalmazását tünteti fel előttük. Ez egy revelacio, melynek párja ama szocialista revelacio, a bér munkán alapuló gazdaság *automatikus rendszeréről*, mely a rászédett munkásokban azt a hitet kelti fel, hogy a tőkés jogszerűen vette bérletbe munkaerejét, úgy, hogy ki engedik magukat *zsákmányolni*, mindaddig, amíg nem jön a szocializmus, hogy levegye a kendőt szemünkről és bennük állapotuk öntudatát felkeltse, így *öntudatlanok* a tőkésék, midőn másokat és magukat megadóztatnak, *öntudatlanok* a munkások, midőn bérbeadják munkájukat, valamenynyit egy titkos, ismeretlen erő mozgatja! Mily szerencse számukra és számunkra, hogy a történelmi materializmus egy különleges fajtájú x sugarat fedezett fel már Röntgen előtt és sikerült neki megcsinálni eme láthatatlan, társadalmi zsarnok, az *öntudattanság* fotográfiáját.“*

* V. ö. *Il materialismo storico e lo stato*. Palermo, 1897. 61. és 62. l.

A gúny tényleg nem jogosulatlan és a történelmi materializmus íróinak könyvei csak úgy hemzsegnek hasonló kritikákat kihívó kijelentésektől és felfogásoktól.*

Ezen felfogások alaphibája az, hogy az ember lelki életét, idegrendszere működését teljesen figyelmen kívül hagyja, pedig nyilvánvaló, hogy minden változást a szociális életben csak a kültermészet és az emberi idegrendszer *együttes* munkája hozott létre.

Ezen tévedéseket bővebben az iskola némely állambölcseleti felfogása bírálatánál lesz alkalmunk elemezni, hol helytelensége következtetéseiből még világosabban ki fog tűnni.

5. §. Másik nagy tévedése az u. n. társadalmi „*felépitmény*”-re vonatkozó tanaiban áll, melynek, tehát az eszmei rugóknak, semmi önálló szerepet nem tulajdonít. A társadalom vallási, erkölcsi, jogi, bölcse-

* Ezen és hasonló tökéletlenségek egyik oka, mint *E. de Roberty* nagy finomelméjűséggel kimutatta, abban áll, hogy a történelmi materializmus csak az emberi ténykedésekkel szeret foglalkozni, míg az azokat előhívó bonyolult (gazdasági, erkölcsi, esztétikai, vallási stb.) okokat negligálja. „A társadalmi tanulmányok körét így egyedül az emberek által véghezvitt cselekedetekre korlátozva, azt hiszik, hogy *objektív* szociológiát csinálnak: pedig a valóságban, megnyirbált, megcsonkított, csaknem lefejezett szociológiát csinálnak.” (V. ö. *Annales de l'Institut intern. de Sociologie*. Tome VIII, 263. 1.)

leti, művészeti erői pusztá visszfényei a gazdasági erőknél, melyeknek az események kialakulásában ép oly ferde volna önálló, aktív szerepet tulajdonítani, mint a szivárványnak az égi háborúban. Tüzetesebben meg kell vizsgálnunk ezt a felfogást.

Hogy a jog, vallás, erkölcs, bölcsélet, művészet nem elemi erők, nem rejtelmes utakon létrejött moventek a társadalom életében: az a modern szociológiai kutatások *pozitív* eredménye, melyet a dedukció és az indukció egybehangzóan bizonyít.

A *jog* és az *erkölcs* az emberi cselekvőseget szabályozza a társadalom mindenkori szükségleteinek megfelelően, megteremtve a kooperáció kikényszeríthető szabályait, másrészt azon regulák tömegét, melyet a társadalom dicsérő vagy rosszaló közvéleménye tart fenn. Összefüggésük a kor gazdasági szükségleteivel nyilvánvaló és bebizonyított és annál nyilvánvalóbb, minél kezdetlegesebb viszonyokra térünk vissza; ámde már itt is a szabályok tömege nem merül ki szorosan vett gazdasági viszonylatokban, hanem egészségügyi, vallási, ceremonialis szabályokkal is találkozunk. A *bölcsélet* és a *vallás* a primitív ember életében még alig képez egy elválasztó tömeget, hanem a *tudomány*nal együtt a megismert dolgok egymáshoz való viszonyát kutatja és keresi a rejtelmes külerők, a jó és rossz szellemek megnyerésének és kibékítésének módozatait. A külvilág jelenségei azok, melyek az első vallásos, bölcséleti és tudományos eszméket létrehozták, melyek fe-

leletek voltak az embert közlről érintő kérdésekre. Ki hozza az esőt, ki küldi a villámot, ki árasztja el a vidékeket, hová lesz az ember az álomban, az önkívületben, mi az a rejtelmes árnyék, mely lépéseit kíséri stb., egy sereg oly kérdés, mely az adott külviszonyokból természetsszerűleg feltolult az ember agyába.

Már a legkoraibb korszakokban, melyekről tudunk, adataink vannak arra nézve, hogy az ember ilyen és hasonló kérdésekre választ igyekezett adni. Ezen kérdések pedig nem állanak mind az éhség és a szomjúság közvetlen kielégítésével összeköttetésben, vagyis már a fejlődés ezen legkoraibb szakaszaiban is az ember foglalkozott problémákkal, melyek létét közvetlenül nem érintették. Ezt jó lesz megjegyezni. Kétségtelenül mind materiális problémák abban az értelemben, hogy a külvilág jelenségeinek magyarázatára irányulnak, de nem mind materiálisak, ha ez azt akarja jelenteni, hogy a táplálkozással közvetlen összefüggésben állának. *Nem ismerünk ennélfogva történelmi korszakot, melyben a gazdasági motívumok oly kizárólag uralkodók lettek volna, mint ezt a történelmi materializmus elméletéből a legkoraibb fokokon várni lehetne*, hanem már itt is határozottan mutatkozik az ember nyughatatlan törekvése minden jelenség okát adni, melylyel találkozik. A kutatás bizonyos fokú *érdekmentessége* már az ismert legkoraibb időkben is megállapítható.

A *művészet* függése a kor technológiai eszközei-

től beigazolt tény; de viszont néni sikerült a művészeteket általános érvénynyel hasznossági okokra visszavezetni. A legősibb művészeti emlékek között a harci énekek, a harci tánc, az elrettentő vagy tájékoztató ábrázolatok, a harci célokat szolgáló zene mellett, ott van az emlékek egy ezeknél nem kisebb tömege, melyek hasznossági okokra nem vezethetők vissza, hanem tisztán esztétikai örömrészekre, melyek kellemes biológiai közérzetek felkeltésére irányulnak.

Szóval már az etnográfia adatainak világitásában sem tekinthető az ember pusztá „*homo oeconomicus*”-nak, hanem gondolkodik napi táplálékától távolabb eső problémákról is, igyekszik a jelenségek összefüggéseit és okait kikutatni, örömet talál bizonyos esztétikai élvezetekben, szereti a föltűnést és a mások hódolatát.

A *homo oeconomicus* mellett már a fejlődés legkorábbi lépcsőin is ott van a *homo philosophicus*, *aestheticus* és *moralis*. Az ember tehát sohasem volt pusztá táplálkozási gépezet. A történelmi materializmus kedvelt érve „*primum vivere, deinde philosophari*” kétségtelenül igaz, de oly fejlődési fokra vonatkozik, mely a magasabbrendű állatoknál is már túlhaladottnak tekinthető. Az idegrendszer bizonyos fejlettségi foka mellett az idegerő már nem merül ki a pusztá élet- és fajfentartásban, hanem egy fölöslege támad, mely tőle szabadon érvényesülhet, mint gondolkozás, mint tetszelgés, mint játék vagy esztétikai alkotás.

Persze a fölös idegerő a táplálkozás fölöslegétől is függ az idegrendszer bizonyos fejlettségén kívül. De ez a körülmény nem igazolása a történelmi materializmus ama tételének, mely szerint az eszmei erőknek önálló szerepük nincs. Az emberi tevékenység legnagyobb része tényleg az ön- és fajfentartásban merült ki és merül ki ma is. De mindig létezett egy felesleg, mely a produkció fejlődésével egyre növekedve, az anyagi lét-fentartástól független irányt vett s magasabbrendű biológiai szükségletek kiegészítésére irányult. *És ezek a magasabbrendű tevékenységek szükségkép befolyásolják és módosítják a szorosán vett életfentartást, gazdasági tevékenységeket.*

A történelmi materializmus már a legkezdetlegesebb viszonyok között is túlzás, mondhatnám a magasabb állatvilágban sem feltétlenül érvényesül.* Itt is van a tevékenység egy köre, mely a szorosán vett élet- és fajfentartástól független.

Az emberi primitív közösségekben ez egészen nyilvánvaló. A gazdasági háborúk mellett a hengegés, a boszu, az irigység, a szerelem is okai a vérengzéseknek. Az ember nemcsak jó ételmezt akar, hanem szép és előkelő is akar lenni. Nemcsak vadászik, de táncol is,

* Joggal sóhajt fel *Ferraris*: „Hát tényleg a társadalmi tudomány sajátossága volna, hogy arra legyen kárhóztatva, hogy mindig egyoldalú és a végletekbe menő tételek között ingadozzék?” (V. ö. I. m. XIII. 1.)

nemcsak kunyhót épít, de tam-tam-ján is muzsikál, nemcsak a „kőbalta” feltalálásán töprenkedik, hanem a mag csírázásának problémáján is; nemcsak húst akar enni, de hódolattal is szereti magát körülvenni.

Ha már a legkezdetlegesebb viszonyok között is nyilvánvalók az u. n. materiális szükségletek kielégítésére irányuló gondolatoktól és tettektől független eszmék és cselekedetek: akkor *a priori* a fejlődés törvényéből következik, hogy ezek egyre erősebbek és függetlenebbek lesznek, karöltve begyakorlásukkal és a rendelkezésre álló idegerő-felesleg növekedésével.

Nemcsak a *l'art pour l'art* igaz, hanem ép oly joggal lehetne beszélni a vallás, az erkölcs, a tudomány teljesen spontán, minden hasznossági szemponttól ment kifejtéséről, tisztán ama biológiai gyönyör érzet kedvéért, mely velük jár.

Ezek az erők olyan erőkké válhatnak, hogy a domináns gazdasági erőkkel szembeszállnak, azokat módosítják és befolyásolják.

Ezek az erők ép oly autonómok — ha gyengébbek is — mint a gazdaságiak és a kor képét csak akkor fogjuk fel teljesen, ha mindezeket az egymásra ható és visszaható erőket figyelembe vesszük.*

* Az eszmék szerepének realitását s a tulajdonképeni gazdasági erőkkel való összefüggését, sőt azoktól való elválaszthatatlanságát nagy meggyőző erővel mutatja ki *Somló Bódog*. (V. ö. *Állami beavatkozás és individualizmus*. Budapest, 1902. 10—25. l.)

Egy társadalmi alakzatot nem értek meg teljesen gazdasági erői eloszlásából, hanem tudnom kell amaz ideologikus erők intenzitását és mikénti érvényesülését is.

Az új ideologikus erők mellett, melyek új gazdasági struktúráknak felelnek meg, ott vannak a régi társadalom ideologikus erői folytonos harcban egymással.

Ha igaz az a mély megfigyelés, hogy „a holtak inkább kormányoznak, mint az élők”, — a minthogy kétségtelenül igaz — akkor azt csak amaz ideologikus erők tovább élő és autonóm munkája útján tehetik, melyeket rég eltűnt generációk hoztak létre.

A történelmi materializmus nagy érdeme, hogy felismerte és nyomatékosan hangsúlyozta a gazdasági erők alapjelentőségét; de tévedett, midőn az eszmei erők önállóságát és jelentőségét félreismerte. Az ideológiai faktorok állandóan munkában voltak és intenzitásuk emelkedni fog az életfentartástól fel nem emészett idegerő szaporodásával. Ez a helyesebb felfogás különben utat tör magának a történelmi materializmus táborában is.

Bernstein igen elterjedt véleményt fejez ki, midőn így szól: „Ki ma a materialista történelmi elméletet alkalmazza, köteles azt legkifejlettebb és nem eredeti formájában alkalmazni; vagyis köteles a termelési erők és termelési viszonyok kifejlődése és befolyása mellett az illető kor jogi és erkölcsi fogalmaival,

történelmi és vallási tradícióival, a földrajzi és egyéb természeti befolyásokkal, amelyekhez még az emberi természet szellemi képességei is tartoznak, a legteljesebben számolni”.*

Nem tudnám jobban összefoglalni ezen megfontolások eredményeit, mint *Toennies-nek*, a kitűnő pszichologusnak következő rövid véleményében, melyet az e kérdésekkel foglalkozó legutóbbi internacionalis szociológiai kongresszus elé terjesztett:

„A történelmi materializmus igaz annyiban, a mennyiben azt a tudományos és pozitív irányzatot fejezi ki, mely a magasabbat az alacsonyabból, a nemest a közönségesből, az összetettet az egyszerűbből vezeti le. De hamis, ha elvét oly módon terjesztik ki és használják fel, hogy szembe állítják a társadalmi fejlődés *lélektani* magyarázatával. Ép ellenkezőleg ez az, amit szolgálnia, kell.”**

* V. ö. *Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie*. Stuttgart, 1899. 8. 1.

** V. ö. *Annales de l'Institut internationale de Sociologie*. Tome VIII. Paris, 1902. 135. 1.

II.

AZ ÁLLAM KELETKEZÉSE.

1. §. A történelmi materializmus állambölcseletének kritikáját legcélszerűbbnek látszik ezzel a problémával kezdeni, mert az erre vonatkozó gondolatok és felfogások mélyen belenyúlnak az államra vonatkozó többi kérdések eldöntésébe is. Sőt bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy az állam keletkezésének elmélete az, mely a szocialista gondolkodók állambölcseletének egyenesen alapját képezi, melyből állambölcseletük egyéb tételei úgyszólván pusztán dedukálhatók.

2. §. *Marx* ezt a kérdést ép úgy, mint az állambölcselet egyéb kérdéseit, szisztematikusan nem tárgyalta. Rendszere általános alapjait lerakva, annak közgazdasági oldala foglalta el érdeklődése és munkáereje legnagyobb részét, míg az állambölcselet és szociológia kérdéseivel csak mellékesen foglalkozott.

Marx tanait, a szóban forgó kérdést illetőleg, *Masaryk* következőleg foglalja össze:* *Marx* szerint az

* V. ö. *Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus*. Wien, 1899. 391., 392., 393. l. (E tanokat kénytelen vagyok *Masaryk*-ból átvenni, mivel „Die heilige Familie” című munkáját, mely azoknak egy részét tartalmazza, megszerezni nem sikerült.)

állam új intézmény. A középkori feudalizmus szerinte nem állam. Akkor a kereszténység uralkodott, még pedig oly következetesen, hogy az állam számára nem volt hely; a kereszténység az állam negációja. A feudális társadalom, hogy gyakorlati szükségleteit kielégíthesse, különböző előjogos osztályokba szervezkedett, de ez nem volt állam — az egész élet a valláson nyugodott és az egyház által vezetett. Csak az által, hogy a kereszténység ezt a szociális hatalmát elveszítette, létesült a modern állam. Ez az állam a burzsoázia uralmát jelenti; nagyban és egészben a francia forradalom hozta életre, különösen a Directorium által.

A forradalom megszüntette a feudális privilégiumokat, ezzel szemben a vallás és az ipar stb. szabadságát proklamálta; a privilégiumokat a jog, nevezetesen az u. n. emberjogok helyettesítették; az egyének az osztály- és céhszabályzatoktól megszabadítottak — az állam lépett a vallás és az egyház helyébe.

Az állam által biztosított szabadság pusztán negatív: az osztályprivilégiumok negációja; pozitív tartalma a „felszabadultak”, az eddigi fejlődés által elrontott emberek egoizmusa; az új jog, az emberjogok, a békóiktól szabadult egyének egoizmusának kodifikációja. A modern politikai állam az önző burzsoázia eszköze. Osztályállam, a kapitalista osztály állama.

Az állam által képviselt társadalom a pusztulásnak induló, degenerált társadalom. Egy fordulatnak kell beköszönteni és ez meg fog történni, mihelyt az

önző, individuális ember valóságos *Feuerbach*-faji emberré, társadalmi emberré, igazi emberré, szocialistává, kommunistává lesz, mihelyt az állam és az osztályellentétek eltűnnek és a társadalom elől vissza fognak nyomulni. Az állam megszűnik, csak pusztán a „szabad emberek egyesülete” fog fennállani.

Marx szerint az állam így múltó jelenség. Az őskommunizmus idejében nem létezett és a jövő kommunizmusában sem fog létezni. Az állam egy ideológia, és pedig a gyakorlati ideológia, miként a vallás az elméleti. A politikai burzsoá-állam a durva egoizmus pusztá fikciója. „A munkásosztály a fejlődés folyamán a régi polgári osztály helyébe egy asszociációt fog emelni, mely az osztályokat és ellentéteit kizárja és nem lesz többé tulajdonképeni politikai hatalom, mert ép ez a politikai hatalom az osztályellentét hivatalos kifejezése a polgári társadalmon belül.” Ezekkel a tételekkel kár volna tüzetesebben foglalkozni. A hegeli dialektika, a Feuerbach-féle materializmus és a XVIII. század racionalizmusának épen nem szerencsés keverékei azok. Hogy oly zseniális gondolkozó, mint Marx, annyira rövidlátó legyen, hogy pl. a feudális társadalomban az állami hatalom — bár a jelenlegitől sokban eltérő, de azért nem kevésbé világos — szervezettségét ne vegye észre, alig volna megérthető, ha emlékezetünkbe nem idéznők ezen tételek sporadikus keletkezését egyéb, fontosabb gondolatrok közepett, a szerves összefüggés hiányát közöttük

s ha fel nem tételeznénk az „állam” szónak a rendestől eltérő — bár, fájdalom, zavaros és jogosulatlan — használatát. Különben a kritikát *Marx* álláspontjával szemben annál inkább mellőzhetik, mivel *Engels*, az iskola másik feje, e tárgyban rendszeres vizsgálatokat folytatott, melyekben *Marx* tételeinek életképes részei is feltalálhatók, mint egy szilárdabbul kiépített állambölcsélet épületének egy-egy köve.

3. §. *Engels* tanainak nagy része az itt szóban forgó kérdést illetőleg „*Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des staates*” című munkájában található meg, mely így a történelmi materializmus állambölcsélete főforrásaként tekinthető. *Engels* e könyvében az őstörténelem nagy bűvárának, *Morgan*-nak fejtegetéseit követi s igen nagy éleselméjűséggel és ügyességgel tudja azokat iskolája javára értékesíteni.

Az állam keletkezését illetőleg *Engels* nézeteit — melyeket nagyban és egészben még ma is a „hivatalos” történelmi materializmus tanainak kell tekinteni — fő vonásokban a következőkben foglalhatjuk össze:

Az irokézek alkotmányát, mint az ős nemzetségi szervezet tipikus példáját tekinti és *Morgan* után hosszasan ismerteti, mivel „itt alkalmunk van egy oly társadalom szervezetét tanulmányozni, mely még *államot* nem ismer”.* Az állam ugyanis a társadalom tagjainak összeségétől különváltan szervezett közhatalmat

* V. ö. I. m. Stuttgart, 1900. 88. l.

feltételez és ez a jellemvonás (Engels szerint) az ősnemzetségi szervezetben hiányzik.

Ez a nemzetségi szervezet az emberiség valóságos aranykora. „És csodálatos alkotmány minden gyermekességében és egyszerűségében ez a nemzetségi alkotmány. Katonák, zsandárok és rendőrök nélkül, nemesség, királyok, kormányzók, elöljárók vagy bírók nélkül, börtönök, perek nélkül minden megy a maga rendezett útján. Minden veszekedést és viszályt azok összesége dönt el, a kiket illet, a gens vagy a törzs vagy az egyes gensok maguk között és csak mint felette ritkán alkalmazott eszköz fenyeget a vérboszú, melyeknek a mi halálbüntetésünk csak civilizált formája, melyhez a civilizáció minden előnye és hátránya tapad.”*

Ennek a dicső nemzetségi szervezetnek (melynek bámulói sorába a tulajdonképeni szocialista párton kívül álló írók — köztük olyan nagy és előkelő szellem, mint Achille *Loria* — is tartoznak) lesz megölője az *állam*.

A nemzetségi alkotmány pusztulásának és az állam kialakulásának folyamata legtisztábban Athénben észlelhető, melynek történelme a részletekben is eléggé ismeretes előttünk. A görög hőskor a régi nemzetség-szervezet még világos nyomait mutatja. De már bomladozóban van. A magántulajdon kifejlődött, a keres-

* V. ö. I. m. 90. oldal.

kedelem gyakorlatban van, a tengeri hajózás élénk. A föld vétele és eladása, a mind erősebb munkafelosztás folytán a genszek tagjai szétszóródnak. A nemzeti felosztás bizonytalanná lesz. Az atyai hatalom, az örökösödés, a rabszolgaság kialakulnak. A háború rablóhadjárattá fajul. A gazdagság és a szegénység felépnek.

„Még csak egy hiányzott: egy berendezés, mely nemcsak az egyesek újonnan szerzett gazdagságait a nemzeti rendszer kommunisztikus hagyományaival szemben biztosítaná, mely nemcsak az előbb oly kevéssé becsült magántulajdont szentesítené és ezt a szentesítést minden emberi társadalom főcéljának jelentené ki, hanem a mely a tulajdonszerzés egymásután kifejlődött új formáit is, tehát a gazdagság egyre gyorsított gyarapítását, az általános társadalmi elismertség bélyegével látná el; egy berendezés, mely nemcsak a társadalomnak jelentkező osztályokba való szakadását megörökítené, hanem a birtokos osztály jogát a birtoktalan kizsákmányolására és amaz uralmát emez felett.

És ez a berendezés eljött. Az *államot* kitalálták.”*

A gazdagság nemességet hoz létre. „A főeszköz a közszabadság elnyomására — a pénz és az uzsora.”

„A gyermekek eladása apjuk által — ez volt az atyai hatalom és a monogamia első gyümölcse! És ha a vérszipolyozó még akkor sem volt kielégítve, az adóst

* V. ö. I. m. 103., 104. l.

is eladhatta rabszolgának. Ez volt a civilizáció kellemes hajnalhasadása az athenei népnél.”*

Az irokézeknél mindez nem történhetett meg: „A termelés a legszűkebb korlátok között mozgott — de a termelők uralkodtak saját termelvényük fölött. Ez volt a barbár produkció óriási előnye, mely a civilizáció beköszöntésével elveszett és amit visszaszerezni, de az emberek által kiküzdött hatalmas uralom alapján a természet fölött és a most lehetséges szabad asszociáció alapján, a legközelebbi nemzedék feladata lesz.”**

A nemzetségi szervezet pusztulása Athénben egyre teljesebb lett. Solon vagyoni cenzusa annak újabb kudarca. Kleisthenes alatt a területi beosztás (a nemzetségi helyett) végleges lesz és ezzel az új rend végleg kialakulnak tekinthető. Az állam, a nép tömegétől elvált közhatalomban jelentkező, tényleg Athénben a rendőri hatalom kialakul. A rendőri csapatok a rabszolgákból kerültek ki. „Ez még a régi nemzetségi érület volt,” teszi hozzá nyomatékosan Engels. Az új rend egyszersmind pusztulása csiráit is magában hordta. „Nem a demokrácia tette tönkre Athént, mint az európai udvaronc-iskolamesterek állítják, hanem a rabszolgaság, mely a szabad polgár munkáját száműzte.”***

* V. ö. I. m. 108. l.

** V. ö. I. m. 109. l.

*** V. ö. I. m. 118. l.

Rómában ugyanez a processzus ment végbe a némileg eltérő viszonyok által előidézett helyi különbségekkel. A nemzeti szervezettel felváltó alkotmány alapvonásai is megegyeznek a görögével: „... ezen alkotmányon belül folyik le a római köztársaság története a patríciusok és plebejusok összes küzdelmeivel a hivatalok elnyeréséért és az állambirtokokban való részesedésért, melyek a patrícius nemesség felszívódásával végződnek a nagy földbirtokosok és pénzemberek új osztályába, kik lassanként a háborús szolgálat által tönkretett parasztok összes földbirtokait elnyelték, az így előállt óriási mezőgazdaságokat rabszolgákkal műveltették, Itáliát elnéptelentették és ezzel nemcsak a császárságnak nyitottak ajtót, hanem utódainak is, a német barbároknak”.*

Ezen és más államalakítási tények mögött egy állandó lényeges folyamat rejlik, mely a királyok és csaták történetíróinak figyelmét teljesen elkerülte: „A munkának első nagy társadalmi felosztása a munka termelőképességének fokozásával, tehát a gazdagsággal és a termelési kör kiszélesítésével, az adott történelmi összfeltételek mellett, szükségkép a rabszolgaságot vont maga után. Az első nagy társadalmi munkafelosztásból állt elő a társadalom első nagy szakadása két osztályra- urakra és rabszolgákra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra.”**

* V. ö. I. m. 131. l.

** V. ö. I. m. 167. l.

A gazdasági viszonyok ilyen változása a társadalmi élet molekuláját, a családot is revolucionálta: „Ugyanaz az ok, mely az asszonynak előbbi uralmát a házban biztosította: a házi munkára való korlátoltsága, ugyanaz az ok most a férfi uralmát biztosította a házban: az asszony házi munkája most elenyészett a férfi kereseti munkája mellett; ez volt minden, amaz csak jelentéktelen járulék.”*

A civilizáció a kereskedővel kezdődik, aki már nem termel, hanem közvetít. „Vele kiképződik az ércpénz, a préselt érem és az ércpénzzel egy új eszköz a nemtermelők uralmához, a termelők és azok termelése felett.”**

Az ezen gazdasági eseményekből bekövetkező osztályharc képezi az állam keletkezésének tulajdonképeni okát. „Az állam tehát semmi esetre sem egy kívülről társadalomra ráerőszakolt hatalom; ép oly kevésbé „az erkölcsi eszme valósága” „az ész képe és valósága”, mint Hegel állítja. Sokkal inkább a társadalom terméke bizonyos fejlődési fokon; bevallása annak, hogy ez a társadalom önmagával megoldhatatlan ellenmondásba bonyolódott, kiengesztelhetetlen ellentétekbe repedt, melyeket száműzni képtelen. Hogy azonban ezek az ellentétek — osztályok küzdő gazdasági érdekekkel — ne emésszék fel magukat és a társadal-

* V. ö. I. m. 168. l.

** V. ö. I. m. 173. l.

mat meddő küzdelemben, egy látszólag a társadalom felett álló hatalom, vált szükségessé, mely az összeütközést csillapítsa, a „rend” korlátai között tartsa fenn; és ez a társadalomból előállt, de magát a fölé helyező, magát tőle jobban és jobban elidegenítő hatalom, az állam.”*

A régi nemzetségszervezetrel szemben főleg három intézmény jellemzi az államot: 1. az alattvalók testületi beosztása a nemzetségi helyett; 2. közhatalom létesítése a népösszességgel szemben; 3. az adók, ezen hatalom fentartására.

Az állam további jellemvonásai keletkezése okai-
ból következnek: „Minthogy az állam abból a szükséglet-
ből állt elő, hogy osztály ellentéteket korlátok között tart-
son; minthogy azonban egyidejűleg ezen osztályok ösz-
szeütközésének közepette jött létre: ennél fogva rend-
szerint a leghatalmasabb, gazdaságilag uralkodó osztály állama, mely általa politikailag is uralkodó osztálylyá válik és így új eszközöket szerez az elnyomott osztály fékentartására és kizsákmányolására, így az antik állam mindenekelőtt a rabszolgatartók állama volt a rabszolgák fékentartására, miként a feudális állam a nemesség szerve a röghöz kötött és szabad parasztok fékentartására és a modern képviselői állam a bér munka kizsákmányolásának eszköze a tőke által. Kivételesen azonban előfordulnak korszakok,

* V. ö. I. m. 178. l.

midőn a küzdő osztályok egymást annyira közel egyensúlyban tartják, hogy az állami hatalom, mint látszólagos közvetítő, pillanatnyira bizonyos önállóságot tud mindkettővel szemben fentartani. Így a XVII. és XVIII. század abszolút monarkiája a nemességet és a polgárságot egymással szemben ellensúlyozza; így az első és különösen a második francia császárság bonapartizmusa, mely a proletariátust a polgársággal és a polgárságot a proletariátussal szemben játszotta ki. A legújabb ilyen fajtájú produkció, melynél uralkodó és uralom alatt álló egyaránt komikus szerepet játszik, Bismarck nemzetének új német birodalma; itt kapitalisták és munkások egymással szemben egyensúlyban tartatnak és egyformán kiszaroltatnak az elzüllött porosz „Krautjunker”-ek javára.*

Ez az állapot azonban majdan meg fog szűnni. „Ameddig az elnyomott osztály, tehát a mi esetünkben a proletariátus, még nem érett meg önmegszabadítására, addig többségében a jelenlegi társadalmi rendet az egyedül lehetségesnek fogja tartani és a kapitalista-osztály farka, annak legszélsőbb balszárnya fog lenni. Abban az arányban azonban, melyben önfelszabadítása felé megéri, abban az arányban mint önálló párt szervezkedik, saját képviselőit választja meg, nem pedig a kapitalistákéit.

Az általános szavazati jog ezek szerint a mun-

* V. ö. I. m. 180. l.

kásosztály érettségének mértéke. Több nem lehet és nem is fog lehetni a mai államban; de ez elég is. Azon a napon, melyen az általános szavazati jog hőmérője a munkásoknál a forrpontot fogja jelezni: tudni fogják ők is, a kapitalisták is, hogy hányadán vannak.”*

„Az állam tehát — ebben foglalja össze *Engels* konklúzióit — nem létezik öröktől fogva. Voltak társadalmak, melyek nélküle is el tudtak lenni, melyeknek az államról és államhatalomról semmi sejtelmük sem volt. A gazdasági fejlődés egy bizonyos fokán, mely a társadalom osztályokba való szakadásával szükségkép egybe volt kötve, ezen szakadás következtében az állam szükségesség lett. Most gyors léptekkel a termelés oly fejlődési fokához közeledünk, melyen ezen osztályok léte nemcsak megszűnt szükségesség lenni, hanem a termelés pozitív akadályává lesz. Le fognak dőlni ép oly elkerülhetetlenül, mint a hogyan létrejöttek. Velük elkerülhetetlenül romba dől az állam. A társadalom, mely a termelést a termelők szabad és egyenlő asszociációja alapján újjászervezi az egész állami gépezetet oda helyezendi, a hová majd akkor tényleg illeni fog: a régiségek múzeumába, a szövőszék és bronzbalta mellé.”**

Az államelőtti fejlődés évezredekén át tartott; az

* V. ö. I. m. 182. l.

** V. ö. I. m. 182. l.

állam nincs még háromezeréves sem; az állam a közel jövőben meg fog szünni- ezek a történelmi materializmus állambölcseletének legjellemzőbb tanai, melyek rendszere egész képét meghatározzák.

4. §. Bár az előbbi §-ban adott összefoglalás korántsem teljes, mégis azt hisszük, hogy a történelmi materializmus államkeletkezési tanát illetőleg tájékoztatta az olvasót annyira, hogy most már ezen elmélet bírálatába bocsátkozhassunk.

Engels igen helyesen az állam egy általános ismervét keresi, illetőleg adottnak veszi, mert hisz arra a kérdésre, hogy mikor és hogyan keletkezett az állam, csak úgy válaszolhatunk, ha tudjuk, hogy milyen intézmény, történelmi alakulat tekinthető államnak.

Mint minden fogalomnak, úgy az állam fogalmának is lényeges tartalma az lesz, mely a legkülönbözőbb idők, viszonyok és fejlődési fokok megfelelő jelenségeinek megegyező elemeit magában foglalja.

Ezen mértékkel mérve *Engels* definícióját, hogy az állam lényeges jellemvonásaként egy a nép egészétől többé-kevésbé elvált közhatalom tekintendő: az előttünk helyesnek és elfogadhatónak látszik, mert oly jellemvonást emel ki, mely minden előttünk ismert történelmi államalakulatban fellelhető. A közkeletű definíciók tudvalevőleg még „egy határozott földterületet” is felvesznek az állam lényeges alkatelemei sorába. Ennek mellőzését az *Engels*-féle meghatározásban

azonban csak szerencsésnek találjuk, mert bár a terület a jelenlegi és írott történelemmel bíró álladalmaknak tényleg lényeges alkateleme, nem szabad felednünk, hogy az az emberiség egy hosszú fejlődési korszakában, nevezetesen a nomád állattenyésztő népeknél, az állami hatalom attribútumai között nem szerepelt, holott a másik kettő (nép, főhatalom) ezeknél is föltalálható. Ha így a modern államtant tárgyaló munkákban a területi elem lényegként való kiemelése feltétlenül helyes: úgy másrészt ép az *államkeletkezési* probléma vizsgálatánál hiba volna oly meghatározáshoz ragaszkodni, mely az emberiség legkorábbi korszakaiban még nem ismert, vagy nem lényeges alapelemmel dolgozik.

Elfogadva így *Engels* kiindulási pontját, tanai-val szemben elsősorban egy tisztán *történelmi ténykérdés* merül fel, mely így szól: Igaz-e az, hogy — miként *Engels* állítja — az emberiség történelmének leghosszabb korszakában, a törzsszervezet idején állam nem létezett, mert nem létezett „a nép összességétől különvált hatalom”?

Erre a kérdésre határozott *nemmel* kell válaszolnunk, még pedig — csodálatosképen — nem más, az *Engels*-étől elütő források alapján, hanem az *Engels* forrásai alapján, mi több, a nemzeti szervezeten azon megrajzolása alapján, melyet *maga Engels* adott.

Engels előadja, hogy minden gens békebíró (sachem) és a háborúra hadvezért választ. Mihelyt be-

áll valamely egyéni hivatal szervezésének szüksége, az már *eo ipso*, bizonyos, az összességtől elvált hatalmi jogosítványt feltételez. Ezt maga *Engels* is kénytelen, legalább bizonyos esetekben elismerni, így: „Néhány törzsnél egy főnököt találunk, akinek jogosítványai azonban igen csekélyek. Ő a sachemek egyike, aki oly esetekben, melyek gyors cselekvést igényelnek, ideiglenes rendszabályokat alkalmaz addig az ideig, míg a tanács egybegyűlhet és véglegesen határozhat. Ez egy gyöngé, de a későbbi fejlődésben többnyire terméketlen maradt kezdemény a végrehajtó hatalommal bíró hivatalnokhoz; ez sokkal inkább a legtöbb esetben, ha nem mindenütt, a legfelsőbb hadvezérből fejlődött ki.”*

Ebből látható, hogy már itt is jelentkeznek a népösszességtől elkülönült hatalmi jogosítványok.

Ezen mit sem változtat, hogy „a sachem hatalma a gensen belül tisztán atyai, erkölcsi természetű volt... A háború főnöke csak a hadjáratoknál parancsolhatott valamit,”** sőt a második mondat újabb hatalmi jogosítványokra mutat.

Engels azt is kimutatja, hogy a gensék egyesületeinek a phratriák-nak és a phratriák egyesülésének, a törzsnek határozottan körvonalozott összetételű tanácsai voltak, melyek nem estek össze a nép összessé-

* V. ö. I. m. 86. l.

** V. ö. I. m. 77. l.

gével. Így a sachem-ekből és hadvezérekből alakult törzsi tanács dönt a háború és béke ügyében. Vagy mi más pl. a vérboszú részletes szabályozása a genssek között, mint a genséken fölül megalakult közhatalom jelentkezése? Ha a kiengesztelési ajánlat nem fogadtatott el, „a megsértett gens egy vagy több boszulót nevezett ki, kik kötelesek voltak a gyilkost elfogni és agyonütni. Ha ez megtörtént, az agyonütött gensének nem volt joga panaszkodni, a dolog ki volt egyenlítve.”

Vagy az *Engels* által részletesen ismertetett adaptacionális és örökösödési (túlnyomóan kollektív jellegű) szabályok mi mást jelentenek, mint meghatározott hatalmi jogosítványok létezését, mert csak ilyenek alkalmazásával (legyenek azok most már jogi vagy erkölcsi szankció által biztosítottak) tartható fenn ama szabályok keresztülvitele.

Szóval már magának *Engels*-nek előadása után ismerünk tanácsokat, sachem-eket, főnököket, hadvezéreket, vagyis a népi közhatalomtól határozottan elválasztható szerveket, melyek bizonyos összműködési szabályok keresztülvitelét biztosítják.

Amennyire a néprajzi irodalmat ismerjük, az a véleményünk, hogy egy részletes vizsgálat még további bizonyítékokat nyújtana *Engels* fölfogása ellen. Erre azonban itt nincs terünk, hanem csak egy igen jellemző adat kiemelésére szorítkozunk, mely egymaga is bizonyítani fogja, hogy a tények olyan értelmezése, mint

szerkezetek két legalaposabb ismerője, *Maine* és *Spencer* azt a törvényt állapították meg, hogy az emberiség a *status* állapotától a *contractus* állapota felé halad, értve ez alatt, hogy a primitív időkben a kötelező, állami jellegű szabályok túlnyomók, míg a civilizációval egyre nagyobb tér jut az égvén szerződési szabadságának s akarata szabad érvényesülésének. Bár ez a még több más kitűnő gondolkozó által is elfogadott tétel — véleményünk szerint — ilyen feltétlen alakban nem állhat meg s legalább is korrektúrára szorul: mégis ékesen mutatja, hogy a primitív társadalmak egész komplexumának szemlélete sokakat ép az engelsi tétel merő ellenkezőjére vezetett.*

Véleményünk ennél fogva tehát az, hogy a primitív társadalmaknál — nevezetesen az Engels nemzetiség-szervezeténél is — az állami szerv attribútumai teljes világosságban megkülönböztethetők s nincs semmi joguk ezeket a korai alakulatokat, mint állam nélkülieket tekinteni.

Minden, ami tudományosan mondható, csak annyi, hogy ezek az államalakulatok még nem a modern hatalmasan differenciálódott és integrálódott államok, hanem azok kezdetlegesebb képletei. Épen annyi

* V. ö. ezzel szemben *Somló* érdekes, de nem meggyőző kísérletét annak bebizonyítására, hogy az állami hatáskör egyre növekszik a társadalom fejlődésével. (*Állami beavatkozás* stb. i. m. III. rész.)

hatalmi jogosítvány válik el a társadalomtól az állami szerv számára, amennyi ama kiskörű, kevés szükségletű, vérségi szálak által egybekapcsolt körnek megfelel. Ez az oka, hogy tulajdonképeni jogi szankcióra, még az esetek többségében nincs szükség (a megfelelő összműködést a vallási szabályok cementje és a törzsfőnöki tekintély atyaias hatalma eléggé biztosítja), de az mindannyiszor felmerül, midőn az adott viszonyok vagy események a társadalmat veszélyeztetik (vérbozsú, hadvezéri hatalom a háborúban).

Engels maga ezt igen szépen megmondja egy helyen: „A nemzetségi alkotmány virágzásában (miként Amerikában láttuk) szerfölött fejletlen termelést feltételezett, tehát szerfölött gyér népességet széles kiterjedésű vidéken, tehát az ember csaknem teljes leigázottságát a vele szemben idegenül és érthetetlenül álló külső természet által, mely a gyermekes vallási képzetekben tükröződik vissza”.*

Csak *Engels* azt nem akarja belátni, hogy ha a mai rendkívül bonyolult, nagykiterjedésű és a természet felett mind jobban uralkodó társadalomnak egy bonyolult és nagykiterjedésű állami hatalom felel meg, az egyszerű és kicsinykörű társadalom logikus következménye és történelmileg is jelentkező korrelatívuma nem az államtalanság, hanem az egyszerű és kicsinykörű állami hatalom.

* V. ö. I. m. 92. l.

Ezek szerint az állam nem a nemzetség-szervezet pusztulásának terméke, mint *Engels* állítja, hanem minden társadalmi alakulat állandó, kísérő jelensége.

Ha ez így van, akkor az is nyilvánvaló, hogy az *Engels* által előadott történelmi folyamatok még az államkeletkezés problémáját nem magyarázzák meg. Amiket *Engels* leír, *nem államkeletkezési tények, hanem az államhatalom kiterjedésének és módosításának tényei.*

A kérdés tehát még mindig eldöntetlen: Hogy keletkezett az állam?

5. §. Az eddig előadottak után már nyilvánvaló, hogy az államkeletkezés történelmi meghatározása lehetetlen feladat. A történelmi időkben lefolyó egy államalakulás sem deríthet fényt erre a problémára, mert hisz a hódító, a letelepülő, vagy kolonizáló ember-tömegek, a dolog természete szerint, már — kisebb vagy nagyobb mértékben — egy a nép összeségétől többé-kevésbé elkülönített közhatalom alatt állanak, pedig a kérdés épen ezen közhatalom mikénti megalakulására vonatkozik. Nagyon bölcsen mondotta *Pulszky*: „Épen oly kevésbé lehet . . . történelmi emlékezés útján az állami, mint egyéni emlékezés útján az egyéni öntudat eredetét megállapítani”.* Ugyancsak ő az itt szóban forgó probléma kereteit olyan precizi-

* V. ö. *A jog- és állambölcsészet alaptanai.* Budapest, 1885. 177. l.

tással körvonalazta, hogy azokon nem fog változtatni senki, mert azok elménk, úgyszólván gondolkozási mechanizmusából következnek, „ . . . ma a kérdés, mint egyszerűen tudományos jelentőségű úgy teendő fel, hogy miképpen különbözött a társadalom körében a jogalkotó és jogfentartó közület, vagyis miképpen vált ki az államszervezet úgy, hogy láthatólag állandóan és függetlenül megmaradjon a keretét betöltő társadalmi anyag változása dacára”.

Ez a kérdés pedig a történelmi módszer segítségével nem oldható meg, „hanem ha a genetikai módszer segítségével a valót megközelítő feltevésekhez akar (valaki) jutni, a társadalmi együttlét és szervezkedés legősibb, legegyszerűbb és legáltalánosabb tényezőiből és nyilvánulásainak legkezdetlegesebb alakjaiból kell kiindulnia. Ezenkívül nem szabad a kérdést a világos és tiszta közösségi tudat megalakulása percének fölfedezésétől függővé tenni, hiszen a tudat közösségekben és egyénben csak oly tényezők fokozódott hatása, amelyek már alsóbb fokon az érzetben és ösztönszerű eljárásban mutatkoznak, amelyet ismét folytonos és szakokra alig választható összeköttetés fonala kapcsol egybe a pusztá benyomásokkal és a közvetlenül reflex cselekvőséggel; továbbá azt sem szabad feledni, hogy a tudat felébredését csak külső nyilvánulásból ismerjük, amely természetesen nem egyidejű alanyi keletkezésével, hanem azt utólag követi.”*

* V. ö. I. m. 178. 1.

Ilyen keretekben fogva fel a kérdést, az nyilvánvalólag, mint lélektani probléma jelentkezik és azon elemi lélektani tények felderítésére vonatkozik, melyek valamelyes legegyszerűbb, esetleg csak ideiglenes közhatalom elismerésétől a mai nagy államok kialakulásához elvezetnek.

6. §. A kérdés ezen másik oldalával is foglalkozott *Engels*, *Dühring* bölcselete ellen irt munkájában.

Engels ezen fejtegetéseiben különösen *Dühring* hatalmi elméletét támadja, mely a jog és az állam keletkezését az *erőszakra* vezeti vissza. Polémiája ránk nézve azért fontos, mert *contrario* sejteni engedti az *Engels* saját álláspontját, melyet — a genetikai oldalról — önállóan nem fejtett ki.

A birtokra és a tulajdonra ezt mondja: „Mindenesetre nyilvánvaló, hogy az rablásnak is lehet az eredménye, tehát *erőszakon* alapulhat, de semmi esetre sem szükségképen. Munka, lopás, kereskedés, csalás útján is megszerezhető. Sőt mindenkép előbb munkával kell előállítani, mielőtt azt egyáltalán valaki elrabolhatná . . .”

„A magántulajdon egyáltalán semmikép sem léphet fel, mint a rablás és erőszak eredménye a történelemben. Ellenkezőleg. Már az összes kultúrnemzetek ősi, tőzsgyökeres községeiben is létezik, ha bizonyos tárgyakra korlátolva is.”*

* V. ö. *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*. Stuttgart, 1894. 166—167. l.

Még világosabban: „Mindenütt, ahol a magántulajdon kifejlődött, ez a megváltozott termelési és kicserélési viszonyok következtében történt, a termelés emelése és a forgalom előmozdítása érdekében — tehát gazdasági okokból. Az erőszak e mellett semmi szerepet sem játszik. Csak nyilvánvaló, hogy a magántulajdon intézményének már léteznie kell, mielőtt a rabló idegen jószágot magáévá tehetne; tehát, hogy az erőszak a birtokállományt megváltoztathatja, de a magántulajdont, mint olyant, létre nem hozhatja.*

A bérvizony sem az erőszak eredménye, hanem a produkció és csereviszonyokban beállott változások szükségszerű következménye. A burzsoázia a gazdasági erők változása következtében megdönti a feudális nemességet és létrehozza a proletariátust, megteremti saját uralmát, de egyszersmind saját pusztulásának csiráit. „ . . . és saját állapotának ezt a fölfogását és egy új osztálynak, a proletariátusnak létrehozatalát végrehajtotta minden erőszak — hókuszpókusz nélkül, tisztára gazdasági úton. Saját tevékenységének és a küzdelmének ezt az eredményét semmi esetre sem akarta — ellenkezőleg az ellenállhatatlan erővel utat tört magának akarata és szándéka ellenére: a saját maga termelési erői kinőttek vezetése alól és mintegy természeti szükségszerűséggel az egész polgári társadalmat a pusztulás vagy az átalakulás felé sodorják”.**

* V. ö. I. m. 167—168. 1.

** V. ö. I. m. 171. 1.

A politikai hatalomra nézve azt mondja: „Itt csak arról van szó: megállapítani, hogy a politikai uralomnak mindenütt egy társadalmi hivatali tevékenység képezte az alapját és a politikai uralom csak akkor volt tartós, ha ezt a társadalmi hivatali tevékenységét teljesítette.”*

A rabszolgaság azért áll elő, mert a hadifoglyot, kit kezdetben mint értéktelent megöltek vagy megettek, a gazdagság szaporulásával gazdaságosan felhasználhatták.

„Nem volna szabad sohasem felednünk, hogy egész gazdasági, politikai, intellektuális fejlődésünk oly állapotot feltételez, melyben a rabszolgaság ép oly szükségszerű, mint általánosan elismert volt. Ebben az értelemben jogunk van az mondani: antik rabszolgaság nélkül nem volna modern szocializmus.”**

Egy más helyen még határozottabban fejezi ki magát:

„Ezekután nyilvánvaló, hogy milyen szerepet játszik az erőszak a történelemben a gazdasági fejlődéssel szemben. Először minden politikai hatalom kezdetben egy gazdaságtársadalmi működésen alapszik és abban a mértékben fokozódik, amelyben az eredeti közösség felbomlásával a társadalom tagjai magántermelőkké válnak és így a közös társadalmi tevékenység igazgatása még jobban elidegenedik. Má-

* V. ö. I. m. 188. 1.

** V. ö. I. m. 189. 1.

sodszor, miután a politikai hatalom a társadalommal szemben önállósult, szolgálóból úrnóvé lett, két irányban működhetik. Vagy a törvényszerű gazdasági fejlődés irányában működik. Ebben az esetben nincs küzdelem közöttük, a gazdasági kifejlődés gyorsul. Avagy ellene működik és ekkor kevés kivétellel elbukik a gazdasági fejlődéssel szemben”.*

7. §. *Engels* előadása mindenekelőtt azzal lepi meg az embert, hogy az államkeletkezés általa adott történelmi magyarázatával lényeges ellentétben van. Az eddigiekben minduntalan hallottunk kizsákmányolásról, sőt az állam egyenesen úgy jelentkezett főjellemvonásaiban, mint az a hatalmi mechanizmus, melylyel az uralkodó társadalom az uralom alatt levő társadalmi köröket fékentartja.

Most minderről szó nincs. *Engels Dühringgel* szemben úgyszólván az állami hatalom védője lesz. Az erőszakot — legalább is mint lényeges elemet — kizárja a társadalmi fejlődés faktorai közül. *Engels* ezen ellenmondásba keveredése (mely tényleg nincs humor híján) részletesen meg van világítva *Masaryknál*.** Minket e helyen kevésbé érdekel, hanem azt kell megvizsgálnunk, hogy micsoda *Engels* szerint a társadalmi és állami kialakulás alapoka, fő lélektani tényezője, ha az erőszakot teljesen jelentéktelennek tartja?

* V. ö. I. m. 192. 1.

** V. ö. I. m. 402. és következő lapjai.

Az idézett helyek mindegyikéből az tűnik ki, hogy *Engels* ennek — összhangban a történelmi materializmus általános világfelfogásával — a gazdasági viszonyok átalakulását tartja. A gazdasági viszonyok — különösen a termelés — változása, megfelelő átalakulást idéz elő a jog- és államban is, mint a többi „ideológiai” tényezőkben, míg keletkezése tényében „minden politikai hatalom eleinte egy gazdaság-társadalmi működésen” alapszik. *Engels* azonban adós marad azon folyamat meghatározásával, mely a gazdasági viszonyok változásától a jog és az állam változására vezet, teljesen homályban hagyja az első főhatalom kialakulásának mikénti végbemenetelét. Sőt, a mi még súlyosabb hiba, a legcsekélyebb világot nem vet magának a gazdasági viszonyok átalakulásának folyamatára. Mert még azt talán el lehet képzelni, hogy a gazdasági viszonyok átalakulásával a társadalom u. n. eszmei tartalma, joga, erkölce, állama, vallása, művészete önként megfelelően átalakul, minden közvetítő folyamat nélkül: *de a legteljesebben érthetetlen, hogy maguknak a társadalom alapjai képező gazdasági viszonyoknak átalakulását mi okossá?*

Hogy ezekre a kérdésekre nem kísért meg feleletet adni, az egész történelmi materializmus légvégzetesebb hibája. A társadalmi élet jelenségei nála valami anthropomorph szint öltenek. A gazdasági viszonyok valóságos démoni erővel bírnak, melyek vakon kergetik az emberiséget rabszolgaságba, jobbágy-

ságba, bér munkába, szocializmusba. De miért jöttek létre ezek a fokozatos átalakulások? Nem volna semmi közös vonás, semmi észrevehető törvényszerűség az emberiség történelmének hosszú drámájában? De igen: a gazdasági viszonyok átalakulása — felel a materializmus történetírója. És ennek mi az oka? A technikai eszközök átalakulása lesz a felelet.

Nyilvánvaló, hogy ez nem válasz, hisz egy gazdasági jelenségre csak egy másik — bár kevésbé bonyolult — gazdasági jelenséggel válaszoltak. De a válaszban nincs semmi törvényszerűség, nincs a mi a kutatónak megnyugvást adhatna, aminthogy az emberi lélekre megnyugtató — az emberi tudat kérdésében — csak oly felelet lehet, mely magának ennek a léleknek ismert alapelemeivel dolgozik. Hogy az alkotmányok nőnek, hogy azok fejlődnek, hogy a termelési erők szükségkép ide vagy oda vezetnek, tudományosan ép oly elfogadhatatlan magyarázatok, mint az isteni akaratra vagy egy metafizikai princípiumra való utalás. Minden világtörténelmi esemény, minden szociális átalakulás, a társadalmi jelenségek minden nyilvánulása az emberi lélek és a kívülről álló univerzum összehatásának eredménye. Minden magyarázat, mely ezen két alkotó rész közül csak az egyikkel számol, szükségkép tökéletlen, mint tökéletlen volna minden oly fizikai magyarázat, mely a mágnes és a vas közötti összefüggést vagy az egyikből vagy a másiktól, de nem mind a kettőtől akarná meghatározni. A tör-

ténelmi materializmus, mely csak a gazdasági jelenségekből akarja a történelmet megkonstruálni, ép oly hibás, mint a történelmi idealizmus, mely abban csak eszméket lát, míg a dolgok realitását kétségbe vonja. Hogy az emberek gondolkoznak, éreznek, vágnak, törekszenek, elméleteket csinálnak stb., ép oly világos ténye a társadalmi jelenségeknek, mint a gazdasági viszonyok, a termelés, a fogyasztás, jövedelemelosztás. Egyik jelenségsornak sincs a másik felett nagyobb realitása, hanem két különböző végei azok egy és ugyanazon dolognak.

A lélektani kutatások elhanyagolása a történelmi materializmus legtöbb hibájának az oka. A dolog természetete szerint a gazdasági élet magyarázatainál a lelki élet tényeibe minduntalan beleütközve nem kerülhették el, hogy esetről-esetre magyarázatokat ne állítsanak fel, de ezeken a magyarázatokon meglátszik azok esetlegessége, teljes összefüggésükben át nem gondoltsága. S tényleg minduntalan látjuk, hogy a iskola legnagyobb és legkisebb emberei sűrűn keverednek ellenmondásba, hol kifosztásról, hol bölcs megfontolásról beszélnek, hol a fejlődés kikerülhetetlenségéről, hol az állam mindenhatóságáról, hol annak képtelenségéről, hol a céljaival tisztában levő munkásosztály megteremtésének nélkülözhetetlenségéről, hol a munka és a harcz, hol a nihilizmus politikáját javasolják, hol erkölcsi kifakadásokba törnek ki, hol a teljes amoralizmus szószólói lesznek stb. *Mindennek*

közös oka a lélektani alap hiánya vagy bizonytalansága.

8. §. A történelmi materializmus ezen, mondhatnám, szervi hibája az oka. hogy *Engels*-nél és többi írónál is következetesen keresztülvitt államkezelési elméletet nem találunk ép oly kevéssé, mint ahogy a társadalmi átalakulások és a fejlődés folyamata homályban marad.

Az mindenesetre helyes megfigyelése *Engels*-nek, hogy az erőszak nem lehet a társadalmi átalakulások alapoka, de téved benne és iskolája számos tételével ellentétbe keveredik, midőn azt teljesen száműzni akarja. Ha az osztályküzdelem tana igaz — mint ahogy kétségtelenül igaz — nem lehet kétely az iránt, hogy az erőszak nem hiányzott soha ebben a küzdelemben. Csalódás volna azt hinni, hogy valamely társadalmi berendezés olyan értelemben szükségszerű, hogy az egyes osztályok lehető legcélszerűbb hatalmi elrendezkedését nyújtja. Midőn pl. a rabszolgaság, a hűbériség, a bérmunka rendszerének gazdasági szükségességéről beszélünk, ez alatt csak azt szabad érteni, hogy maga az adott intézmény az adott gazdasági viszonyok mellett elkerülhetetlen volt, nem pedig azt, hogy az intézményen belül az egyes osztályok jóléte és hatalmi köre az adott viszonyokhoz mérten a legjobb és legbölcsebb volt.

Ép a történelmi materializmus történetírói és közgazdái (elsősorban *Loria*) számos, gyakran fényes

lapon, bár kétségtelen túlzásokkal, mutatják ki, hogy az uralkodó osztály önzése nem riad vissza a legdurvább erőszak alkalmazásától és hogy az erőszak csak oly arányban enyhül, amelyben épen önző érdeke folytán kénytelen azt fékezni. Félreismeri az a történelmet, aki viszont a másik oldalon nem látja, hogy az elnyomott osztályok kezében az erőszak olykor az egyedüli fegyver volt sorsuk javítására és egy jobb alkotmány kiküzdésére. Nem is lehet feltételezni, hogy *Engels*, ki — legalább egy időben — a szociális új társadalom kialakulását csakis forradalmi tényről várta, az erőszak szerepére nézve ilyen tévedésben lett volna.

Amire ő *Dühring* elleni polémiájában gondol, nyilvánvalóan az, hogy az erőszak nem alapoka a nagy történelmi intézményeknek és átalakulásoknak, hogy hiábavaló minden erőszak, ha mögötte megfelelő gazdasági átalakulás nem áll. És ez kétségtelenül így is van, ha a gazdasági átalakulásba a szellemi, erkölcsi, esztétikai stb. átalakulásokat is beleértjük. Az a sok eredménytelen forradalom, lázadás, felkelés, melyet a történelem mutat, mind olyan erőszaki tényeket jelentenek, melyek eredménytelenek voltak, mint-hogy mögöttük nem állott a társadalom megfelelő strukturális átalakulása. A gépek feltalálásáig és velük kapcsolatos új termelési mód kialakulásáig minden erőszak hiábavaló lett volna a társadalmi rend gyökeres újjáalakítására. Sikeres erőszak csak ott gyako-

rolható, ahol megfelelő új hatalmi erők állanak rendelkezésre.

Ilyen értelemben véve teljesen igaz, amit *Engels* az erőszak elmélete ellen mond.

Bár az erőszak helyett *Engels* világos elméletet nem ad s megelégszik a gazdasági és társadalmi átalakulások közötti okozati viszony megállapításával, idézett helyei legalább is egy helyes magyarázat sejtelmét nyújtják.

Az a felismerés, hogy a magántulajdon kifejlődése „a megváltozott termelési és kicserélési viszonyok következtében történt, *a termelés emelése és a forgalom előmozdítása érdekében*”, hogy a rabszolgaság eszköz volt a termelés intenzívebbé tétele érdekében, hogy minden politikai hatalom egy „gazdaság-társadalmi működésen alapszik” stb: ezek és számos más kijelentések, melyekhez a történelmi materializmus több más elsőrangú képviselőinek igen sok azonos értelmű nyilatkozata volna fűzhető, szinte kényszerítőleg egy közös lélektani tényre, az emberi elme örökös tépelődő munkájára sorsa javítása érdekében, örökös küzdelmére élete jobbra, szebbé és hosszabbá tétele érdekében, szóval a *belátás* fényére utalnak. Ez az alapvető lélektani princípium, melynek minden mást túlhaladó jelentőségét minden korban számos nagy gondolkozó felismerte s melynek *Ihering* új életet adott: épen irodalmunkban oly hatalmas kifejtésre, kibővítésre és az egész lelki étellel való összhangba hozatalra talált,

mely ma egyedül áll a szociológiai irodalomban. Az a meggyőződésünk, hogy *Pikler* Gyulának a jog keletkezéséről és fejlődéséről írott könyve a történelmi materializmusának hiányzó vagy ingatag lélektani fundamentumát ujjal és erőssel cserélte ki, melynek segélyével az iskola ellenmondásai, következetlenségei sok tekintetben eloszlathatók volnának. Ami ebben a könyvben a legfontosabb, az annak a felismerése, hogy a *belátás a haladás egyedüli dinamikai faktora*. Ez az a tényező, mely az emberiséget, intézményről-intézményre előre viszi szükségleteinek mind jobb és jobb kielégítése érdekében.

Teljesen igaza van *Piklernek*, hogy a *belátás* folyamata nélkül az egész történelem érthetetlen volna. Az emberiség történelmének úgy, mint az egyén történelmének alaprugója az állandó, folytonos töprengés, szellemi erőmegfeszítés, sorsa javítása, élete szebbé, gazdagabbá tétele, más szóval boldogsága érdekében. Ez, azt hisszük, elvitathatatlan megfigyelés.

A belátásos elmélet túlzásaitól azonban óvakodnunk kell, mert azok könnyen tévedésbe ragadnak, mint ahogyan *Pikler* sem ment azoktól. Tévedése főleg két irányú.

Először nem veszi tekintetbe azt a bonyolult psychosist, mely a belátástól a tettig elvezet: a belátás hosszas és fáradságos küzdelmét a régibb belátásokon alapuló inveterált szokások, érzelmek és cselekvési módokkal szemben.

Másodszor a belátásnak olyan teljesen tiszta és tökéletes fokát tételezi fel, mely nem létezik s annál kevésbé létezett a távoli időkben. Az emberiség történelme nála néha oly racionalisztikus alakot ölt, mely a valósággal ellentétben van.

Gyakran feleli, hogy millió és millió belátás kombinációja az, mely a történelmi átalakulásokat létrehozta, millió és millió ellentétes erő eredménye, melyet előre a társadalom legnagyobb „belátói” sem tudnak kiszámítani, annál kevésbé azok a nagy tömegek, melyeknek vágyai s homályos szükségletérezetei a történelem nagy előmotorjai. Kétségtelen, hogy pl. a hűbériséget, a reformációt, a francia forradalmat stb. az emberi elme fáradtságos munkája hozta létre, de ezen mozgalom nagy úttörői belőlük legfeljebb egyes homályos körvonalakat vettek észre, egy jobb társadalmi berendezés néhány alkatelemét látták át és semmikép sem úgy csinálták meg ezeket a történelmi korszakokat, mint ahogy részvénytársaságokat, vagy öntözővállalatokat csinálnak. És pedig nem azért, mintha lényegileg más lélektani processzusok folynának le a társadalom átalakítási tényekben, mint egy kisebbszerű gazdasági vállalat létrehozásában, hanem azért, mert az előbbieknél az okok és erők oly szövénnye működik közre, melyeknek teljes kölcsönhatásait és következményeit átlátni nem lehet, nem is beszélve azokról az előre ki nem számítható bonyodalmakról, mik akkor állanak elő, midőn a belátásokból

a tettek mezejére érünk. Hogy ez mennyire igaz, az abból látható, hogy a történelmi átalakulások néha ép az ellenkező eredményekre vezetnek, mint amikre a kor vezető emberei törekedtek — egy tény, melyet sürűn fel szoktak hozni a történelem racionális magyarázata ellen az „*öntudatlan filozófiájának*” vagy a vallási és metafizikai gondolkodásnak emberei, holott ez csak a belátás túlzott alkalmazása ellen érvényesíthető s mindössze azt jelenti, hogy néha a vezetők terveikben tévedtek s a kor alapszükségleteit rosszul ismerték fel. Az ilyen esetek e mellett határozottan kivételek s azért sem lényegesek, mert a belátás tana helyesen felfogva nem egynéhány ember elméleteit, hanem millió és millió ember, kicsiny és nagy, rövidlátó és messze a jövőbe néző belátásait és ezen belátások harcát és küzdelmeit jelenti.*

* Meglepő, hogy *Engels* egy a kilencvenes években írt levélben az itt kifejtettekhez — ellentétben alaptanai-val — milyen rokon eredményekre jutott: „Számptalan, egymást keresztező erők tehát, az erőparallelogrammák végtelen csoportjai azok, melyek az eredményt, a történelmi eseményt, létrehozzák és ez az eredmény a maga részéről oly tényező termékének tekinthető, mely mint öntudatlan és akaratonlküli tevékenység hat. Mert amit minden egyes erő akart, meggátolta az összes többi és folytonos és kombinált hatásuk eredménye oly dolog, melyet senki sem akart közülnök.” (Idézi *Guillaume de Greef* az „*Annales de l'In-*

E dolgozat keretei nem engedik meg az itt körvonalozott felfogás részletes kifejezését, de azt reméljük, hogy ez a vázaltszerű kifejtés elegendő feladatunk szempontjából.

Az állam keletkezésének problémája nyilvánvalóan általa megnyugtató megfejtésre talál. Az, ami az embereket összeségüktől különvált főhatalom elismerésére bírta, egy szükséglet kiegészítése célszerűbb módjának átlátása volt. Szóval közös érdek és ezen érdek többé-kevésbé tiszta belátása. Az első vadászvállalat vagy csata, melynél egyesek tanácsát vagy utasításait a többiek elfogadták vagy követték; az első gazdasági munka, mely az okosabbak vezetése mellett közös összeműködés alapján jött létre; az első egészségügyi rendszabály, melyet — hasznosságát át-

stitut etc. I. m. 175. 1.) Csakhogy *Engels* feledi, hogy ép az osztályharcok következtében bizonyos főtendenciák felismerhetők és meghatározhatók az egymással küzdő erőkben. Ha ez nem így volna, a szocializmus minden tana a jövőt illetőleg pusztá fantazmagória volna. Még közelebb van álláspontunkhoz ez a helye: „Az emberek úgy csinálják történelmüket, bármint üssön is az ki, hogy mindenki a saját, öntudatosan akart céljait követni és ezen számos különböző irányokban ható akaratok és a kívüllagra gyakorolt változatos behatásuk eredménye épen az, a mit történelemnek nevezünk.” (V. ö. *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. 44. 1.)

látva — a javasember tanácsára elfogadtak; az első imádság, melyet ugyanannak tanácsára a rossz szellem kiengesztelésére közösen végeztek stb: az állami tekintély és hatalom kiválásának mindmégannyi primitív ténye. Könnyű átlátni, hogy a szükségletek szaporodásával, a természeti erőkkkel való küzdelem kiszélesedésével: egyre növekedtek a kooperáció szükségéi, a vezetés nélkülözhetetlensége és az összeség érdekében szükséges eljárás módok kikényszerítésének a lehetősége. Mindezen tényezőkkel karöltve egyre szükségesebbé és kiterjedettebbé vált az állami szervezés és az állami főhatalom.

A *Rousseau* államkeletkezési elmélete, túlzott racionalizmusa és a történelmi érzék hiánya dacára, mely benne nyilvánul, azzal a nagy előny nyel bír a korábbi theologikus és erőszak-elméletekkel szemben, hogy felösmerte mégis a történelmi fejlődés leglényegesebb rugóját. Van *Engelsnek* egy helye, hol igen közel jut el az általunk helyesnek vélt állásponhoz:

„A (jövedelem) eloszlásban való különbségekkel . . . az *osztálykülönbségek* lépnek fel. A társadalom előjogozott és hátrányban részesített, kizsákmányoló és kizsákmányolt, uralkodó és uralom alatt lévő osztályokra oszlik és *az állam, melyre a rokontörzsű közösségek ősi csoportjai kezdetben csak közös érdekek észrevételéből (pl. öntözési munkálatok a Keleten) és a külellenségtől való védelem végett fejlődtek ki, mostantól kezdve ép annyira azt a célt szolgálja, hogy*

az uralkodó osztály élet- és uralmi viszonyait az uralom alatt állóval szemben erőszakkal fentartsa.”*

Ez a gondolat igen nevezetes.

Engels elsmeri benne:

1. hogy az állam már a nemzetség-szervezet idejében is létezett;
2. hogy alakulásának első oka közös érdekek jobb elérése;
3. hogy csak később alakult át osztályérdekek biztosító eszközévé;
4. de még ekkor is az osztályérdekek mellett tisztán közösségi érdekeket is szolgál. (L. az „*ép annyira*” kifejezést.)

Egy egész sereg dolog, melyre fejtegetéseink folyamán még vissza fogunk térni és amelyekről *Engels* államkeletkezési „elméletében nem akar tudni.

Ilyen közel járt *Engels* az állam egy helyesebb felfogásához. A történelmi materializmus más írói is sokszor elismernek hasonló tételeket. Vájjon miért nem helyezkedtek erre az alapra és miért nem építettek fel ezen állambölcseleti rendszerüket?

Azt hisszük azért, mert az osztályharc elméletét ezzel a felfogással összeütközőnek találták és sokkal megfelelőbbnek az államról, mint pusztán kizsákmányolási mechanizmusról beszélni. Történt pedig ez

* V. ö. „*Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.*” 151. o. (A dült betűk az idézetben tőlem valók.)

véleményünk szerint nem az agitáció érdekében, hanem azért, mert az osztályküzdelem tana annyira foglalkoztatta ezen gondolkodókat, hogy az állam szerepét is csak ebből a perspektívából tekintették, mely mellett minden egyéb háttérbe szorult.

Erre vonatkozó nézeteink tüzetesebb megvizsgálását a következő cikk adja.

III.

AZ ÁLLAM LÉNYEGE.

1. §. A történelmi materializmus államkeletkezési tanaiban tulajdonképen az állam lényegére vonatkozó tanításait is felismertük. Láttuk, hogy az állami hatalom kialakulását az osztályküzdelem egyensúlyban tartása eszközének tekinti, egyszersmind oly mechanizmusnak, melylyel az uralkodó osztály a kizsákmányoltakat féken tartja. Láttuk, hogy a kizsákmányolás a rendes állapot; míg az osztályok fölé egyensúlyozóként az állami hatalom csak akkor emelkedik, ha a társadalomban az egyes osztályok hatalmi ereje többé-kevésbé egyensúlyban van. Innen az egyes osztályok szüntelen küzdelme a politikai hatalomért, mert annak elnyerése oly jog és alkotmány létrehozatalát teszi lehetővé, mely a hatalmon levők érdekeinek — első sorban gazdasági érdekeinek — legjobban megfelel. Az állam, tehát, a történelmi materializmus felfogása szerint, egy kizsákmányolási szervezet, egyszersmind biztosító szelep az ellen, hogy a küzdő osztályok féktelen harcokban egymást és az államot fel ne emészessék. Osztályküzdelem és az állam korrelát fogalmak. Ahol nincs osztály küzdelem, ott nincs állam, mint ahogy nem volt a nemzetség-szervezet idején és nem

lesz a jövőben az új, osztálymentes társadalom kialakulásával.

Eddig bírálatainkban meggyőzvéen arról, hogy az állam eredete az osztályharcokkal nem esik egybe, hogy az az annyira magasztalt nemzetség-szervezet idejében is létezett, hogy annak így legősibb jellemvonása nem a kizsákmányolás, hanem a vezetés melletti kikényszeríthető kooperáció, közös érdekek jobb biztosítása kedvéért: felmerül az a fontos kérdés, hogy az állam ez a — véleményünk szerint helyes — felfogása mennyire áll ellentétben azokkal a tanokkal, melyeket a történelmi materializmus felállított? Kiengesztelhetetlen ellentét áll-e fenn közöttük, avagy a két felfogás egymást nem zárja ki?

2. §. Mindenekelőtt az a történelmi tény vizsgálendő meg, hogy a történelmileg ismeretes alkotmányok tekinthetők-e osztályküzdelmek eredményeinek és állítható-e, hogy ezek a történelmi átalakulások főokai?

Erre a kérdésre habozás nélkül igennel kell válaszolnunk azzal a megszorítással, hogy az osztályküzdelmek, bár a történelmi átalakulások minden más tényezőt fontosságban messze túlhaladó mechanizmusai, de hogy azok nem primär és egyszerű jelenségek és hogy mellettük egyéb tényezők is — bár kisebb jelentőségben — közreműködnek.

Az osztályküzdelmek tana nem új keletű. Mint *Tangorra* kimutatta, már *Macchiavelli* felismerte azok

alapvető jelentőségét az emberiség történelmében.* Az eredet kérdésére azonban kár volna nagyobb súlyt helyezni. Valószínű, hogy még régibb időkre lehetne visszamenni és kimutatni számos írónál rokon gondolatokat, mert az igaz, hogy „semmi sem új a nap alatt”. Viszont az is kétségtelen, hogy a nagy, jellegzetes szellemi irányzatok határozott korokhoz fűződnek oly értelemben, hogy az illető korokban jegecesedett ki határozott formában az illető tan és ugyanakkor vált ható erővé. Ez a tétel az osztályküzdelmek tanára is igaz és az a történelmi materializmus iskolájának egyik legjellemzőbb és legtermékenyebb gondolata. Az a meggyőződésünk ugyanis, hogy mikor híres értéktana, öszszeroskadási elmélete, vasbértörvénye, a „*Verelendungstheorie*” és több más alaptétele régen átadódik a filozófia története kutatóinak: osztályküzdelmi tana még mindig eleven erő lesz, hatalmas módszertani vezére a történészeknek, közgazdának, szociológusnak és államférfinak.

Tényleg a tények azon halmaza után, melyet a történelmi materializmus iskolája egybegyűjtött, az osztályküzdelmek létezése és döntő ereje felett kételkedni objektív vizsgálódó nem fog.

Az *Achille Loria* zseniális munkája: „*Le basi eco-*

* V. ö. *V. Tangorra: Saggi critici di economia politica*. Róma, 1901. (IV. Il pensiero economico di Niccolo Macchiavelli.)

nomiche della costituzione sociale” egymaga elég volna ennek induktív bebizonyítására, értve osztályküzdelmek alatt nemcsak az osztályok versengését a hatalomért, hanem az uralmon levő osztály azt a törekvését s rendszerint képességét is, a jogot és alkotmányt hatalmi és gazdasági igényeinek legmegfelelőbbben átalakítani.*

3. §. Ha így az osztályküzdelmek tanát az iskola induktív kutatásai alapján teljesen megállapítottnak találtuk, annál inkább kötelességünk az emiutott, vele szemben alkalmazni szükségeseknek vélt megszorításokat legalább fővonásokban körvonalozni:

1. Az osztály küzdelmek nem elsődleges jelenségek, a társadalmi átalakulások nem végokai. A történelmi materializmus szeret velük — kifejezetten vagy hallgatagon — mint elemi erőkkel operálni. Ez helytelen. Az osztályküzdelem már felhalmozódott hatalmi erők: anyagi eszközök, belátások, érzelmek eredője, szóval generációk anyagi és fizikai munkáját tételezi fel. Ha az osztályküzdelem a társadalmi háború tek-

* Egy rendkívül jellemző, szinte gyűjtő világosságú példát *Engels* említ: Az amerikai alkotmányról és az általa proklamált emberjogokról beszélve így szól: „. . . ezen emberjogok speciálisan polgári természetére nézve jellemző, hogy az amerikai alkotmány az első, mely az emberjogokat elismeri, ugyanazon lélekzetvétellel a színes-bőrűeknek Amerikában fennálló rabszolgaságát megerősíti: az osztály-előjogok száműzetnek, a faji előjogok szentesítetnek.” (V. ö. *Herrn Eugen Dühring's etc.* I. m. 103. o.)

nikai felszerelése: az azokat mozgató erőket ép úgy, mint a lövő és robbantó anyagokat a társadalmi fejlődés hosszú, fokozatos munkája hozta létre.

2. Az osztályküzdelem nem egyszerű jelenség, hanem rendkívül bonyolult és szövevényes. A történelmi materializmus hajlandó a küzdő osztályokat egyszerű, lezárt tömegeknek tekinteni, úgy, hogy szerinte 2—3 határozottan különzékült osztály között folyik a küzdelem. A való élet azonban az ilyen körülcirkalmazott kategóriákról nem tud semmit. A valóság az, hogy egy-egy u. n. osztályon belül számos egymással többékevésbé ellentétes érdekkör létezik, úgy, hogy valójában nem 2—3 osztály, hanem igen számos érdekkör szövevényes harcáról lehet szó. Maga a proletariátus sem képez egy teljesen lezárt és homogén tömeget, hanem miként *Bernstein* — akinek harca a történelmi materializmus dogmái ellen egyéb tereken is rendkívül tanulságos és termékeny volt — meggyőzően kimutatta, az is nagy mértékben rétegezett és egymással több-kevesebb érdekellentétben álló köröket tartalmaz.*

Ezekből következik, hogy a történelmi események oly magyarázata, mely csak 2—3 osztály harcával operál, szükségkép hézagos lesz, hogy annak teljes megértéséhez az osztályokon belül létező körök egymáshoz való viszonyának ismerete is szükséges — egy

* V. ö. „*Zur Geschichte und Theorie des Socialismus*” Berlin, 1901. című könyvének „*Classenkampf-Dogma und Classenkampf-Wirklichkeit*” fejezetét.

tény, mely egymaga lehetlenné tenné a történelmi események és intézmények pontos, részletes előre-kiszámítását.

3. Ha így az osztály küzdelem a történelmi átalakulások nem elsődleges oka, úgy másrészt magának a mechanizmusának nem egyedüli kereke.

Erkölcsei esztétikai erők egyre jobban érzetik hatásukat és oda hatnak, hogy a küzdelem formáit enyhítsék, a nagyobb explóziókat elkerüljék. E fontos és vitás kérdést ott lesz alkalmunk bővebben fejtegetni, hol a történelmi materializmus politikáját vesszük szemügyre.

4. §. Ezek szerint — bár bizonyos megszorításokkal — kétségtelen, hogy az osztályküzdelmek a modern állami élet és átalakulások s főleg a szociális dinamika alapfontosságú tényezői. A jelen és a múlt mélyebb történelmi rugóinak kutatói előtt ez a jelenség annyira jellegzetes és kidomborodó volt, hogy mellette az állami tevékenység egyéb tényezői elhomályosultak és az állam pusztán, mint ezen osztály küzdelmek szülöttje jelentkezett.

Ha így a történelmi tények, az induktív adatok könyvtárok betöltő sorozata az osztályküzdelmek döntő szerepét a mai és a történelmi társadalmakban igazolják, úgy másrészt, véleményünk szerint, nem szabad szemet hunyni azon másik, ép oly nyilvánvaló tény előtt sem, mely azt bizonyítja, hogy még az osztályküzdelmek folytán legrétegettebb társadalomban

is az állam tevékenységének egy az előbb megismerttel legalább is egyenlő nagy része közös, egyetemes, a társadalom legnagyobb részére egyaránt fontos érdekek biztosítására szolgál. Még ha a jelenleg létező legtökéletlenebb, mondhatnám legvisszataszítóbb állami alakulatokat szemléljük is és képzeletünkben megkonstruálni kíséreljük, az azok teljes eltörlésével szükségkép beálló következményeket: be kell látnunk, hogy még pl. az orosz állam is az illető társadalomra, még pedig nemcsak az egyes osztályokra, jobb, mint semmiféle állam, hogy megszűnése a közösségre a képzelhető legnagyobb katasztrófát jelentené, még pedig akkor is, ha a nemzetközi védelemre nem is gondolunk, avagy egyidejűleg az összes többi álladalmak megszűnését tételezzük fel. Katasztrófa és veszedelem volna még akkor is, ha teljesen eltekintenénk a törvényes fékektől megszabadult emberi természet bestiálításától és az embereket, mint átlag mérték szerint tisztességeseket és jóindulatúakat tételeznők fel. Ezekről a tényekről a történelmi materializmus gondolkodói minduntalan megfélekezni látszanak, pedig mögöttük egy rendkívüli fontosságú igazság rejlik: *Az állam kizsákmányolási szerepe mellett sohasem homályosult el, sőt azzal legalább is egyenlő fontosságú maradt ősbib, fundamentális szerepe, mely létének alapja, — a tervszerű vezetés melletti, kikényszeríthető kooperáció.**

* *Bernstein* munkái számos helyéből kitűnik, hogy ő az állam kooperatív szerepkörét a legteljesebb mértékben el-

5. §. Az állam itt megismert mindkét szerepe egyaránt nyilvánvaló s már magából a tények megfigyeléséből megállapítható. Szóval az a szerepe, melyet a történelmi materializmus egyre hangsúlyoz és az, melyet nem vesz észre az egész történelemben, egymás mellett fordul elő. Az állam fogalma — legalább is az írott történelem korszakaiban — csak ezen kettős szerepe tekintetbevételével lehet teljes.

Ha a történelem tanúsága ezt bizonyítja, igen érdekes kérdés, hogy mily módon magyarázhatók meg ezek a jellegzetes tények az államfejlődés ama genetikai folyamatából, melyet az előző lapokon felismerünk; vájjon az államkeletkezés felállított elmélete összeegyeztethető-e azzal az osztályküzdéssel, melyet a történelmi materializmus iskolája olyan kérlelhetetlen erővel kimutatott? Más szóval: a belátás, az egyre új érdekek s szükségletek jobb kielégítése lehetőségének felismerése elvezet-e az ősi idők

ismeri; *Labriola* ellenben még teljesen a kizsákmányolási alapon áll: „. . . az állam annyiban létezik és tartja fenn magát, amennyiben bizonyos határozott érdekek védelmére szervezve van a társadalom egy része javára, a társadalom összes többi része ellen, még pedig olyképen . . . , hogy a leigázottak, a bántalmazottak és kizsákmányoltak ellenállása vagy eltűnjék a sokféle súrlódásban, vagy enyhülést találjon maguknak az elnyomottaknak részleges, bár nyomorúságos előnyeiben.” (V. ö. *Essai sur la conception matérialiste de l'histoire*. Paris, 1897. 218. 1.)

osztályuralmat nem ismerő nemzetség-szervezeteitől a történelmi alakulatok rétegezett, ádáz osztályküzdelmeket vivő álladalmaiig? Kétségtelenül. Maga a történelmi materializmus meggyőzően mutatta ki ezen fejlődés tényeit és fázisait, ha nem is lélektani folyamatát. A történelmi materializmus kimutatta azokat a gazdasági okokat, melyek az osztályok létrejöttét előidézték. Mihelyt a társadalomban gazdaságilag erősek, azaz függetlenek és gazdaságilag gyöngék, azaz megélhetésükben, — a termelési erők egy kisebb kör rendelkezésébe jutása folytán — másokra utaltak keletkeznek (ami ismét gazdasági okokra, a technikai eszközök változása folytán beállott változott gazdasági-szociális viszonyokra vezethető vissza): az erősek a gazdasági munkában a gyöngékkal oly kompromisszumra lépnek, mely számukra a lehető legelőnyösebb és anyagi jólétük legnagyobb emelkedését biztosítja, míg a gyöngék kénytelenek oly feltételekkel megelégedni, melyek legalább megélhetésüket lehetővé teszik. A puszta erőszak valamely intézmény létrehozatalához nem elegendő. A rabszolgaság intézményének kialakulása e tekintetben különösen jellemző. Itt az ember leginkább volna hajlandó puszta erőszakra gondolni. Pedig, mint *Engels* helyesen felismerte „mielőtt a rabszolgaság lehetővé lesz, feltétlenül szükséges, hogy a termelés bizonyos foka eléretett legyen és a jövedelemeloszlásban az egyenlőtlenség bizonyos mértéke lépett legyen fel. És ahhoz, hogy a rabszolgamunka egy egész társada-

lom uralkodó termelési módja legyen, a termelés, a kereskedelem és a gazdasági felhalmozás még sokkal magasabb fokozása szükséges.* Míg az emberek ezt a gazdasági fokot el nem érték, hadifoglyaikat megölték, ahelyett, hogy rabszolgáikká tették volna.

Szóval minden szociális változást az emberi lélek ugyanaz az alaptendenciája kíséri: az adott viszonyok mellett boldogságát lehető legteljesebben biztosítani.

Ugyanez az uralkodó törekvés mutatkozik a szorosán vett politikai életben is. Az emberek a politikai intézményekkel ugyanarra törekszenek, mint a szorosán vett gazdaságiakkal, helyesebben a politikai berendezésekben újabb eszközök kínálóznak a gazdasági előnyök fokozására. Mihelyt a társadalomban az első osztálykülönválás megtörtént, az osztályküzdelem előállása lélektani szükségszerűséggel következik be és ez a küzdelem annál durvább, mentől távolabbi korokra megyünk vissza, mert nem mérsékelik erkölcsi, esztétikai és egyéb ideologikus rugók. És az osztályküzdelem, melyen belül ismét az egyének létért való küzdelme teljes erővel folyik, szükségkép nem marad meg a gazdasági téren, hanem átcsap a politikaira, egyszerűen azért, mert, mint *Stammler* élelméljű vizsgálódásaiban kimutatta, gazdaság és politika nem két külön dolog, hanem két oldala egy és ugyanazon dolognak.**

* V. ö. *Herrn Eugen Dühring's* etc. I. m. 166. 1.

** V. ö. *Wirtschaft und Recht*. Leipzig, 1896 című

Mihelyt a gazdasági élet fejlődésével, egységesülésével és különbözős ülésével különböző foglalkozású és érdekkörű csoportok állanak elő: nyilvánvaló, hogy az ősi vérségi kapocs által összefűződött, egy és ugyanazt a primitív gazdasági munkát végző, közös gazdálkodást folytató, néhány száz tagból álló társadalmak tökéletes érdekközössége megszűnik, hogy az egyes csoportok igen sok esetben a többitől eltérő érdekekkel bírnak s céljaik megvalósítására eltérő irányban akarnak működtetni a kooperáció szervét, az államot. S a társadalom tagjainak szerepe és eljárása az *állammal* szemben lényegileg ugyanaz, mint akármely technikai vagy termelési eszközzel szemben; a lehető legnagyobb mértékben igyekeznek azt céljaik érdekében felhasználni. Mentől számosabbak és eltérőbbek lesznek a közösségi ügyek, mentől inkább helyt ad az ősi vagyoni viszonylagos egyenlősége a viszonylagos egyenlőtlenségnek, mentől jobban szaporodik a köztevékenységeket teljesítők száma: annál nagyobb fontosságú hatalommá nő ki a közösség ügyeiben az állam, annál jelentékenyebb eszközzé lesz gazdasági előnyök biztosítására.

Ezzel együtt szükségkép beáll a társadalom egyes köreiben az a törekvés, hogy ezt a hatalmas eszközt a lehetőségig a saját maguk számára biztosítsák, a belőle eredő előnyöket mentől teljesebben élvezzék, míg a

könyvének különösen „Die Materie des socialen Lebens” fejezetét.

fentartásával járó terheket mentői teljesebben másokra hárítsák és megfelelő berendezéseket létesítsenek a ki-küzdött előnyök fentartására.

Ebből következik, hogy az állam tényleg a leg-hatalmasabb társadalmi kör állama lesz s csak oly mértékben kopik osztályjellege és válik egyensúlyozó mechanizmussá, amely mértékben más társadalmi kör vagy körök is az eddigi uralkodóval egyenlő vagy közel egyenlő hatalomra tesznek szert.

Mindezt a történelmi materializmus tökéletesen helyesen vette észre.

Egy pillantás a jelenlegi alkotmány-életekre elegendő, hogy ezt a következtetést igazolva lássuk. A jelenben létező álladalmak ugyanis azt mutatják, hogy az állam oly mértékben szűnik meg osztályállammá lenni, amely mértékben a társadalom összes osztályai magukat tervszerű küzdelemre organizálják. És egy paradoxonnak látszó jelenséggel kerülünk itt szembe, mely így formulázható: *Mentől kifejelettebb egy társadalomban az osztályszellem és az osztály érdek, annál jobban kopik magának az államnak osztályjellege.*

Európának a civilizációt vezető országaiban azért legkevésbé kirívó az állam osztályjellege, azért válik az állam mindinkább az „emberek lehető legnagyobb részének lehető legnagyobb boldogságát” biztosítani törekvő szervezetté, mert a társadalom minden köre érdekeinek öntudatos keresztülvitelére többé-kevésbé (persze még mindig nagyon kevésbé) szervezve van.

Míg mentői inkább haladunk kelet felé, annál visszataszítóbban domborodik ki az államnak osztályjellege. Pedig osztályküzdelemről nem is hallunk, sőt vallási és erkölcsbölcseleti elméletek buján teremnek, melyek a társadalom boldog összhangját hirdetik. Miért van ez így? Egyszerűen azért, mert nincs osztályküzdelem, mert csak egy uralkodó osztály van, míg a társadalom többi körei a szolgaság és kizsákmányolt-ság az életet megölő, nyomasztó álmát aluszsák.*

A németek modern történetírója és tudományuk egyik büszkesége *Lamprecht* — ki a szociológiai világnézet által megtermékenyülve, nemzete történelmének valódi rugóit kezdi feltárni a Ranke-féle csata és diplomata-fondorkodási történelemmel szemben — nagyon tisztán lát, midőn az érdekképviselőt jelöli meg, mint a parlamentarizmus történelmi örökösét.

* A *Bismarck* hatalmas államférfiú elméje ezeket a dolgokat tisztán látta. 1884 november 26-iki beszédében így nyilatkozott: „Ha nem volnának szociáldemokraták és ha egy csomó ember nem félne tőlük, akkor azok a mérsékelt eredmények, melyeket egyáltalában a társadalmi reform terén eddig tettünk, még nem is léteznének és ennyiben a szociáldemokráciától való félelem arra való tekintettel, kinek nincs szíve szegény polgártársai iránt, egészen hasznos elem. (Idézi *Bebel* Der socialdemokratische Zukunftsstaat. Verhandlungen des deutschen Reichtages am 31. Januar, 3., 4., 6. und 7. Februar, 1893. 76. 1.) És ugyan hány embernek van hozzá szíve?

Az angolok dicsőséges Trade-Unions mozgalma, a németek Gewerkschaft-törekvései, az olasz munkáskamarák, a szövetkezeti mozgalom — ha nem is egészében, de legnagyobb részében — és a többi jelentékeny törekvések a gazdaságilag gyöngék szervezésére, öntudatos osztály érdekük lehető legteljesebb kielégítésére: mindmennyi nagyfontosságú jelenség, melyek megerősödve és tovább fejlődve jövőnk alkotmánytörténetét fogják meghatározni.

6. §. Ezek szerint a történelmi materializmus iskolája egy rendkívül fontos jelenséget domborított ki akkor, midőn az állam lényegét osztályküzdéssel tanával összekapcsolta, de nem határozta meg teljesen az állam lényegét. Láttuk, hogy az államkeletkezési tana hibás voltának az eredménye, mely az állam fogalmát fejlődése egy történelmi szakára korlátozta.

Tisztán logikailag nézve a dolgokat, azt kell mondanunk, hogy a kizsákmányolás az állam nem lényeges alkateleme, bár történelmileg tekintve kétségtelen, hogy az benne többnyire helyet foglalt, sőt véleményünk szerint egy részletes etnográfiai kutatás kimutatná hogy többé-kevésbé a nemzetség-szervezet napjaiban is, melyekből a történelmi materialisták a teljes harmónia boldog korát szokták csinálni.

Genetikailag nézve a dolgokat, nyilvánvaló, hogy az osztályállam ugyanazon folyamat eredménye, mely az állam keletkezését általában meghatározta.

Ha a történelmi materializmus képe a nemzet-

ség-szervezet ősi egyenlőségéről és szabadságáról hű, ha állameszménye a jövő osztálymentes társadalmairól igaz: akkor még nyilvánvalóbb, hogy az állam kooperatív jellege közös érdekek megvalósítására lényegének alapvonása, míg az osztályuralom és kizsákmányolás annak csak átmeneti, történelmi eleme.

A történelmi materializmus állameszményének vizsgálata mélyebb betekintést fog engedni ebbe a problémába.

IV.

**ÁLLAMCÉL, ÁLLAMI HATÁSKÖR,
ÁLLAMESZMÉNY.**

1. §. Az eddigi fejtegetéseink folyamán a történelmi materializmus célelméleteit a múlt alakulataira nézve megismertük. Láttuk, hogy szerinte a múltban az állam célja, melyért az létrejött, a kizsákmányolás volt, az uralkodóosztályok az a törekvése, hogy a leigáztakat mentől teljesebben kizsákmányolják és ezen állapotukban féken tartásák. Ezen tan bírálatát már megadtuk, korrektúráját megkísérlettük.

Az államcél a gondolatok világában azonban nemcsak ilyen retrospektív alakban szerepel. Minden korban az emberek nemcsak azt a kérdést tették fel maguknak, hogy ennek meg ennek a történelmi államalakulatnak mi volt a célja, hanem azt is, hogy minő célt tulajdonítsanak azon kor államalakulatának, a melyben élnek? Erre a kérdésre két különböző nézőpontból lehet feleletet adni. Az egyik a múlt fejlődését tekintve, a társadalom meglévő berendezéseit bírálva a rendelkezésre álló hatalmi erőket mérlegelve, a társadalom akut bajait elemezve igyekszik e tárgyra válaszolni. A másik ezzel nem elégszik meg, hanem a jelen adott viszonyaitól eltekintve, az emberi lélek legelemibb és a társadalmi együttlét általános tényezőiből vala-

mint az evolúció menetéből és várható irányából az emberi együttlét emberi agygyal felfogható legtökéletesebb állapotát, vagyis az állam eszményét, igyekszik megkonstruálni és ehhez az eszményhez viszonyítva, illetőleg belőle határozza meg az állam jelenlegi céljait. Nyilvánvaló, hogy a két nézőpont egyesítése az, mely a tudományosan kiművelt elméket egyedül nyugtathatja meg. Egészen úgy áll itt a dolog, mint az egyén életében és fejlődésében. Kiki a saját maga életcélját kétféleképpen határozhatja meg. Vagy csak közvetlenül adott bajaiból és szükségleteiből indulhat ki, esetleg hozzávéve még eddigi élete tapasztalatait, vagy lelke állandóbb és mélyebb tendenciáit kutathatja, melyekhez azok a gondolatok és érzelmek is járulnak, melyeket az ember rendeltetéséről, élethivatásáról táplál. S ha így az egyik a közvetlen előnyért távolabbi jókról mond le, a másik közvetlen fájdalokat áll ki egy szebb és boldogabb jövő kedvéért. Nyilvánvaló, hogy a kettő között csak mennyiségi különbség van, hogy a második eljárási mód a szellemi élet egy emelkedettebb fokától függ, nemcsak intellektuális, de morális tekintetben is. És mennél inkább haladunk tényleg a gondolkodás lépcsőjén előre a primitív népektől a kultúrtársadalmak felé, annál kevésbé elégszenek meg a gondolkozók a legközelebbi államcél meghatározásával, hanem annál inkább előtérbe lép az állameszmény gondolata. Mindkét irányú gondolkozást különben teljesen jogosultnak és tudományosnak találjuk és nem értünk

egyét *Pulszkyval*, ki az állam öncélúságát vitatva, az államcélelméletben az anthropomorph, illetőleg teleologikus gondolkozás maradványát találja és azt hiszi, hogy „míg . . . korábbi szakáiban a cél fogalmából indult ki a bölcselkedés az állam lényegének, körének és szerepének kitűzésére, addig ma az állam célja mint azon viszony kifejezésére szolgáló szerepel, amely az állam és a tagjait képező egyesek, valamint az azokból alakult társadalmak között fennáll.”* *Pulszky* csak az állami hatáskör kérdését látszik tudományos problémának tekinteni, pedig véleményünk szerint erre megnyugtató felelet csak az államcél és az állameszmény meghatározásával adható, melynek az állami hatáskör csak eszköze.** *Pulszky* az államot a szorosan vett természeti jelenségekkel azonosítván, az eszmény és a cél kérdése nála szükségkép meddőnek jelentkezik olvannak mintha valaki a virág vagy a növény fogat és szellemjét tekintve, amelyre egyszer azonban valaki az államot az emberi együttlét produk-

* V. ö. I. m. 212. o.

** *Kuncz*, dacára hogy az államot öncélúnak tartja, az államcélelméletnek fontosságot tulajdonít. Igen helyesen mondja: „Különösen korunkban bir jelentőséggel az államcél megállapítása; mert korunk nem a tekintély, hanem a szabad kutatás kora. Az emberek tudni akarják, miért hoznak áldozatokat.” (V. ö. „*A nemzetállam tankönyve*” (Kolozsvár, 1902. 135. 1.)

tumának tekinti, az ember szükségleteiből eredő alakulatnak tartja, a cél és az eszmény kutatása úgy a múltra, mint a jelenre nézve életbevágó realitással bír, egészen úgy, mint egy épület, egy gyár, egy gőzeke célja és eszménye, értve utóbbi alatt ezen berendezéseknek emberi agygyal elképzelhető legtökéletesebb fokát.

Természetesen távol áll tőlünk az eszményeknek abszolút jelentőséget tulajdonítani. Azok nem jelenthetnek egyebet, mint azt, hogy az erők bizonyos statikája mellett az emberi agygyal megkonstruálható legjobb állapotok vagy berendezések ilyenek meg ilyenek. Kozmikus érvényességről tehát nem lehet szó, de igenis érvényességről, bizonyos alaperők változatlanságának feltétele mellett.

2. §. A történelmi materializmus állameszményét legtüzetesebben szintén *Engels* fejtette ki.

Álláspontja azonban itt sincs önálló dolgozatban keresztülvive, azért ismét leghelyesebb lesz e tárgyra vonatkozó, lehetőleg számos gondolatát szó szerint bemutatni.

A *Dühring* elleni polémiájában a jövő alakulására nézve többek között ezeket mondja: „Az emberi társadalom minden fejlődése az állati vadságon túl azon a napon kezdődik, ahol a munkát nemcsak pusztá élelmiszerek, hanem termelési eszközök előállítására lehetett fordítani. A munkatermék fölöslege a munka fentartási költségei felett és egy társadalmi termelés-

és tartalékalap képződése és gyarapodása ezek fölöslegéből: volt és ma is az alapja minden társadalmi, politikai és intellektuális előhaladásnak.

Az eddigi történelemben ez az alap egy kiváltságolt osztály birtoka volt, melynek ezzel a birtokkal a politikai hatalom és a szellemi vezetés is jutott. A küszöbön levő szociális átalakulás ezt a társadalmi termelés- és tartalékalapot, vagyis a nyersanyagot, termelési eszközök és élelmiszerek összességét csak most fogja igazán társadalmivá tenni az által, hogy azt ama kiváltságolt osztály rendelkezéséből kiveszi és az egész társadalomnak, mint közjavát átadja.”*

Már Saint-Simon azon mondásában kifejezve találja az állam célját, hogy az „az emberek feletti politikai kormány átvételéből, a dolgok igazgatásában és termelési processzusának vezetésében” áll.**

Innen már csak egy lépés az állam eszményéhez: „Az első ténykedés, melyben az állam valóban mint az egész társadalom képviselője lép fel — a termelési eszközök birtokbavétele a társadalom nevében — egyszerűs mind utolsó, önálló ténykedése, mint államnak. Az államhatalom beavatkozása társadalmi viszonyokba egyik téren a másik után feleslegessé lesz, majd önként elalszik. A személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok

* V. ö. I. m. 205. 1.

** V. ö. T. m. 277. 1.

vezetése lép. Az államot nem „rontják le”, *elhal*. Ebből kell megítélni „*a szabad népállam*” frázisát, tehát ép úgy időleges, agitatorius jogosultságból, mint végleges tudományos képtelenségből; ebből szintúgy az ügynevezett anarkisták következtetését, hogy az államot máról-holnapra kellene lerontani.”*

Rokon gondolatokat tartalmaz az állam keletkezéséről írott könyve is. Még emlékezünk arra a kijelentésére, mely a jövőben az államot a múzeumi régiségek közé sorozza, mihelyt a társadalom „a termelők szabad és egyenlő asszociációja alapján”¹ újra szerveződik.

A történelmi materializmus állameszményeként különösen *Morgan* következő helyét szeretik idézni:

„A civilizáció kezdete óta a gazdaság növekedése oly rettenetessé, alakjai oly különböző neműekké, felhasználása oly terjedelmessé és igazgatása oly ügyessé vált a tulajdonosok érdekében, hogy ez a gazdagság a néppel szemben *legyőzhetetlen hatalommá lett. Az emberi szellem tanácstalanul és megbabonázva áll itt a maga tulajdon alkotása előtt.*

Mégis el fog jönni az idő, mikor az emberi ész meg fog erősödni a gazdagság feletti uralomra, midőn meg fogja állapítani ügy az állam viszonyát a tulajdonhoz, melyet oltalmaz, mint a tulajdonosok jogainak határait. A társadalom érdekei az egyéni érdekeket feltétlenül megelőzik és mindkettőt igazságos, harmonikus viszonyba kell hozni.

* V. ö. I. m. 301—303. 1.

A puszta vadászat gazdagság után nem végrendeltetése az emberiségnek, ha különben a, haladás a jövő törvénye marad, miként a múlté volt. A civilizáció kezdete óta eltelt idő csak kis törtrésze az emberiség lefolyt idejének; csak kis törtrésze annak, mely még előtte áll. A társadalom feloszlása fenyegetőleg áll előttünk, mint egy történelmi pálya befejezése, melynek egyedüli végcélja a gazdaság volt, mert az ilyen pálya magában hordja saját pusztulása elemeit. Demokrácia a közigazgatásban, testvériség a társadalomban, a jogok egyenlősége, általános nevelés fogják a társadalom legközelebbi magasabb fokát megszentelni, mely felé tapasztalás, ész és tudomány állandóan dolgoznak.

Újra életrekelése lesz — de egy magasabb alakban — a régi genszek szabadságának, egyenlőségének és testvériségének.”

A párt hivatalos álláspontja e kérdésben még ma is teljesen ugyanaz, mint nagy mestereié. A német birodalmi gyűlés tanulságos „*Zukunftsstaatsdebatte*”-jában a szocialista szónokok kivétel nélkül ezt a felfogást hirdették.

Így *Bebel*: „. . . végső kifejlődésében a szocializmust többé nem az állam érdekli, hanem az állam megszüntetése, a közigazgatás olyan szervezetének megteremtése, melynek nem volna egyéb feladata, mint

* Idézi Engels (Ancient Society 552. 1.)

a termelési és kicserélési folyamatok vezetése, tehát egy szervezet, melynek a jelenlegi államhoz semmi köze sincs.*

Liebknecht tökéletesen egyező véleményen van.

Loria ugyanígy látja a dolgokat. A jövő társadalmáról beszélve, azt hiszi, hogy „az utolsó forma, melyet a gazdasági viszonyok fel fognak venni, míg egyrészt ezen viszonyok legnagyobb kifejlődését és legfelsőbb tökéletesülését fogja mutatni, kevésbbé fog különbözni, mint bármelyik az előbbi gazdasági formák közül, a kezdetleges emberiség szociális szerkezetétől.**

Ha az államot *Engels* nem is utasítja a régiség-múzeumba, mégis azt tartja, hogy a jövő eszményi társadalmában „végre valódivá fog válni a *St. Mill elve*, hogy az állam beavatkozása a kivétel lesz*** és a *laissez faire* a szabály.”****

„Ilyen az emberi nem történelme — összegezi gondolatmenetét *Loria* — mely a kezdetleges közösség vad boldogságától felemelkedett a tulajdon viharai és gyötrelmei közé és ezek jeleiben századokon tartó átmenetet csinál a harcokon és martiriumokon keresztül, míg nem jut szomorú útjából nyugodtabb levegőbe és nem találja fel egy megfelelő társadalmi formában a

* V. ö. I. m. 13. l.

** V. ö. *Le basi economiche* stb. I. m. 418. o.

*** *Loria* itt a szerencsétlen körülményeiknél fogva önfentartásukra képtelenek ellátására gondol.

**** V. ö. I. m. 446. l.

kezdetleges kor békéjét és igazságosságát megtermékenyítve a civilizáció által.”*

3. §. Ha ezeken a gondolatokon végigtekintünk, nyilvánvaló, hogy az idézett írók nézetei nem fedik teljesen egymást.

Ez különben természetes is; meglepőbb, hogy *Engels*, ki szerint az állam elhal és a múzeumba kerül, helyesli *Morgan* véleményét, aki pedig csak az állam reformjáról beszél.

Az ellentétek mellett azonban megegyezések mutatkoznak főleg két pontra nézve. Az egyik az, hogy az ős nemzetség-szervezetet mint eszményt állítják fel, természetesen a civilizáció üdvös eredményeivel átglyur formában. A másik, hogy az állami hatalom csökkenését várják: *Engels* szerint az elhal, *Loria* szerint a *laissez faire* szabálylyá lesz, tehát szerintük a fejlődés iránya az, hogy az állami beavatkozás egyre kisebb körre szorul.

Külön-külön kell megvizsgálnunk ezeket a véleményeket.

Az ős nemzetség-szervezet dicsőítésével már találkoztunk. Az aranykor sejtelve a történelmi materializmus írónál tudományos tétellé lesz. Az emberiség fejlődése leghosszabb korát a szabadság, egyenlőség, testvériség jegyében töltötte — állam nélkül. Ide kell visszatérnünk felszerelve mindazokkal a tudományos,

* V. ö. I. m. 420. 1.

gazdasági, művészeti erőkkel, melyeket a civilizáció folyamán megszereztünk.

Ez az újra feléledt aranykor-elmélet mindenestre megérdemelne egy külön tanulmányt, mert hívei igen jelentékeny következtetéseket fűznek hozzá. (Így *Loria*, ki szerint minden bűn a szabad föld megszűnése folytán jött a világra). Fájdalom, ez alkalommal nincs sem időnk, sem helyünk egy ilyen tanulmányra.

Azonban néhány ellenvetést vele szemben már egy pár jól ismert tény és általános fejlődési irányelv alapján tehetünk.

Az államnélküliség tanával már végeztünk. Láttuk, hogy a primitív viszonyok között szükséges kooperáció keresztülvitelére a megfelelő állami szerv létrejött.

Láttuk azt is, hogy magának *Engels*-nek magyarázata szerint a termelési viszonyok rendkívüli kezdetlegessége volt oka a társadalmi berendezések egyszerűségének. Ugyanez a primitivitás az oka, véleményünk szerint, ama feldicsért erkölcsi tulajdonságoknak is.

Ott, ahol nincsenek osztályok, ott, ahol mindenki részt vesz a közös termelésben a legszükségesebb élelmiszerek létrehozatalára: ott egyenlőség van. Ott, ahol vérközösség van (a rokoni fokok az anyán át számíthatnak): a néhány száz főnyi törzsben a testvériség tényleges állapota áll fenn. Ott, ahol közhatalom létesítésének csak ritka szükségai és alkalmi vannak, ott,

ahol a szükségletek kielégítésének csak igen kevés könnyen elérhető módjai vannak: ott szabadság van.

Ez az egyenlőség, testvériség és szabadság azonban úgy különbözik a kultúremberek megfelelő fogalmaitól, mint az ön tudatlanság az öntudatosságtól. Végre is számos állatfajon belül is az egyenlőség, testvériség és szabadság állapota uralkodik. A vezetés és szervezettség a legcsekélyebb, pusztán ösztönön és reflexszerű tevékenységen alapszik. A faj tagjai egyenlők. A testvériség a béke és egymás bizonyos, igen csekélymértékű támogatása állapotát jelenti. A szabadság inkább a természettel szemben való tökéletes szolgaság viszonyát fejezi ki.

Az általunk ismert néprajzi kutatások alapján inkább ilyennek képzeljük amaz aranykort. A munka szüksége csekély volt, felosztása semmi. Az eledel mennyisége elegendő volt arra, hogy a „testvériség” ne csapjon át a kannibalizmusba.

A szabadság, egyenlőség és testvériség még csak tényleges, öntudatlan állapotok és nem erkölcsi kategóriák, nem a belátásos törekvés és ítélkezés nyilvánulásai. Amaz aranykor ép oly kevésbé lehet az emberiség ideálja, mint egy dús legelőn élő szabad, egyenlő és testvéries állatnyáj boldogsága, pedig ott sincs se szolgaság, se kizsákmányolás, se — állam.

A történelmi materializmusnak ez a legkevésbé sem lehet ideálja, mert legkiválóbb íróinál *az sohasem jelentett pusztán kenyérkérdést*. Teljesen alaptalan vád

az ugyanis, melyet ellenségei és nem ismerői szoktak szemére vetni. Hogy t. i. a történelmi materializmus egyedüli eszménye: kenyeret adni azoknak, akik jelenleg éheznek s hogy így állameszméje mint egy jól szervezett és igazságos táplálkozási berendezés szerepelne, mely nem törődne az emberiség eddig elért eszmei kincseivel, mely azokról lemondana annak fejében, hogy a nyomort megszüntesse és mindenkinek megélhetését biztosítsa.*

Ez a sokszor felhangzott ellenérv tökéletesen hamis. A történelmi materializmus mindig hangsúlyozta és hangsúlyozza, hogy nem proletárizálni akar, hanem a proletariátust felemelni az emberiség mind magasabb ideáljaihoz, hogy oly berendezést akar, mely nemcsak kenyeret ad, de amely egy magasabb erkölcsi, tudományos és művészeti fokot fog létrehozni ama millió és millió erő szabad kifejlődésének lehetővé tétele által, melyek a jelenlegi rend mellett a betevő falatért való keserves küzdelemben haszontalanul sorvadnak és pusztulnak el. Az iskola legkiválóbb gondolkodói e te-

* Még *Kuncz* is, aki pedig a proletariátus sorsát mély emberszeretettel és valódi liberalizmussal tekinti, a szocializmus állameszményét a kenyérállammal azonosítja: „Orvosoljuk embertársaink szenvedéseit, törekedjünk a társadalmi kérdés humánus megoldására, de az államot nem szabad pusztá *Kenyerállam*-nak tekintenünk. Az emberi természet sokkal magasabb, hogy sem azt a kommunisztikus és szocialisztikus állam kielégíthetné. (V. ö. I. m. 99.)

kintetben tökéletesen egyek s nem méltányos e szempontból nekik szemrehányásokat tenni.*

* A ferde felfogás a szocializmus állameszményéről annyira elterjedt, hogy szükségesnek látszik néhány főképviselőjének erre vonatkozó felfogásait ide iktatni:

Bebel ezeket mondja: „. . . ha igaz az, amit önök mondanak, hogy mi törekvéseinkben az emberi természet ellen cselekszünk, hogy mi az emberi szabadság elnyomását célozzuk, hogy mi megakadályozzuk azt, hogy az ember szabadon, minden irányban szellemi és testi képességeit kifejthesse és fejleszthesse — én ugyan azon a véleményen vagyok, hogy mi azt a mi társadalmi rendünkben *végzetlenülül magasabb fokban* teszszük lehetővé, mint a hogyan az a polgári társadalomban megtörténhetik, — de ha mi csak ugyan mindezeknek a fejlődési feltételeknek ellene szegülünk, akkor nem kell önöknek aggódni, akkor az az állapot, melyet elérni akarunk, az első naptól kezdve pusztulásra van kárhozthatva, akkor nem szükséges, hogy miattunk felizguljanak.” (V. ö. *Der socialdemokratische Zukunftsstaat*. I. m. 73., 74. 1.)

Vandervelde így nyilatkozik: „Mi vagyunk a legelsők, a kik azt mondjuk, hogy ha a kollektivizmusnak az volna az eredménye, hogy növelné a kormányzó-állam hatalmát, megerősítené a zsandár- és rendőrállamot, előmozdítaná az állam zaklató beavatkozását a magánéletbe és a személyes fogyasztásba: akkor igazán nem volna érdemes a munkaadó zsarnokságát a kollektív zsarnoksággal helyettesíteni.” (V. ö. *Le collectivisme et l'évolution industrielle*. Paris, 1900. 257. 1.)

Ha így az ősállapot képét, mint az emberiség eszményét elfogadhatatlannak tartjuk, mégis abból egy alapvető tanulság következne, *ha annak rajza a tényeknek megfelel.* (E tekintetben egy beható részletvizsgálat nélkül, melyet talán a jövőben lesz alkalmunk végrehajtani, most nem merünk ítéletet mondani.)

Ez a tanulság azt mondaná, hogy az emberi természet eredetében sem nem jó, mint a vallási gondolkodók állították, sem nem ragadozó állat, mint *Grotius* óta hiszik; hogy az emberi természetnek csak egy állandó és változatlan tendenciája van: életét a lehető

Kautsky ezt tanítja: Nem szabad-e feltennünk, hogy ezek mellett a feltételek mellett (anyagi jólét és teljes szellemi szabadság) az emberek új típusa fog létrejönni, mely a legmagasabb típusokat fölülmúlja, melyeket a kultúra eddig megteremtett? Egy „Ueberschensch”, ha így akarjuk nevezni, de nem mint kivétel, hanem mint szabály, ember, ki emberfölötti elődeivel, de nem társaival szemben, dicső ember, ki megelégedését nem abban keresi, hogy nagy legyen nyomorék törpék felett, hanem nagy a nagyok, boldog a boldogok között — a ki erőérzetét nem abból meríti, hogy az eltaposottak testein felemelkedik, hanem abból, hogy a hasontörekvésűekkel való egyesülés bátorságot ad neki arra, hogy a legmagasabb problémák leküzdését merészelve. Így várhatjuk, hogy az erő és a szépség birodalma fog előállni, mely méltó legmélyebb és legnemesebb gondolkodóink eszményeihez. (V. ö. *Die Sociale Revolution. II. Am Tage nach der socialen Revolution.* Berlin, 1902. 48. 1.)

legboldogabban berendezni és hogy aszerint jó vagy rossz, amint a viszonyok (kültermészet és társadalmi berendezések) őt békés kooperációra vagy véres küzdelemre készítetik és hogy azon arányban lesz jó vagy rossz, amely arányban olyan intézményeket hoznak létre, melyek mellett a testvéries összeműködés vagy a rablás útján biztosíthatja jobban élete boldogságát.

Természetesen előbbi korszakok begyakorlott és átöröklött jó és rossz tulajdonságaiban meg lesz a hajlandóság spontán működésére, de a jobbak fejlesztésének és a rosszak elnyomásának csak egy valóban hatékony politikája lehet: olyan intézmények létrehozatala, melyek mellett a békés kooperáció hasznosabb, mint a kizsákmányolás. *Loria* ezen alapvető nézeteket tényleg vallja, de nem intézményektől, hanem a gazdasági fejlődés az emberi akarattól független irányától várja a dolgot javulását. Ugyanő figyelmeztet, hogy *Spencer* tana az industrializmus békés és nemes erkölceiről és a militarizmus véres, erőszakos és visszataszító moráljáról, a nemzetség-szervezetre vonatkozó kutatások fényében egy elemibb és általánosabb tényre vezethető vissza, mely egyszersmind annak is okát adná, hogy miért jön létre materializmus az egyik, miért industrializmus a másik helyen. *Loria* szerint ez az alapvető tény abban áll, hogy szabad-e a föld, vagy keveseknek uralmában van-e? E szerint lesz az illető nép — tehát kikerülhetetlen gazdasági rugókból — békéssé vagy háborússá, industrialissá vagy militarissá.

Nyilvánvaló, hogy ez a tétel nem lehet precíz. Végre is a talaj termékenysége vagy terméketlensége, a lakosság viszonylagos sűrűsége vagy ritkasága már első tekintetre is ép olyan kényszerítő rugónak mutatkoznék, mint a *Loria* említette. Maga a megfigyelés azonban rendkívül érdekes és nagy horderejű. Ha egy részletvizsgálat igazolná azt a tényt, hogy a háborús és békés életmód kizárólag gazdasági okok eredménye oly igazság birtokába jutnánk, mely messze-menő következtetéseket engedne meg az emberi természetre és a haladás mikéntjére vonatkozólag.

Ezt a kérdést is — mely egy monográfiát igényelne — e helyen természetesen eldöntetlenül hagyva, csak az újabb természettudományi kutatások eredményére akarok utalni, melyek épen az itt tárgyalt kérdés szempontjából fontos analógiákat látszanak nyújtani.

A *Standfuss* szerfőlött meglepő pillangókísérleteire gondolok itt, melyek alkalmasak arra, hogy *Darwin* törvényeit lényegesen módosítsák.*

Az uralkodó elmélet ugyanis napjainkig az volt, hogy a faji változatokat az alkalmazkodás, átöröklés, kiválasztás lassú, évezredes munkája hozza létre. Apró, szinte észrevehetetlen változatokon vezet a fejlődés ész-

* 1. Dr. Pauls. *Die Standfuss'schen Experimente an Schmetterlingen*. *Die Umschau* 1902. márczius 8. szám.

2. Dr. E. Fiteher. *Temperaturexperimente mit Schmetterlingen*. Ugyanott 1902. április 6. szám.

revehetetlen útja új változatokhoz. A *Standfuss* kísérletei ezt a törvényt legalább is korlátozzák. Kísérletei kimutatták, hogy a megváltozott körülményeknek kitett lepke-bábokból előkerülő nemzedék mint a faj háttározottan új változata jelentkezik. Emellett ez a változat épen nem esetleges, hanem a környezet hőfokának emelése vagy csökkentése azt eredményezi, hogy az illető változat az északi vagy tropikus típusokhoz közeledik. *Standfuss* még azt is képes volt kimutatni, hogy az így létrejött változatok örökletesek.

Ezeknek a kísérleteknek jelentőségét alig lehet tulsokra becsülni. Exakt, természettudományi tények azok azon általánosan elterjedt nézet cáfolására, hogy a természetben minden észrevehetetlen lassúságú fejlődés eredménye. Pedig ép ez a megfigyelés volt alapja annak a szociológiai felfogásnak, mely mindent a kiválasztás, alkalmazkodás és átöröklés évezredes és évmillió munkájától vár — egy tan, mely *Spencer-ben* találta meg csodálatraméltó kifejtőjét. Nem akarok e szerény tanulmányok keretében végleges ítéletet mondani, nem akarom a *Standfuss* lepkekísérleteit *pur est simple* a magasabb szervezetekre átvinni: de másrészt nem tudom eléggé hangsúlyozni azt a fontosságot, melyet ezeknek a gondos és óvatos kísérleteknek a szociológia szempontjából tulajdonítok, melyek szinte a *Loria* hangsúlyozta tények természettudományi analógiáiként tűnnek fel.

Az emberek lelke, ép úgy mint a lepke szárnya,

aszerint lesz dús vagy szegényes, szépszínű avagy sötét, amint dús vagy szegény, világos vagy sötét körülményeknek van kitéve. Körülbelül így szólana a tanulság.

4. §. A történelmi materializmus államcél-elméleteinek másik közös vonása az, mely szerint az állami hatalom fokozatos csökkenését vélik bekövetkezendőnek. Az extrém felfogás az állam elhalásáról beszél (*Engels*), a mérsékeltőbb a *laissez faire* elvének uralkodóvá válásáról (*Loria*).

Ezek az elméletek kétségtelenül meglepik az embert. Szocializmus és állami onnipotencia annyira össze vannak forrva a köztudatban, hogy csodálkozva látjuk az iskola vezérképviselőit olyan elvek terén, melyeket a legszélsőbb liberalizmus avagy anarizmus táborából vártunk volna.

Tényleg, *Engels* nem kevésbé gyűlöli az államot, mint *Spencer* és *Tolsztoj*.

Érdekes dolog volna megvizsgálni, hogy mi idézte elő a szocializmusnak az állami mindenhatósággal való ezt az azonosítását a köztudatban, mely még akkor is helytelen, ha az iskola újabb képviselőit tekintjük, avagy a disszidensek csapatát. Sem *Kautsky*, sem *Bernstein* nem gondolnak nemcsak falanszterre, de feltétlen centralizációra sem. Mint látni fogjuk, a történelmi materializmus jelenlegi vezetői és a gyakorlati szocialisták egyaránt a *messze kiterjedő önkormányzatot* a jövő állama legalább is ép oly fontos kellékének

tartják, mint a gazdasági élet állami vezetését és az egyéni szabadság biztosítása, az állami túlkapásokkal szemben, az iskola egyre jobban hangsúlyozott gondolatát képezi.

Az oka ennek a jelenségnek, véleményünk szerint, főleg a szocializmus fejlődésében keresendő. Ezeknek a tanoknak szülőföldje Franciaország volt és a francia utópisták tényleg az állam rideg mindenhatóságát hirdették.

Ekkor történt a két fogalom azonosítása, mely megmaradt később is, akkor is, midőn Marx-szál az egész mozgalom tökéletes átalakuláson ment át, melyet hívei így szeretnek kifejezni: *Die Entwicklung des Socialismus von der Utopie zur Wissenschaft*.

Az ekként előállt zavart még fokozta a politikai agitáció számos rosszul megértett vagy tévesen alkalmazott szólama és kétségtelenül az a számos ellenmondat, mely az iskola teoretikusainál is bőven található, úgyszintén a „Kathederszocialisták” az állami centralizáció felé hajló nézetei, melyeket a mozgalom nem ismerői gyakran hajlandók, mint a szocializmus álláspontjait tekinteni.

Ha most már *Engels* állameszmény elméletét kózelebbről szemügyre vesszük, azt kell mondanunk, hogy az az államról táplált nézeteinek logikai következménye. Ha az állam múló kizsákmányolási szervezet, nyilvánvaló, hogy mikor ez a kizsákmányolás megszűnik, megszűnik az állam is.

Mindenekelőtt — az *Engels* által körülhatárolt téren maradva — az a kérdés, elképzelhető-e oly állapot, mely megszüntetné azt az eddig minden történelmi korszakban ismert jelenséget, hogy az erősebbek az állami szövet hatalmukba kerítik és annak felhasználásával igyekeznek a jogok és a kötelességek számukra legkedvezőbb elosztását biztosítani?

Engels és a történelmi materialisták nagyobb része szerint a válasz erre a kérdésre igenlő és szerfölött egyszerű. A jövő társadalmában nem lesznek osztályok; ahol nincsenek osztályok, nincs osztályküzdelem; ahol nincs osztályküzdelem, nincs kizsákmányolás.

Mi, sajnos, nem tudjuk ilyen egyszerűeknek látni a dolgokat, mert a jövő társadalmát sem tudjuk osztályok nélkül elképzelni.

Osztály alatt nyilván a társadalomnak egy oly köre értendő, mely különleges társadalmi szerepénél fogva, különleges érdekekkel bír. Az osztálykiválás alapja mindig egy különleges társadalmi funkció volt és a jelenben is az. Tőkések és tőkenélküliek képezik a két legszélesebb kategóriát, mely a társadalmat polgárokba és proletárokba különíti. A tőkén belül ismét egy rendkívül éles osztálykialakulás történik a földbirtok és a mozgó tőke között. Ezeken belül a tőke nagy, közép vagy kicsiny foka szerint szintén határozott osztálykülönbségek állanak elő. A tőkenélküliek, a munkások, birodalmában szintén igen különböző gazdasági szerepkörök vannak, többé-kevésbé eltérő

érdekekkel. A mezei és ipari munkások egész határozottan két különböző osztályt jelentenek.* De az ipari munkásokon belül is a munka nagymérvű specializáltsága folytán számos különböző érdekkörök jelentkeznek. Mindehhez még az u. n. szabad foglalkozások a szellemi munka emberei járulnak, akiken belül szintén különböző érdekkörök találhatók. Ilyen rétegezett csak a legszembeötlőbb gazdasági működéseket nézve is, a jelenlegi társadalom képe.

Kérdés: a jövő eszményi államalakulata mennyiben változtathatja azt meg?

Figyelmen kívül hagyva egyelőre megvalósítása lehetőségét és módzatait — ezeket a szempontokat akkor fogjuk szemügyre venni, midőn majd a történelmi materializmus *politikáját* vizsgáljuk meg — tegyük fel, hogy elérkezett az idő, midőn a magántulajdon megszűnik és a proletariátus a termelési eszközöket a közösség tulajdonává teszi.

A tőkések és tőkenélküliek közötti különbség megszűnik s így az osztályképződésnek a múltban legfontosabb oka is. De az osztály képződés alapjai, a különleges társadalmi funkciók, továbbra is megmaradnak. A tőkének azt a szerepkörét, mely egészségesnek

* Igen helyesen utal e különbségre Dr. Czettler Jenő is *Millerand-ék szocializmusa* című érdekes dolgozatában. (Magyar Gazdák Szemléje 1902. április, május és júniusi szám.)

mondható: a vezetést, a kezdeményezést, az organizálást stb. feltétlenül helyettesíteni kell s minthogy az összefüggéstelen egyéni gazdaságok helyébe a gazdaság tervszerű központi vezetése lép: ez a szerepkör rendkívüli mérvben tágulni fog. Ezt az eredményt óriási mértékben növelni fogja az a körülmény, hogy az új társadalomban a termelés bámulatos emelkedést fog venni, hiszen ez az új rendnek *sine qua non*-ja, melyet a szocialisták biztosra vesznek. De ez még nem minden. A jövő állama csak *internacionalis* alapon valósítható meg, oly értelemben, hogy a termelés és a felosztás *internacionalis* organizációja is szükséges.

Nyilvánvaló ebből, hogy a vezetési szerepkör szinte elképzelhetetlenül nagy kitágulása várható az új társadalomban. A termelési és felosztási processzusok állami vezetése és irányítása így egy szerfelett terjedelmes és szövevényes hivatalnoki kar létrejöttét fogja eredményezni.

Ehhez fog járulni az u. n. szabad foglalkozások társadalmi szerepköre is. Ennek a térnek is szinte elképzelhetetlen növekedése fog beállani. Ha az egyházi és a jogszolgáltatási működési tér teljesen elenyésznek is, úgy másrészt a tanítási, gyógyítási, szórakoztatási működés óriási arányokat kell, hogy öltjön. Mindezek a működések ingyenesek lévén, közhivatalokat képezvén: a hivatalnoki kar további szerfelett nagy gyarapodása szükségszerűnek látszik.

A betegek és keresetképtelenek közellátása szintén növelni fogja ezt az eredményt.

A szállítási, egészségügyi, élelmezési, szórakoztatási stb. intézmények állami vezetése teljessé fogja tenni a hivatalnoki szerepkör hihetetlen expenzióját.

A vezetőkre és vezetettekre való ez a különzékülés az osztálykülönbség minden attribútumával bír.

Aki a jelenlegi aránylag kiskörű bürokrácia tendenciáját ismeri a hivatalok állandósítására bizonyos családokban: elképzelheti, hogy minő szomj uralkodnék a hivatalok elnyerése után oly társadalomban, mely úgyszólván munkásokból és hivatalnokokból áll.

Testi munkát végző hivatalnokok és szellemi munkát végző vezető hivatalnokok: ez az új különbözőzés, mely a társadalomban a régi helyét felváltaná. S minthogy a szellemi munka — már biológiai okokból is — mindig keresettebb lesz, mint a testi: szükségkép óriási harc fog előállani a szellemiek után.

Pedig a törvényhozó hatalomról még nem is beszéltünk. Kétségtelen, hogy ezt a jövőben is csak egy teljesen különzékült szerv láthatja el, nem pedig a nemzetségszervezet ősi közössége. A törvényhozókra, a törvényt alkalmazókra és a munkásokra (értve ezek alatt a termelési és szétosztási processzusok tényleges végrehajtóit) való tagozódása a társadalomnak tehát szükségkép meg fog maradni.

Mennyi előrelátásra, mennyi tervszerűségre, mennyi bölcseségre, mennyi erkölcsi mérsékletre,

mennyi közszeretetre volna szükség, hogy ez a szerfelett komplikált mechanizmus működni tudjon, hogy ne fadjuljon a szabad fejlődést elnyomó táplálkozási gépezetté. Mily ideális demokráciára, mennyi műveltségre, mennyi ellenőrzési képességre, hogy e hivatalnoki korból ne az oligarkiák egyik legszörnyűbb formája fejlődjék ki!

A nevelési rendszer mily tökéletes átalakulására volna szükség, hogy az új nemzedék helyes, célszerű és igazságos szétosztása az egyes szerepkörökbe lehetővé váljék!

A családi szempontok és érdekek helyét mily tökéletesen kellene a társadalmi tekinteteknek elfoglalniok!

Mindezt pedig ide nem szemrehányásként, nem ellentetesként jegyeztük fel s legkevésbé azért, hogy a szocializmus állameszményét lehetetlenségnek jelezzük; hanem csak azért, hogy nyilvánvaló legyen, mennyire nem lehet a messze jövő társadalmá pozitív intézményeit már ma megjelölni akarni, és mint például *Engels teszi*, az osztálykiválás megszűnését jövendölni.

Ezeket a nehézségeket érezve, az iskola számos képviselője azt tanítja, hogy a szellemi és a testi munka közötti különbség is meg fog szűnni, vagyis, hogy mindenki mind a két munkakört egyszerre fogja betölteni. Ugyanezek azt is hiszik, hogy a munkafelosztás specializálódása is meg fog szűnni, úgy, hogy egy em-

ber a legkülönbözőbb munkákra alkalmazható lesz. Ezekre a gondolatokra nagyon helyesen mondja *Bernstein*: „Csak a *differenciálatlan* gazdaságok állapotában — hogy a biológiából vegyek példát — folytathat a „társadalom” molluska vagy laposféregszerű létet. Miként az állatvilágban a működések különbözőségének előhaladásával karöltve a csontváz kiképződése elkerülhetetlen lesz, úgy a társadalmi életben, a gazdaságok különbözőségével, az egész társadalmi érdeket, mint ilyent képviselő *közigazgatási test* kialakulása. Ilyen test volt eddig az állam és ma is az.

Minthogy pedig a termelés továbbfejlődése egész nyilvánvalóan *nem* állhat a differenciált termelés megszüntetésében, hanem csak új *összefoglalásban* a kiképződött különbözőség alapján — a személyekre átvive, nem a hivatásos munkamegosztás megszüntetésében, hanem *kiegészítésében*: a társadalom közigazgatási szerve, a belátható jövőben, a *jelenlegi államtól csak fokozatilag* különbözhet.*

A történelmi materializmus gondolkodói különben általában belátják a feladat rengetegségét, midőn a szociális mozgalmat a pusztán gazdasági térről átviszik a társadalmi lét minden más terére is és a jelen társadalom összes alapvető intézményeinek: család, nevelés, vallás, művészet, közigazgatás stb. stb. reformján dolgoznak és tépelődnek.

* V. ö. *Zur Geschichte und Theorie des Socialismus*. I. m. 212. 1.

Ma még a jövő eszményét pozitív tartalommal megtölteni nem lehetséges. Csak fejlődési irányzatokról lehet szó és a törekvés általános iránytűjéről.*

A belátásos elmélet fő hibája az, hogy a messze jövő rendjének ilyen meghatározását lehetőnek tartja, hogy visszatért a régi nézethez, hogy az alkotmányokat csinálják.

Pedig igaza volt *Maine*-nek, midőn azt mondta, hogy az alkotmányokat nem csinálják, hanem azok nőnek. Csak az értelmét kell helyesen felfogni e tételnek. A növés nem jelent itt semmi rejtelmest, semmi „organikus” analógiát, csak azt, hogy a nagy történelmi kialakulások ezer meg ezer erő összehatásának az eredményei, melyeket emberi agygyal előre kiszámítani nem lehet, daczára, hogy az emberi agyak szüntelen munkája hozta őket létre. Sok-sok millió belátás halmozódik össze, míg az új rend kialakul: egy-

* Ez ma már a történelmi materializmus táborában általánosan elfogadott tétel, így *p. Zukunftsstaatsdebatte* alkalmával, midőn a polgári szónokok ismételten sürgették, hogy a szocialisták jövő államrendjük részletes programjával álljanak elő, a szocialisták ezt a kívánságot lehetetlennek és nevetségesnek jelentették ki és *Bebel* igen ügyesen fordította vissza a fegyvert támadói ellen, midőn így szólt: „. . . Önök nincsenek abban a helyzetben, ámbár társadalmi rendjük minden részletében szemük előtt van, hogy megmondják: mit fognak öt év múlva cselekedni.” (V. ö. *Der sociald. Zukunftsstaat*. I. m. 80. 1.)

mást elmozdító, egymást lerontó belátások. A szocializmust sem lehet úgy megcsinálni, mint egy betéti társaságot. Ősi, mélyen inveterált erők küzdelme folyik a megváltozott társadalmi struktúra újabb erőivel. Az átalakulás mozgató ereje, egyedüli dinamikai princípiuma, most is, mint mindig: az emberi agynak új célokat, jobb eszményeket kitűző munkája, mely a haladást fokról-fokra irányítani fogja. A legjobb elmékben és a legérzékenyebb szívekben mind tisztábban kezd kibontakozni az új állapot képe: a rendé a tervtelenség helyett, a kooperációé a fékevesztett verseny helyett, az összesség boldogságáé a kevesek boldogsága helyett.

A belátásos elméletnek igaza van, midőn azt hiszi, hogy az emberi agy megállapíthatja *nagyban és egészben*, hogy milyen út vezet e célhoz, és milyen út távolít el tőle: de téved, ha azt hiszi, hogy a legutolsó étape-ot is kiszámíthatja már ma. *Marx* ép oly kevésbé volt képes erre, mint amilyen kevésbé számíthatta ki *Jésus* a keresztény világrend, *Luther* a reformáció, az *encyklopedisták* a liberális társadalom végleges képét.

A fejlődési irányzat azonban tisztán áll s a „lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogsága” ki lép a metafizikai spekulációk szürkeségéből s mint korunk alapmozgató ereje jelentkezik.

Felemelni az emberiséget az erkölcsi, tudományos és esztétikai és egészségi színvonal lehető legma-

gasabb fokára: ez a törekvés. Az eszköz: az emberi elme mind teljesebb uralomra jutása a dolgok felett.

A szocializmus alap gondolata: a tervszerű kooperáció az egész vonalon, kétségtelenül tudományosabb gondolat, mint az individualizmus alap gondolata.

A törekvés megvalósítása felé így kétségtelenül helyes.

De egy pillanatra sem kell feledni, hogy e mellett nem szabad hiányoznia a szabadság ama tömegének, mely a célokat kitűzi, felfedezésekre vezet, elavult állapotokat megváltoztat, az önkényt kizárja, a legjobb érvényesülését lehetővé teszi: szóval az egyéni szabadság hasznos és értékes elemeinek, melyek fontosságát kimutatni a *liberalizmus* örök, elévülhetetlen érdeme.*

* Újabban az első harci láz lecsillapodásával maguk a szocialista gondolkodók mind fokozottabb mértékben kezdik belátni ezt. *Bernstein* igen sokak nézetét fejezi ki, midőn így szól: „A mi a liberalizmust . . . mint világtörténelmi mozgalmat illeti, a szocializmus nemcsak időrend szerint, de szellemi tartalmánál fogva is törvényes örököse, ami különben gyakorlatban minden elvi kérdésnél mutatkozik, melynél a szociáldemokráciának állást kell foglalnia. Ott, a hol a szocialista program valamely gazdasági követelménye olyan módon vagy viszonyok között lett volna keresztülviendő, hogy általa a szabad fejlődés komolyan veszélyeztetve látszott, a szociáldemokrácia sohasem félt az ellen állást foglalni. Az állampolgári szabadság mindig

Tervszerű kooperáció az egyéni szabadság értékes részének kifejtése mellett (értve ez alatt az emberi természet nemes rugóinak képzelhető legteljesebb kifejlesztését) ez ma a haladás iránytűje és előttünk, *mint társadalmi eszmény az az állapot szerepel, mely a tervszerű kooperáció lehető legnagyobb fokát adja a helyes értelemben felfogott egyéni szabadság lehető legnagyobb fokával karöltve.**

magasabban állt előtte, mint valamely gazdasági követelmény teljesítése. A szabad egyéniség kiképzése és biztosítása minden szocialista rendszabály célja, még azoké is, melyek külsőleg, mint kényszerrendszabályok jelentkeznek. Pontosabb vizsgálatuk mindig ki fogja mutatni, hogy náluk olyan kényszerről van szó, melynek a szabadság öszszegét a társadalomban *emelnie* kell, melynek *nagyobb* körnek *több* szabadságot kell adni, mint a mennyit elvesz.”

Sőt talán már *Bernstein* túl messze is megy, midőn így szól: „Valójában nem létezik liberális gondolat, mely egyúttal a szocializmus szellemi tartalmához is ne tartoznék.” (V. ö. *Die Voraussetzungen des Socialismus* etc. I. m. 129. és 130. l.)

* *Somló Bódog* így határozza meg az eszményi társadalmat: „Növekvő állami szabályozás, növekvő politikai szabadsággal karöltve: ez a fejlődés iránya; — mindenre kiterjedő állami szabályozás és tökéletes szabadság ennek a szabályozásnak a megállapítására: ez a fejlődés ideálja.” (V. ö. *Állami beavatkozás stb.* I. m. 175. l.) Ennek a meghatározásnak az előnye a miénkkel szemben, hogy kevésbé

Az elmondottakból következik, hogy mi a jövő társadalmát sem tudjuk osztályok nélkül elképzelni, ismét hangsúlyozva, hogy *osztályok alatt különleges társadalmi funkciót teljesítő köröket értünk.*

A gazdasági fejlődés eddig a munkafelosztás irányában haladt előre és nem valószínű, hogy a jövőben más irányt vegyen. Ugyanez az ok, melyért valószínűtlennek tartjuk azt a némely részről hangsúlyozott követelményt is, hogy a jövő társadalmában mindenki végezzen testi munkát. Hiszszük ugyan, hogy a termelés óriási fokozásával karöltve a munkaidő igen tetemes redukciója várható, de az, véleményünk szerint, nem lehet oly irányú, hogy a szellemi munkát végzők testi munkát rendes foglalkozásként üzzenek.

Különben ez a kérdés is utópisztikus jellegű, azokhoz tartozik, melyeket ma még kiszámítani nem lehet.

Ismert erőkkal és tényezőkkel operálva, a társadalmat belátható időközön belül nem tudjuk osztályok nélkül elképzelni.

bir konkrét tartalommal s így inkább szólhat „sub specie aeternitatis.” Viszont történelmi szempontból maga az állami szabályozás és a politikai szabadság mit sem ér, ha nem fog az ember fokozatos felemelkedésére vezetni. Ha a törekvés nem irányul erre, akkor mellettük a szolgaság és butaság, egy kiváló kisebbség zsarnoki elnyomása egy alacsonyrendű többség által is elképzelhető.

Az osztályok létével az osztályküzdelem is adva van, melyhez még az egyes vidékek küzdelme (a termelési és kultúreszközök és intézmények mikénti területi szétosztása után) is természetesen csatlakozni fog.

Az osztályok létre és az osztályküzdelemre nézve így a történelmi materializmussal ellenkező véleményen vagyunk s minthogy ő az állami hatalom kihasználását bizonyos körök érdekében az osztályharc eredményének tartja: úgy látszanék, hogy álláspontunk az állam kizsákmányolási szerepének örökké való fennmaradását jelentené.

Ez azonban nem így van. Véleményünk szerint épen az osztályküzdelem az, mely végeredményben a jogok és a kötelességek igazságos eloszlását biztosítja és annak érvényrejutását, melyet az osztályérdekeken felül álló *közérdeknek* nevezhetünk.

Olyan mértékben ugyanis, amelyben a társadalom osztályai szervezkednek, amelyben érdekeik jól átgondolt tudatára jutnak el, amelyben megszerzik ezen érdekek politikai érvényesítésének eszközeit: ugyanilyen mértékben növekedni fog a jogok és a kötelességek eloszlásának igazságossága.

Ha egyenlő mértékben céltudatos, szervezett és kiművelt osztályok állanak egymással szemben: meg lesz a lehetősége, hogy ki-ki az öt munkájánál fogva megillető részt a termelt javakból kivegye.

Az eddigi fejlődés erre nézve egy igen tanulságos példát nyújt.

A polgárság küzdelmére a feudális nemességgel szemben gondolunk. Tudjuk, hogy az iparból és kereskedelemből élő polgári elem *tényleg* a nemzeti produkció legfontosabb részévé vált, midőn még *jogilag* teljesen ki volt szolgáltatva a feudális osztályállam önkényének. Évszázados küzdelem indul meg a jogok és a köteleességek igazságosabb megosztásáért. A küzdelem olyan mértékben lett eredményes, amely mértékben szerveződött és öntudatra ébredt s gazdaságilag jelentékenyebb lett a polgári elem.

Ez a küzdelem a *liberalizmus* jegyében folyt le, mert az elnyomott polgárosztálynak első sorban nem annyira pozitív intézményekre volt szüksége, mint inkább a feudális előjogok eltörlésére és a gazdasági szabadságra.

A küzdelem eredménye, hogy a mozgó tőke a feudalizmussal szemben kivívta a gazdasági szabadságot.

Bár erősen módosult jelleggel, a régi feudalizmus egyenes utóda a nagy földbirtok és a polgártársadalom képviselője, a mozgó tőke küzdelme ma is tart. Egymást meglehetősen ellenőrizve, meglehetősen egyenlő hatalmi erők felett rendelkezve: az egymás kizsákmányolásának ehetősége egyre csekélyebb és a kompromisszum köztük egyre igazságosabb lesz.

A proletár a tus küzdelmében sok a hasonló vonás. A nagytőke-üzem által létrehozva a nemzeti termelés *tényleg* egyre fontosabb része lett, míg *jogilag* teljesen ki volt szolgáltatva a tőkének. A küzdelem jellege azon-

ban más lett. A liberalizmus negatív princípiuma rajta nem segít, hanem pozitív intézmények létrehozatala, olyan intézményeké, melyek a munkást a tőkessel szemben egyre jobban függetlenítik, sőt szervezkedés útján a szükséges termelési eszközök birtokába juttatják. Ennek a küzdelemnek az eszköze azonban ugyanaz maradt, mint a liberalizmus harcaiban: szervezkedés, öntudatra ébresztés, politikai küzdelem. Ehhez azonban még egy jellegzetes elem járul, mely mindjobban domborodik ki korunk történelmében: olyan új társadalom-gazdasági struktúrák létrehozatala, melyek a kollektív tulajdon előhírnökei: szövetkezetek, kollektív gyári berendezések, Trades-Unions stb.

A polgári elem szabadságharcának további jellegzetes tünetei is feltalálhatók a proletariátus küzdelmében.

A proletariátus helyzetének javulása egyenes arányban áll a szervezkedés és az öntudatra ébredés előrehaladásával. Azokban az országokban, hol a munkások legjobban tömörültek politikai pártokká, hol a parlamentben maguk-választottá szószólókra találtak, hol szervezeteik a gazdasági életben komoly tényezőkké váltak: ott egyre kisebb lesz a proletariátus kizsákmányolásának lehetősége, ott a fejlődés egy igazságosabb kompromisszum irányában halad.

Azokban az országokban ellenben, hol a munkásság ilyen módon szervezve nincs: ott a szociális politika alig áll egyébből, mint alamizsna-osztogatás-

ból vagy alkalmi felkeléseket követő palliatív orvos-szerekből.

Szóval az osztályküzdelem az osztályérdek öntudatos keresztülvitelére épen az, ami végeredményben a közérdek biztosítására vezet, vagyis a jogok és a kötelességek igazságos megoszlására.

Ha egykor egyenlő erős, azaz egyenlően szervezett, művelt és öntudatos társadalmi osztályok fognak egymással szemben állani: megszűnik a kizsákmányolás minden lehetősége.

A probléma csaknem fizikai egyszerűségű.

Ha a kör középpontját az államnak képzeljük és erre több különböző irányú, de egyenlő nagyságú erő (a társadalmi osztályok) hat, a középpont változatlanul marad: az államhatalom tényleg az osztályokon felül lesz, mint a társadalmi összműködés irányító, rendező, összetartó ereje. Ilyen lesz a jövő állama.

A mai állam olyan kör, melynek középpontját az egyenlőtlen és különböző irányú erők (nagyságuk és az egymás között, a többi ellen, kötött kompromisszumok szerint) hol ide, hol oda, eltolják, minduntalan elrontva így a kör szép szabályosságát.

5. §. Az előadottak tulajdonképpen már *Engels* államelhalási elméletének bírálatát is nyújtják. Nyilvánvaló, hogy az állam kizsákmányolási szerepének remélhető megszűnésével az állam nem hal meg, mert — mint már más vonatkozásban kimutatni törekedtünk — az állam kizsákmányolási szerepe nem egye-

düli, nem legfontosabb, nem nélkülözhetetlen szerepe. Ellenkezőleg.

Az állam ősi. alapvető működésében a tervszerű, kikényszeríthető kooperáció képezi a leglényegesebb jellemvonást. Ez a szerepe pedig állandó, nélkülözhetetlen, örök.

Az állam megmarad államnak akkor is, ha „a személyek feletti kormányzás helyébe a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése lép,” minthogy ez nyilvánvalóan kikényszeríthető, tervszerű kooperációt jelent.

Különben a dolgok és személyek ilyen merev elválasztása sem nem pontos, sem nem szerencsés megfigyelés. Nyilvánvaló ugyanis, hogy „a dolgok igazgatása és a termelési folyamatok vezetése” nem pusztán mechanikai működés, hanem a társadalom tagjainak tervszerű beosztását, szervezését, kötelességeiknek és jogaiknak alkalmas megállapítását jelenti, tehát egy egész sereg dolgot, mely a személyek feletti kormányzás” minden ismertető jelével bír. Ez a feladat pedig egy olyan bonyolultságban egyre növekedő szervezetben, mint aminő a jövő állama lesz, nyilvánvalóan nem lesz a társadalom tagjainak pusztán jószándékára bízható, hanem ott is, mint jelenleg, hatalmi berendezésekre is szükség lesz, melyek biztosítják, hogy a törvényesen megállapított kooperáció rendje esetleg kikényszeríthető is legyen egyesekkel vagy a kisebbséggel szemben, kik a dolgok megállapított rendjének erő-

szakos megzavarására vagy megmásítására törek-szenek.

A történelmi materialisták egyik nagy hibája, hogy a múlt törekvések utópisztikus jellegétől nem tudtak teljesen szabadulni, így az emberi természet minden baját és csúnyaságait — melyeket pedig olyan, ékesszólóan lepleztek le a múltra és a jelenre nézve — egyszerre elfelejtik, mihelyt a jövő társadalmáról van szó és az emberi természetet hajlandók végtelenül jó-nak és bölcs belátónak feltételezni. Ez nyilvánvalóan ép oly nagy hiba, mint az individualista gondolkodók gyakran ismétlődő tétele, mely szerint az emberiség haladását csak az emberi természet lassú javulásától és megnemesülésétől remélik, nem törődve az intézmé-nyekkel és berendezésekkel, teljesen megfélelmezve arról, ha vájjon az emberi természet javulása bizonyos adott társadalmi keretek mellett *egyáltalán* lehet-séges-e?

A kérdés szempontjából, melylyel most foglalko-zunk, nyilvánvaló, hogy a termelési eszközök szociali-zálása és a gazdasági processzusok állami vezetése egymaga nem fogja megszüntetni a társadalom összes bajait, hogy e mellett a nevelés, az erkölcsi és intellek-tuális dresszúra lassú és folytonos munkájának egyre tovább kell folynia, ha nem akarunk lemondani az emberiség amaz ideáljáról, melyek felé minden korban legjobbjaink törekedtek. A szocializmus nem lehet vég-cél, hanem csak eszköz egy magasabb értelmi, erköl-

csi, esztétikai fejlődési fok felé, mely még emez erőket egyre tökéletesebb kibontakozásra hozza, másrészt lehetővé teszi, hogy a társadalom mind szélesebb létegeit nemesítsék meg.

Az állam munkája így nem fog kimerülhetni a „dolgok igazgatásában és a termelési folyamatok vezetésében”, hanem az új jogrend fentartása, a legszélesebb értelemben felfogott nevelés lehető legcélszerűbb keresztülvitele, valamint az együttműködés egyre jelentkező újabb nemeinek irányítása, a küzdelem a betegség, a bűn, a természet kártékony erői ellen: továbbra is feladatát fogja képezni.

Az állam tehát nem hal meg és nem kerül a régiségtárba, hanem osztályjellegét levetve egyre inkább és határozottabban fog kidomborodni alapvető jellemvonása: az összesség céljait szolgáló együttműködés lehető legjobb biztosítása, irányítása és fejlesztése.

6. §. Ha így *Engels* állameszménye a tüzetesebb elemzést nem állja ki és hibásnak mutatkozik, mint egész állambölcselete: még mindig fenmarad az a kérdés, hogy mit tartsunk *Loria* ama tételéről, mely szerint a jövő társadalmában meg fog valósulni *Stuart Mill* elve: az állami beavatkozás a kivétel lesz, a *laissez faire* a szabály? Mindenekelőtt az állami beavatkozás fogalma tisztázandó. Az állami beavatkozás, a *laissez faire* elvével szembeállítva, az állam oly politikáját jelenti, mely egyre több és több viszonyt von el a társa-

dalom tagjainak szabad rendelkezése alól a saját hatalmi köre kényszerszabályozása alá. Egy állam, melyben pl. a nevelés ügye, a közlekedés, a kereskedelem, a szegényügy stb. a társadalom szabad tevékenységére van bízva, a teljesen önkéntes együttműködésre: a *laissez faire* elvéhez áll közel és annál közelebb jut hozzá, mennél számosabb ügyet ad ki hatalmi köréből a társadalomnak. Az állami beavatkozás ennek ép a megfordítottját jelenti.

A történelmi materializmus állameszménye — még akkor is, ha az állam elhalásáról beszél — nyilvánvalóan az állami beavatkozás elvén épül fel, hisz ép a viszonylatok legszövevényesebb és jelenleg a *laissez faire* elve által legjobban dominált terét, a gazdasági életet, akarja az állam vezetése alá vonni. „A dolgok vezetése és a termelési processzusok irányítása” ép ezt jelenti. Minthogy pedig a gazdasági élet az emberi tevékenység legnagyobb részét foglalja el: kétségtelennek látszik, hogy ha a jövő szocialista állama az élet összes többi viszonylatait, a társadalomnak adja is át, mégis már az által, hogy a gazdasági életet állami feladattá tette, a *laissez faire* elvétől távolabb és az állami beavatkozás rendjéhez közelebb leend, mint bármely más eddig ismert (legalább is európai) államalakulat.

A szocialista állam azonban ennél a lépésnél nem állhat meg. Ha a gazdasági élet minden ágában az anarkia állapota helyébe a rend és a tervszerű, előre

kiszámított együttműködés állapotát léptette, lehetetlen, hogy a társadalmi együttműködés egyéb terein a *laissez faire* elvét fentartsa. Egy államban, melyben a termelés mennyisége, annak mikénti felosztása, igénybevétele-nek rendje stb. a lehető pontossággal ki van számítva: szükségkép a társadalmi együttműködés egyéb terein is az államilag vezetett rend állapotának kell érvényesülnie *már csak azért is, mert a többi viszonylatok rendezetlensége a gazdasági viszonyok rendjét megromtáná.*

Az állam, mely az egész társadalom összes gazdasági működéseit vezeti, nem nézheti közönyösen a *közlekedési ügy* mikénti rendezését és nem bízhatja azt a társadalmi körök kénye-kedvére, hanem gondoskodnia kell, hogy a gazdasági élet rendszerének legjobban megfelelő tervszerű közlekedés jöjjön létre.

A gazdasági produktivitás nagy részben megfelelő *nevelési rendszer*-től függően, az államnak döntenie kell abban a kérdésben is, hogy minő ismeretekre és hogyan véli a fiatal nemzedéket kiképezendőnek.

És ezt így tovább lehetne vezetni logikai kényszerűséggel a társadalmi összműködés összes terein. A társadalmi tudományok egyik közkeletű tétele ma, hogy a társadalom organizmus. És ezt a tételt oly értelemben, hogy a társadalom minden része és működése kölcsönhatásban van, hogy nem lehet az egyiket változtatni anélkül, hogy az összes többi is meg ne érezze, igaznak tartjuk mi is, kik különben a biológiai analó-

giák naiv átvitelétől a társadalomra visszaborzadunk.* Ez a tétel deduktíve ahhoz az igazsághoz is elvezet, melylyel itt foglalkozunk, hogy t. i. nem lehet maradandó oly társadalmi berendezés, mely mellett a társadalom bizonyos működései tervszerűen rendeztetnek, míg a többiek a részek önkényére bíztatnak. Ha a tervszerű rendezés, állami előrekiszámítás elve helyes a gazdasági életben, akkor helyesnek kell lennie a társadalom egyéb életműködéseiben is. A rend az egyik téren szükségkép megköveteli a rendet a többi tereken is.

A következőketes gondolkozók ezt az igazságot általában felismerték is és vagy az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* teljes uralmát követelték.**

Természetesen mindkét részről nem arról van szó, hogy az egyik vagy a másik elv már a jelenben teljes uralomra jusson, hanem a fejlődés irányának meghatározásáról. A kérdés nem az, hogy a teljes állami beavatkozás, vagy a teljes *laissez faire* alapján

* V. ö. Somló Bódog cikkét: *Az organikus társadalomról* (Huszadik Század I. évf. 8. szám) és szerző sokban egyező tanulmányát a „*Szerves társadalom-elméletről.*” (Budapesti Szemle. 1901 decz. szám.)

Szerző ezt a véleményét Méray sok tekintetben genialis organikus sociológiája (Huszadik Század, III. évf. 7. és következő számai) sem változtatta meg.

** Igen helyesen mondja Somló Bódog: Minden egyes állami beavatkozás tíz másikat von maga után és ezen az utón nincsen megállás addig, míg a szabad verseny teljes

rendezzük-e be a jelenlegi államot. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mind a két törekvés belátható időkgig utópia volna. A kérdés egyszerűen az, hogy a tudomány szempontjából az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* felé irányuló törekvéseket helyeseljük-e; a társadalom haladását minő irányban képzeljük?

Véleményünk szerint az individualizmus és szocializmus hatalmas irodalmi harcában két uralkodó szempont küzdelme folyik.

Az egyik a létért való küzdelem elve, mely a szabad verseny uralmát követeli meg a társadalomban, „mely nélkül nincs élet, nincs fejlődés”.

Ez az individualizmus legerősebb bástyája, melyet *Spencer Herbert* a „*The man versus the State*” óta lankadhatatlan harci kedvvel védelmezett.

A másik az emberi elme uralomra jutásának princípiuma a természet felett, mely azt jelenti, hogy az ember mind fokozottabb mértékben lesz képes a természeti erőket céljai érdekében tervszerűen felhasználni. A szocialista és kommunista gondolkozók joggal utalnak arra, hogy ez az elv egyre teljesebb mértékben érvényesült az ember pályáján a múltban és a haladás útja a jövőben is csak ez lehet. Ha a

kiküszöböléséhez el nem érkezünk.” (V. ö. *Állami beavatkozás* stb. I. m. 115. 1.) Ugyancsak ő meggyőzően figyelmeztet arra, hogy a beavatkozás a népesedés problémája előtt sem állhat meg.

tervszerűen vezetett kooperáció számos bajainak orvoslására vezethet, miért féljünk tőle?

És tényleg igazuk is van. Tervszerű kooperáció az őserdők vadjai ellen megóvta az első embercsoportot, mely a közös harcot alkalmazta, a széttépéstől. A közös tervszerű harc a létért való küzdelem egy új eszköze lett az ember kezében. Az emberi küllelenségekkel szemben ugyanaz az eszköz bizonyult hatékonynak, ugyanannyira, hogy a legtöbb helyen a védelem módjai különleges harcokban *kikényszeríthető* szabályokba és rendeletekbe foglaltattak.

A gazdasági erők anarkiája, mint ellenséges külső hatalmak, számtalan súlyos, vérző sebbel borítja be az emberi társadalom testét. Az emberi elme belátja, hogy ezek a sebek gyógyíthatók azáltal, hogy az anarkia helyébe a tervszerű, kikényszeríthető kooperációt lépteti. Miért ne tegye? A természeti kiválasztás követeli a gazdasági anarkiát — lesz az individuális ták válasza. Nehéz belátni, hogy miért követeli itt, ha az előbbi esetben nem követelte.

Miért felel meg a természeti kiválasztásnak küllelenségekkel szemben tervszerűen védekezni s miért káros a gazdasági anarkiát megszüntetni? Pedig a fizikai harc eseteiben még teljesebben érvényesülhetne a gyöngék kipusztítása és az erők győzelme — a természeti kiválasztás nagyobb dicsőségére.

A dolog úgy áll, hogy az emberi elme a természeti kiválasztással szemhon is ugyanazt az eljárást

követi, mint a többi természettörvényekkel szemben, melyekhez alkalmazkodni, melyeket céljai számára kihasználni igyekszik.

Ugyanaz a gondolat és törekvés, mely kiirtotta az őserdők vadjait, mely szabályozta a rakoncátlan folyókat, mely „megfosztotta az eget menykövétől, mely bűzhödt mocsarakat egészséges városokká tett, mely a balesetek átlagszámát előre kiszámítva, a belőlük eredő károkat tervszerű felosztás útján az egyeseknek megtéríteni képes stb., *ugyanaz képezi a szocializmus alapgondolatát és alaptörekvését.*

Hogy valaki a szocializmus helytelenségét a természeti kiválasztás szempontjából kimutassa, *ahhoz mindenekelőtt azt kellene bebizonyítani, hogy a múltban is a természeti erőekkel szemben való minden kikényszerített együttműködés káros volt.*

Ha így a természeti kiválasztás szempontjából is már egy egyszerű áttekintés a tényeken az individualizmus álláspontját szerfelett ingataggá teszi: annak tarthatatlansága még nyilvánvalóbbá lesz, ha az itt szereplő többi szempontokat is latba vetjük.

Ez a vizsgálat e helyen nagyon elvezetne tárgyunktól és annyi tért igényelne, mely e szerény tanulmány keretében rendelkezésünkre nem áll.* Azért meg

* Örömről szolgál, hogy ezt a nehéz munkát időközben Somló Bódog elvégezte. „Állami beavatkozás és individualizmus” című könyvének II. része e tekintetben jórészt igen szerencsés és meggyőző fejtegetéseket tartalmaz.

kell elégednünk annak konstatálásával, hogy *az e téren lefolyt vita teljesen az individualizmus kudarcával végződött az egész vonalon, a közgazdaságtól az etikán át a szociológiáig.* A látvány rendkívül tanulmányos, szinte szomorú. Oly nagy szellem, mint *Spencer Herbert*, legyőzve vergődik egész jelentéktelen ellenfelekkel szemben, úgy annyira, hogy rendszerének ép ez a része a leggyakoribb támadások tere, mert csaknem kínálkozik a „megdöntésre” fiatal óriások részéről.

Ezen kis, inkább látszólagos, kitérés után tárgyunkhoz visszatérve, azt kell mondanunk, hogy az itt kifejtettek *Loria* tételét valószínűtlenné teszik. A *laissez faire* elve ellentétben áll a tervszerű kooperációval, melynek mind erősebb kifejlődését várjuk a jövőre nézve.

7. §. Más kérdés azonban, hogy a tervszerű kooperáció egyértelmű-e a teljes centralizációval, a teljes állami omnipotenciával, a társadalmi tevékenység minimumával? Vagyis az a kérdés, hogy a tervszerű kooperáció egyre teljesebb kifejlődése szükségképp együtt fog-e járni az állami hatáskör tágulásával, a bürokrácia egyre szertelenebb térfoglalásával?

A hajlandóság megvan e kérdésre igenlő választ adni és a tervszerű kooperáció emberei közül számosan tényleg az állami omnipotenciát a szocialista állam szükségszerű velejárójával tartják.

Közelebbről nézve a dolgokat azonban be kell lát-

nunk, hogy az állami mindenhatóság nem logikai következménye a tervszerű, kikényszeríthető kooperációnak.

A tervszerű együttműködés ugyanis csak az irányítás, a vezetés és az ellenőrzés központosítását teszi szükségessé, nem pedig a *tényleges végrehajtását* is.

A tervszerű kooperáció államában igenis szükség van minden szerv működési körének és irányának megállapítására és ellenőrzésére, de nincs semmi logikai szükségszerűség arra nézve, hogy ezek a szervek az állam hatalmi mechanizmusa részei legyenek. A vezető és irányító államhatalom mellett igenis elképzelhető egy *egyre szélesebb körű önkormányzat*.

Logikai szempontból tehát a tervszerű kooperáció államában *csakis az állam vezető és irányító szerepének állandó tágulása szükségszerű*: míg karöltve járhat vele a végrehajtási szerepkör önkormányzati jellegének fejlődése.

Politikai szempontból ez a logikai következtetés mint *határozottan óhajtandó* jelentkezik.

Oly mértékben, melyben az együttműködés szövevényesebb, az élet minden viszonylataira kiterjedőbb lesz, kell, hogy a végrehajtás demokratizálódása előrehaladjon, mert csakis a társadalom tagjainak aktív részvétele, fokozódó belátása, érdeklődése és lelkiismeretessége a közügyek iránt biztosíthatja, hogy a teljes kooperáció állama újabb osztályuralomhoz, egy kizsákmányoló bürokráciához ne vezessen.

Ez is mutatja, hogy az intézmények magukban véve a boldogságnak nem biztosítékai, hogy a társadalom tagjainak kellő erkölcsi és szellemi tulajdon-ságai nélkül értéktelen mechanizmusok, egészen úgy, mint az erkölcsi és szellemi nevelés hasztalan a kor szükségleteinek megfelelő intézmények nélkül.

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy az eszményi államalakulatban az állam vezető és irányító hatáskörének tágulása együtt fog járni a végrehajtási szerepkör önkormányzati jellegének fokozatos fejlődésével.

A történelmi materializmus táborában — mint már jeleztük — az önkormányzat fontosságának elismerése egyre nagyobb elterjedésre talál. Ebben a kérdésben „orthodoxok” és „reformerek” *Bernstein* és *Kautsky* tökéletesen egyek, úgy hogy *Bernstein*-nak ez a tétele bátran tekinthető ma uralkodó felfogásnak a szocializmusban:

„Egyáltalán nem kétséges, hanem ... már gyakorlatilag sokszorosan bebizonyult, hogy a modern társadalom általános fejlődése az önkormányzati testek feladatainak állandó emelkedése és az önkormányzati szabadságok kibővülése irányában halad, hogy a község a társadalmi emancipáció egyre fontosabb emeltyűje lesz.*

* V. ö. *Die Vor aussetzung des Socialismus* etc. I. m.

8. §. A történelmi materializmus állameszmény elméletén való ez az áttekintés nem volna teljes, ha az iskola egy általánosan elfogadott tételével nem foglalkoznánk. *Marx, Engels, Loria, Kautsky* tökéletesen egyek arra nézve, hogy a szocialista állameszmény az emberiség fejlődésének utolsó alakulata lesz, melylyel az emberiség véres, és tragikus bevezető-történelme (Vorgeschichte) lezáródik. Az osztálymentes, békés, kooperatív társadalom végleges, állandó társadalmi alakulat lesz.

Ezen felfogás alapja nyilvánvalóan az, hogy ha eddig minden társadalmi átalakulás, változás és fejlődés osztály harcok eredménye volt: az osztályok megszűnésével megszűnnek az osztályharcok úgy, hogy a társadalom végleges kialakulását éri el, melyen belül ugyan a továbbfejlődésnek — a kooperáció egy mind tökéletesebb fokának — tág tere nyílik, de amely lényegében és alapjellemben változatlan marad, nem mint az eddigi államalakulatok, melyek a szociális struktúra alapvető változásait tüntették fel.

Nyilvánvaló, hogy ez az indokolás nem lehet megnyugtató azok után az ellenvetések után, melyeket a történelmi materializmus állameszményével szemben emeltünk.

Az itt felvetett probléma megnyugtató megoldást csak úgy nyerhet, ha az általános fejlődéstani szempontok világításában igyekezünk rá feleletet adni.

Az összes eddig ismert történelmi alakulatok

kétségtelenül a változás képét mutatják. Az eddigi fejlődési folyamat kétségtelenül az volt, hogy a társadalmi alakulatok lényegbe vágó változásokon mentek át úgy gazdasági berendezéseikben, mint jogi, erkölcsi, vallási és művészeti eszméikben és intézményeikben.

Ép a történelmi materializmus volt az, mely ki-mutatta, hogy ezen társadalmi átalakulások főoka a technika változásaiban keresendő.

Van-e okunk feltenni, hogy az eszményi társadalomban az átalakulásoknak ez a főoka meg fog szűnni? Bizonyára nincs. Az emberi elme diadalmas munkája a kültermészettel szemben kétségtelenül tovább fog tartani.*

Más kérdés azonban, hogy a technika eme változásai a jövőben is szükségkép a társadalmi struktúra gyökeres felforgatására fognak-e vezetni?

Azt hiszszük, hogy a pusztá logikai elemzés, mellyel e kérdésre válaszolhatunk, azon eredményre vezet, hogy a *társadalmi átalakulás osztályharci mechanizmusának* örökös fennmaradása (mint ahogy az az eddigi történelemben jelentkezett) *nem* szükségszerű.

A technikai átalakulások a múltban azáltal változtatták meg a társadalmi alakulatokat, hogy az osz-

* Aligha tévedünk, midőn úgy sejtjük, hogy az emberiség következő nagy világtörténelmi korszakának jegecesedési középpontja a kormányozható léghajó és a mesterségesen előállítható fehérnye lesz.

tályok hatalmi erejét megváltoztatták, erősekből gyengéket s gyengékből erőseket csináltak.

Ha azonban létrejött és megszilárdult egy oly társadalmi alakulat, melyben az állam kizsákmányolás szerepe teljesen megszűnt, melyben az egyes osztályok nem egymással küzdő hatalmi körök többé, hanem a társadalmi organizmus egyenlő erős, egyenlő hasznos, de különböző munkafelosztást teljesítő szervei; ha megszilárdultak kellő mértékben az ezen alakulatnak megfelelő eszmék és érzelmek, az egyenlőség és a teljes társadalmi szolidaritás eszméi és érzelmei; ha végül eléretett a belátás ama magas foka, mely a társadalom összes erőit az összesség érdekében harmonikus kooperációban egyesíteni képes (mindmégannyi szerfelett távoli, de *épen nem* elképzelhetetlen és lehetetlen feltétel): akkor a technikai felfedezések démoni ereje az emberrel szemben megszűnik, mert — nem lévén uralkodók és leigázottak — ez a társadalom az új technikai berendezéseket csak akkor és oly mértékben fogja alkalmazni, amikor és ameddig azok a közösségi célokat szolgálják, a kooperációt s az összesség boldogságát mind teljesebbé teszik, s nem fogja őket igénybe venni, ha csak újabb szolgálásra vezethetnének.

Mondom, amilyen végtelen messzeségből derengő ez a kép, logikailag ép oly kevésbé lehetetlen.

A technika változásai szempontjából tehát a szocializmus végleges társadalmi eszményét (mindig az

osztályküzdelem megszűnését, nem pedig a változatlan-
lanság állapotát értve alatta) megostromolni nem lehet.

Van azonban egy más szempont is.

Ez a kültermészet, a kozmikus erők átalakító hatása a társadalomra. Lehet-e végleges társadalmi eszményről beszélni, midőn a kozmikus erők változása a társadalmi együttlét alapfeltételeit változtathatja meg?

Erre a kérdésre maga *Spencer Herbert* igyekezett feleletet adni, aki tudvalevőleg szintén hisz a társadalom végleges eszményi kialakulásában.

Őt az előbb fejtegetett technikai probléma nem foglalkoztathatta, hanem tisztán a társadalomnak a kültermészethez való viszonyát tekintette. Az eredmény, amelyre jutott, az, hogy a végleges társadalmi eszmény elképzelhető, mert a társadalom mind jobban alkalmazkodik a kültermészethez, míg végre vele teljes egyensúlyállapotba jut.

Ezen megoldás ellen azt szokás felhozni, hogy maga a kültermészet is változik, tehát nincs semmi állandó tényező, melylyel a társadalom végleges egyensúlyállapotba juthatna.

Ez azonban csak részben igaz. Igenis a természeti erők bizonyos állandóságának feltételezése minden emberi ismeret és tudomány alapja. A szorosan vett természettudományok tételei is csak az alapvető természeti erők bizonyos statikájának felvétele mellett igazak.

Az alapvető természeti erők állandóságát igenis jogunk van adottnak feltételezni.* A történelem is e mellett szól, mert az ismert történelmi korszakokban a természeti erők nagyban és egészben állandók maradtak és azok változására a társadalmi berendezések változását visszavezetni nem sikerült.

Ezen állandóság feltételezése mellett tehát igenis lehet és szabad a természethez való mind teljesebb alkalmazkodásról beszélni.

Természetesen nem „sub specie aeternitatis”. Ha egy vulkanikus kitörés ma földünket teljesen átalakítaná, ha valamely kozmikus katasztrófa a természet erőit eddigi működésükből kiforgatná: természetesen az élet s vele együtt a társadalmi szerkezet is tökéletesen megváltoznék, ép úgy, mint a geológia és fizika eddigi törvényei. Ha így nem is kozmikus, de történelmi érvénnyel teljes jogunk van a kültermészethez való alkalmazkodás, vagy ami ezzel egyértelmű, a fellette való uralomra jutás egy mind teljesebb fokáról beszélni és spenceri egyensúlyállapotot remélni.

* Ha ez nem így volna, a fajok az a folytonos tökéletesülése, melyet a természeti kiválasztás mutat a monádtól az emberig, lehetetlen volna. Mert ha a kültermészetben semmi állandó nem volna, hanem az csak a folytonos változás képét mutatná, akkor a szervezetek változatai nem erősödhetnének meg és nem fejlődhetnének ki, hisz a minden kültermészeti változásra való megfelelő alkalmazkodást lerontaná ezen változás megváltozása.

Ezek a megfontolások arra a következtetésre kényszerítenek, hogy ha nem is kozmikus jelentőséggel, de emberi agygyal belátható időkre, a történelmi materializmus utolsó, eszményi államalakulat gondolata logikailag legalább) nem lehetetlenség.

9. §. E tanulmány 6. §-ában azt mondtuk: „A rend az egyik téren szükségkép megköveteli a rendet a többi tereken is . . . A következetes gondolkodók ezt az igazságot általában felismerték is és vagy az állami beavatkozás vagy a *laissez faire* teljes uralmát követelik”.

Ez a tétel egy irányban precizírozásra szorul, melyet az említett helyen — az áttekinthetőség okából — nem hajthattunk végre.

Nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy mindaz, amit az állami beavatkozás tekintetében mondtunk, csakis a társadalmi viszonylatok anyagi rendjére (termelés, szétosztás, közlekedés stb.) áll egész vonalon: nem pedig a társadalom szellemi erőire és termelésére. Bár itt is az állam irányító és vezető szerepe szükséges (milyen iskolák legyenek? minő előfeltételek követeltesenek meg bizonyos társadalmi funkciók ellátóitól? minő problémákkal való foglalkozásra nyerjenek az elmék különös buzditást és támogatást?): másrészt a társadalmi fejlődés azon felfogásából, mely e dolgozat alapját képezi, logikai szükségyszerűséggel következik, hogy a feltétlen gondolat- és szólásszabadságot (beleértve a politikai agitációt és a

művészeti szabadságot is) minden egészséges társadalmi rend *sine qua non*-jának tartunk. A mindenkori állami rend igenis meghatározhatja, hogy mily gondolatokat tart leginkább terjesztendőnek: de az ezekkel ellenkező gondolatoknak is teljes és korlátlan terjesztési lehetősége biztosítandó.

Szinte hihetetlen, hogy *Pikler*, ki a társadalom belátásos fejlődése tanának legjelentékenyebb úttörője, a gondolatszabadságra nézve is az állami beavatkozás korlátlan jogát hirdeti.

Ebbe a tévedésbe túlzott racionalizmusa vitte, mely azt hiszi, hogy az emberi boldogságot úgy ki lehet számítani, mint a matematikában az egyenlet x -ét.

Pikler szerint nem a szabadság, hanem a boldogság a legfőbb szempont, így tehát az államnak a mindenkori célszerűségi szempontok szerint kell meghatározni a szabadság azt a mértékét, melyet megengedni és alkalmazni akar. *Pikler* szerint így járt el az állam a múltban, így jár el a jelenben és így fog eljárni a jövőben is. Teljesen eldöntetlenül hagyva azt a szerfölött vitás kérdést, hogy a boldogság mibenléte és a feléje vezető eszközök meghatározhatók-e, a dolog természete szerint, egy kis kör által, a társadalom milióira nézve: a történelem és korunk minden tapasztalata a mellett szól, hogy az uralkodó társadalom részéről ilyen altruista törekvés sohasem létezett, legfeljebb a rá nézve legelőnyösebb kompromisszumot erőszakolta ki azon erőkkkel szemben, melyekre működé-

sében szüksége volt. És a dolog természete szerint a műveltség fejlődésével, az összműködési képesség emelkedésével, a vagyontalan néposztályok hatalmi erejének növekedésével, az altruisztikus érzések fejlődésével ez a kompromisszum egyre egészségesebb lesz. Mentői inkább egyenlők lesznek a társadalom tagjai belátásban, erőben, műveltségben és egészségben: annál nagyobb a valószínűség arra nézve, hogy a kizsákmányolási politika egyre kisebb lesz és mindinkább tért ad a mindenki boldogságára irányuló törekvésnek.

Ebben az evolúcióban a legnagyobb szerep a gondolatnak jut, mely e célokat kitűzi és a haladás útjait meghatározza.

Milyen mértékben enged tényleges megvalósulást az állam a hirdetett új eszméknek: az mindig a napi politika kérdése, ami mindig kompromisszum a régi és az új erők között. De az illető eszmék szabad kifejtésének lehetősége a társadalmi haladás kérdése. És ezért látjuk mi is a *gondolat szabadságában* az emberi fejlődés fundamentális, nélkülözhetetlen, minden további célszerűségtől ment alapfeltételét, mely a civilizáció haladásával egyre fokozottabb mértékben érvényesül.

Abban sincs igaza *Pikler*-nek, hogy tényleg ma sincs gondolat szabadság. Ott, ahol az állam közbelép, másról van szó.

Ott arról van szó, hogy a gondolatból tett legyen.

Az állam azon eljárásokat, melyeket helytelenek-

nek tart, meggátolta a múltban és meggátolja a jelenben, az uralkodóosztály szempontjából bírálva többé-kevésbé a dolgokat. De a gondolat, mint ilyen, már ma is szabad, *legalább is szabadabb, mint bármely más korban*. Még nálunk is, ahol pedig az egyéni szabadság iránt sajnálatosan kevés az érzék, a dolog úgy áll, hogy bárki gondolatát szabadon hirdetheti, ameddig annak *puszta közléséről* van szó. A *Pikler* példái, hogy nincs gondolatszabadság, mert büntettek nem szabad ajánlani, mert néhány intézmény megszüntetése érdekében nem szabad izgatni: nem pontos megfigyelés. Itt többről van szó, mint a gondolatok közléséről, itt az akaratra való hatásról van szó, közvetlen politikai célú hatásról, részben pedig határozott tettekről. Merőben a gondolat világa már ma is nagyban és egészben szabadnak tekinthető. És már ez is igen értékes eredmény, ha még a tömegre való hatni akarás korlátozva van is.

A másik végletbe esik, véleményünk szerint, ezzel szemben *Kautsky*, ki így szól: *Kommunizmus az anyagi termelésben, anarkizmus a szellemiben: ez a szocialista termelési rend típusa.*”*

Nincs semmi ok arra, hogy a társadalom a kooperáció előnyeit ezen a téren is ne érvényesítse, pl. hogy kötelezően meg ne szabja, hogy elemi és középiskoláiban milyen tudományos elveket és erkölcsi

* V. ö. *Die sociale Revolution*. II. I. m. 45. 1.

tanokat akar, mint leghasznosabbakat, hirdettetni vagy hogy bizonyos irányú kutatásokat — mint a jövő fejlődésre különösen fontosakat — rendkívüli mértékben ne támogasson.

Csak az a fontos itt, hogy semmi irány erőszakkosan el ne nyomassék, lehetetlenné ne tétessék.

V.
POLITIKA.

1. §. E cím alatt a történelmi materializmus ama tanait akarjuk megvizsgálni, melyek a társadalom haladását irányító erőkre és eszközökre vonatkoznak. Ha a köztulajdon lesz az a központ, amely körül a jövő társadalma ki fog jegecesedni: kérdés, mily erők fognak annak kialakulásában közreműködni? Mi lesz a haladás útja? Mik lesznek a küzdelem eszközei a régi és az új rend között? Mi az állam és a társadalmi körök helyes feladata a várható átalakulásokkal szemben?

2. §. *Marx* ezekkel a kérdésekkel is csak mellékesen foglalkozott. Felfogásai e tekintetben nagy átalakuláson mentek keresztül. Állásfoglalása pályája kezdetén annyira elüt későbbi nézeteitől, hogy nem ismer-nénk belőle rá a revolúció rettegett Marx-jára.

„*A hegeli jogbölcselet kritikájához*” című befejezetlen művében még teljesen ideológiai alapokon áll.

Mily különös ellentétben van pl. a történelmi materializmus az egyént és öntudatát teljesen megvető fölfogásával, mely az egész történelmet lélektani hatások figyelembe vétele nélkül akarja fölfogni, ez a hely: „A kritika fegyvere természetesen nem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi erővel

kell megdönteni, de az elmélet is anyagi erővé válik, mihelyt a tömegeket magával ragadja. Az elmélet képes magával ragadni a tömegeket, mihelyt *ad hominem* demonstrál és ad *hominem demonstrál*, mihelyt radikálissá lesz.”*

Vagy „. . . mihelyt egyszer a gondolat villáma alaposan belecsapott ebbe a naiv népies talajba, végbe fog menni a németeknek emberekké való emancipációja.”**

Mily kevéssé ismernénk rá későbbi amoralizmusára, mely jót és rosszat, igazságot és igazságtalanságot nem ismer a történelemben s mely az etikai motívumokat csak nyárspolgár moralisták sopánkodásainak tartja, pl. ezekből a helyekből.

„Csak a társadalom általános jogai nevében tart hat igényt egy bizonyos osztály az általános uralomra.”***

Vagy: „Hogy egy osztály *par excellence* a felszabadítás osztálya legyen, kell, hogy viszont egy másik a leigázás nyilvánvaló osztálya legyen.”¹

A felszabadító osztály pedig az, „mely magát, ha csak pillanatnyilag, a néplélekkel azonosítja.”²

* V.ö. *Zur Kritik der Hegelischen Rechtsphilosophie*. Stuttgart, 1902. Gyűjteményes kiadás. 392.].

** V. ö. U. o. 398. 1.

*** V. ö. U. 395. 1.

¹ U. o. 396. 1.

² U. o. 395. 1.

Látni fogjuk, hogy a fiatal *Marx* e gondolatai közül számos új életre kel a szocializmus újabb áramlataiban.

A történelmi materializmus *Marx*-ja egészen másként vélekedik. „Csak a dolgok olyas rendje mellett, ahol nem lesznek többé osztályok és osztályellen-tétek, fognak a *társadalmi fejlődések megszűnni politikai forradalmak* lenni. Addig a társadalom minden általános átalakulásának előestéjén a társadalmi tudomány utolsó szava mindig ez lesz- Harc vagy halál; véres küzdelem vagy megsemmisülés. Így van a kérdés megmásíthatatlanul feltéve.” (Georg Sand).*

3. §. A történelmi materializmus politikáját tüzetesebben szintén *Engels* világította meg. *Dühring* elleni polémiájában azt a kérdést veti fel, hogy miért törnek elő korunkban oly erővel a szociális küzdelmek. Ez onnan jön, hogy „úgy a modern kapitalista termelési mód által létrehozott termelési erők, mint a javak eloszlásának általa megteremtett rendszere, magával ezzel a termelési móddal égető ellentétbe jutottak, még pedig olyan fokban, hogy a termelési és a jövedelemeloszlási mód gyökeres átalakulásának kell végbemennie, mely minden osztálykülönbséget megszüntet, mert különben az egész modern társadalomnak el kell pusztulnia.”

* V. ö. *Misère de la philosophie. Réponse à la philosophie de la misère de M. Proudhon.* Paris, 1891. 243., 244. 1.

tulnia. Ezen a kézzelfogható anyagi tényen, mely magát a kizsákmányolt proletárok fejeiben ellenállhatatlan szükségyszerűséggel többé-kevésbé tiszta alakban feltolja — ezen, nem pedig eme vagy ama könyvmoly vélekedésein a jogról és jogtalanságról, alapszik a modern szocializmus győzelmi öntudata.”**

Még világosabban mutatja fölfogását következő helye: „A történelem materialisztikus fölfogása abból a tételből indul ki, hogy a termelés, és a termelés után, a termelés kicserélése, minden társadalmi rend alapja; hogy minden történelmileg fellépő társadalomban a javak eloszlása és vele együtt a társadalmi tagozódás osztályokba és rendekbe aszerint irányul, hogy mi és miként termeltetik és a termelt dolgok hogyan cseréltetnek ki. Ennélfogva minden társadalmi változás és politikai felforgatás utolsó okai nem az emberek fejében keresendők, növekedő belátásukban az örök igazságba és jogosságba, hanem a termelési és kicserélési mód változásaiban; nem az illető kor *bölcséletében*, hanem *gazdaságában*. A felébredő belátás, hogy a létező társadalmi berendezések esztelenek és igazságtalanok, hogy ész ostobasággá, jótétemény kínlódássá lett, csak jele annak, hogy a termelési módszerekben és cserreformákban teljes csendben változások folytak le, melyeknek a korábbi gazdasági feltételekhez szabott társadalmi rend többé nem felel meg. Ezzel egyszersmind

** V. ö. I. m. 162. 1.

az is meg van mondva, hogy a felfedezett bajok megszüntetése eszközeinek szintén magukban a változott termelési viszonyokban — többé-kevésbé kifejlődve — kell létezniök. Ezeket az eszközöket nem a fejből kell kitalálni, hanem a fej segítségével a termelés adott anyagi tényeiben kell felfedezni.”*

Az állam keletkezéséről írt munkájában ezt a már idézett kijelentést teszi: „Addig, míg az elnyomott osztály, tehát a mi esetünkben a proletariátus, még nem érett meg önmegszabadítására, addig többségében a fennálló társadalmi rendet az egyedül lehetségesnek fogja tartani és politikailag a kapitalista osztály farkát, legszélsőbb balszárnyát fogja képezni. Abban a mértékben, melyben önmancipációjára megéri, abban a mértékben szervezkedik, mint önálló párt választja meg saját képviselőit és nem a kapitalistákeit. Az általános szavazati jog így a munkásosztály érettségének mértéke. Több nem lehet és nem is lesz a mai államban; de ez elég is. Azon a napon, midőn az általános választási jog thermometerje a munkásoknál a forrpontot fogja mutatni, jól tudják ők is, a kapitalisták is, hogy hányadán vannak.”**

Mindezen tanok alapja Marx gazdasági nézeteiben rejlik, ő szerinte a gazdasági erők teljesen automatikus működése a tulajdon mind nagyobb koncentrá-

* V. ö. I. m. 286. 1.

** V. ö. I. m. 182. 1.

ciójához és a proletariátus mind teljesebb elzüllesztéséhez vezet, mely egy társadalmi összeroskadásban végződik, hogy a proletariátust a helyzet urává tegye.

Ebben a fejlődésben a „lumpiges Individuum” nem tehet semmit. A társadalom-kutatóra teljesen közömbösek érzelmei és gondolatai, melyekkel ezen elkerülhetetlen fejlődést kíséri. A szocializmus feladata legfeljebb annyit lehet ezen kozmikus erőkkel szemben, hogy haladásukat gyorsítsa: tehát a tulajdon összpontosulását elősegítse, a kis- és középbirtokok és üzemek pusztulását előmozdítsa, hogy így az elkerülhetetlen társadalmi összeroskadást siettesse.

Ezek a nézetek még ma is képviselőkre találnak, így *Loria* is (leszámítva egy-egy habozó megjegyzését) az egyén munkájának és a tömeg törekvéseinek, az állam politikájának nagyon csekély szerepet tulajdonít a történelemben, minthogy mindezeket a gazdasági erők elkerülhetetlen fejlődése szabja meg, melyben az emberek alig többek automatáknál.

A disputákat az állam beavatkozásáról és az egyéni szabadságról teljesen meddőknek tartja, mint-hogy az állam politikáját kizárólag a gazdasági erők szabják meg. Az állam „organikusan képtelen” a gazdasági rendet megváltoztatni.*

* V. ö. *Le basi* stb. I. m. 413., 414. oldalait: „imponenza organica dello stato a modificare il sistema economico.”

A társadalmi fejlődés is természeti produktum minden emberi visszahatás daczára.”*

4. §. Ezek a helyek és nyilatkozatok kétségtelenül nem fedik egymást. Legextrémebb álláspontokat *Marx* és *Loria* felfogásai tartalmazzák. Náluk a fejlődés csaknem teljesen automatikus. Úgy érzik, hogy a gazdasági erők kozmikus erők, melyekkel szemben az ember tehetetlen; legfeljebb öncsalás vagy morális megnyugtató, ha cselekszik és a dolgok rendjét megváltoztatni véli.

Engelsnél már veszít ez a felfogás merevségéből. Az a tétel, melyben az általános választási jogot az osztályharc thermometerének mondja, már közelebb áll a szocializmus újabb tanaihoz. De ez a hely is homályos, hisz nem áll ellentétben az automatikus fölfogással. Egyszerűen a gazdasági fejlődés bizonyos fokán az általános választási jog megjelenik, úgy mint a virág a növény fejlődésének bizonyos fokán. *Loria* kifejezetten így is magyarázza az összes jogi és erkölcsi áramlatok kialakulását. *Ferraris* nagyon helyesen lobbantja szemére, hogy *Loria* számos generáció megfeszített szellemi és erkölcsi munkáját nem akarja észrevenni, csak egyszerűen konstatálja, íme! pl. a tőke ilyen fejlődési fokán előáll az egységes Olaszország. Elfelejteti, hogy mennyi agymegfeszítés, mennyi vér, mennyi szónoklat, mennyi írás folyt le addig, míg a tőke „ama bizonyos fejlődési foka” előállt.

* V. ö. I. I. m 415. l.

A történelmi materializmus gondolkodóit két tünemény ejti zavarba, melyek egymással ellentétesnek látszanak s az ellentétet eloszlatni nem tudván, úgy segítenek magukon, hogy az egyik tünemény realitását tagadásba veszik.

Az egyik oldalon ott áll a determinizmus principiuma, mely az egyéni önkényt a világrendből kizárja, mely az emberi dolgokat is beilleszti a mindenség törvényszerűségébe. Ott áll a tény, hogy a történelmet, mint egy törvényszerű eseménysort fogva fel, meg van a törekvés és a lehetőség arra, hogy mind teljesebb betekintést nyerjünk az emberi dolgok folyásába, mind inkább képesek legyünk a jövő fejlődési irányát meghatározni.

A másik oldalon nem kevésbé világos az a tény, hogy úgy saját cselekvőségünk, mint a tömeg cselekedetei bizonyos lélektani folyamatokon alapulnak; hogy minden tettünket valamelyes gondolkozás előzi meg, mely annál észrevehetőbb, minél szokatlanabb a lépés, melyet elkövetni akarunk; hogy minden új elhatározást ezen a töprengésen kívül érzelmeink vibrálása kíséri. Szóval, hogy minden tettünket és annál intenzívebben, mentől újabb és szokatlanabb az elhatározás, azon tényezők munkája előzi meg és kíséri, melyeket a lelki élet tényeinek nevezünk.

A tények ezt a sorozatát a történelmi materializmus emberei a világ törvényszerű rendjével összegegyeztetetetlennek tartották és azt hitték, hogy csak

akkor, ha a jelenségek ezen körétől eltekintenek, ha azt jelentéktelen illúzióknak minősítik, juthatnak el megnyugtató tudományos eredményekhez.

Honnan a fizikai momentumok ez az alábecsülése, ez a mellőzése? Kétségtelen, — legalább a német gondolkodóknál — hogy e tünemény, mint a spiritalizmus, különösen a hegeli dialektika reakciója fogható fel. A gazdasági jelenségek alapos kutatói előtt az eszmék független és egyedüli realitása, a külvilág letagadása, az eszmék misztikus átalakulása stb. joggal oly szörnyen abszurd, a kutatást annyira meddővé tevő dolognak tűnt fel, hogy a spiritalizmussal szakítva egyáltalán nem akartak lelki életről tudni és az ellenkező végletbe, a lelki életet tagadó materializmusba csaptak át. Hogy az eszméknek önálló létük nincs, hogy a külvilág jelenségeitől különvált, eredeti, transzcendentális ideák nem léteznek: őket arra a másik végletre ragadta, mely elfeledi, hogy mindaz, amit a külvilág rendjéről tudunk, csak idegrendszerünk és annak törvényei szerint kerül tudatunkba, hogy idegrendszerünk s így lelki életünk ép oly realitás, mint a külvilág jelenségeinek sorozata, mely benne verődik össze.

Szóval csak ismételhetjük azt, amit már más vonatkozásban kifejtettünk, hogy a lelki élet eme alapvető viszonyából a külvilághoz logikai szükségszerűséggel következik, hogy a történelem és az emberi dolgok minden oly magyarázata, mely ezen két jelenség-

sorozat közül az egyiktől eltekint, *elkerülhetetlenül* hamis vagy tökéletlen lesz.

S midőn *Engels* azt mondja, hogy „minden társadalmi változás utolsó okai nem az emberek fejében keresendők hanem a termelési és a kicserélési mód változásaiban, nem az illető kor *bölcséletében*, hanem *gazdaságában*” az igazságnak csak az egyik felét látja, míg a másik homályban marad előtte. Igaza van annyiban, hogy észreveszi, hogy az emberi elme önmagából eszméket nem termel; téved annyiban, hogy nem látja, hogy az emberi elme többet tesz, mint azt, hogy összefüggéseket megállapít, hanem a dolgok rendjébe valami *novumot* is hoz, mely az ő sajátos munkája, mely munka folyik az őskor derengő emlékeitől máig, mely munka nélkül lezáródnék az emberi haladás. Egy példa világosabbá teendi álláspontunkat. A művelődéstörténészek megállapították azt a hatalmas változást, melyet a *kőbalt* feltalálása okozott a gazdasági viszonyok régi rendjében. Az első ember, ki magának *kőbalt*-t csinált, többet tett, mint azt, hogy a gazdasági viszonyok összefüggését észrevette és belátta, hogy valami a termelési folyamatban hiányzik, hanem agya megfeszített munkájával, kar- és szemizmai fáradtságos működtetésével valami újat is létrehozott, ami nem volt meg a dolgok külső rendjében, valami *nóvumot*, mely a fájdalmas hiányérzetet a kielégítés örömeivel váltotta fel.

A viszonyok adott rendje nélkül kétségtelenül

nem jött volna létre a kőbalta; de ép oly kétségtelen, hogy az emberi idegrendszer fáradtságos munkája nélkül sem.

Kőbaltát csinálni, mocsarakat levezetni, villámhárítót felállítani pedig lényegében és szociális szerepében ugyanolyan munka, mint az életbiztosítás tervét kigondolni, mint a termelési eszközök államosítását javasolni, mint a munkásokat szervezni, mint általános sztrájkot szervezni, más szavakkal: ama gazdasági erőket, melyek automatikus munkájától vár mindent a történelmi materializmus régi iskolája, nem valami még ismeretlen kozmikus erő hozta létre (mint pl. egy földrengést), hanem a kültermészet és az emberi idegrendszer közös munkája.

Ahol az ember ez a munkája szünetel, beáll szükségkép a tespedés; ahol ez a munka a legkitartóbb, a leglázasabb, a legkiterjedtebb — mint a civilizáció vezető országaiban — ott leggyorsabb a haladás.

Nyilvánvaló, hogy a lelki élet ilyen bevonása az események magyarázatába a determinizmus elvét nem zárja ki. Hogy a történelmi fejlődés bizonyos fokán mi érhető el, az a külviszonyok rendjétől és az idegrendszer fejlődési állapotától függ. Az álláspont nem lesz kevésbé determinista az által, hogy az idegrendszer munkáját is számbaveszszük, csak automatikusból organikusá lesz, mely pusztán anyagi magyarázat helyett az anyag és az erő kölcsönhatásáról beszél.

Ennek a megismerésnek gyakorlati hordereje is,

van, egy újabb determináló szempontot ad cselekvőségünknek: a quietismus és a tehetetlenség álláspontja helyett azt hirdeti, hogy cselekvőségünkbe idegrendszertünk minél nagyobb, megfeszítettebb, állandóbb munkáját kell belefektetni, mert így eredményesebb lesz hatása a külvilágokra és az események alakulására.

5. §. A történelmi materializmus ezt a következtetést mindinkább magáévá teszi, bár nagy mesterei alapfölfogásának lélektani következetes bírálatába tudtunkkal senki sem bocsátkozott, *Bernstein* sem.

Ő ugyan *Kant* nyomain igyekezett a történelmi materializmus ismerettani fundamentumait reformálni, de véleményünk szerint ily irányú törekvései nem voltak szerencsések, csak homályossá és kétértelművé tette, ami benne világos és szilárd volt: az iskola tudományos determinizmusát és megvetette a szocializmus „*Zurück auf Kant*” nevű mozgalmanak alapját, melyben a német szórszálhasogatás és a feléledt spiritualizmus kedvükre bölcselkedhetik ki magukat.*

Ez a kritika azonban nem vonatkozik *Bernstein* egész működésére és legkevésbé arra a mozgalomára, mely a szocializmus *reform-szárnyát* hozta létre s melynek jelentőségét és némely igazát lesz alkalmunk még kimutatni.

* Bizonyítékul szolgálhat erre Karl *Vorländer* „*Die neukantische Bewegung in Socialismus*” című füzet. Berlin, 1902.

Hogy a történelmi materializmus megalapítói merő mechanizmusától eltér és az ember munkáját, törekvéseit, *ideológiáját* mind jobban figyelembe veszi és a haladás nélkülözhetetlen tényezőjének tartja: az nem egy igazabb elméleti alapfelfogás úttörésének tulajdonítható, hanem az iskola praktikus érzékének, mely a nyilvánvaló tényekkel szemben nem akar macsuls a helytelen teóriához ragaszkodni.

Ez első sorban *Bernstein* mozgalmára igaz. Az eszmei rugók szerepe (belátás, propaganda, erkölcsi tekintetek, műveltség stb.) mozgalmuk történetében oly szembetűnő, oly hatalmas volt, hogy azzal szemben nagy elfogultság volna az automatikus rugókhöz hű maradni, kivált oly kitűnő praktikus érzékű politikusnak, mint *Bernstein*.

Nem kell azonban azt gondolni, hogy a szocializmus régi tradícióinak örököse, az orthodoxnak és dogmatikusnak mondott anyapárt, melynek *Kautsky* a vezére, teljesen elzárkóznék ezekkel a tényekkel és belátásokkal szemben.

Mi legalább úgy látjuk, hogy *Kautsky* és *Bernstein* között az ellentétek kisebbek, mint ahogy rendszerint gondolni szokták. Inkább modorukban, érzelmeikben különböznek. *Bernstein* kritikus elme, ki kérelmetlenül tárja fel mestereik tévedéseit. *Kautsky* szintén látja e tévedéseket (legalább sokakat közülök) s azokat kijavítani is igyekszik, de lehetőleg úgy, hogy mestereik csalhatatlanságának hite megmaradjon a

pártban. A római praetor munkájára emlékeztet, ki új jogot adott, a régi jog örök és változatlan voltának fikciója mellett.

6. §. Az ideológiai rugók fontosságát egyre jobban elismerik a történelmi materializmus emberei. Nem is csoda. Nem látott még mozgalmat a világtörténelem, mely oly hatalmas eszmei fegyvertárral dolgozott volna, mint a modern szocializmus. Képviselői mind jobban belátják azt a széleskörű nevelési problémát, mely a szocializmus alapfeltétele. *Kautsky* pl. a szocialista német-állam közoktatási büdzsáját a jelenlegi hadi büdzsé kétszeresére teszi.

Az a tudat, hogy minden haladás csak a nagy néptömegek testi, szellemi és erkölcsi felemelésétől várható, általános lett. A „*Verelendungstheorie*” hitelét veszttette. Visszautasítja *Bernstein*, aki azt vitatja, hogy a tények — ellentétben Marx tanaival — a birtokok számának szaporodását mutatják, a középosztály elpusztulásáról mit sem tudnak, a gazdasági összeomlást valószínűvé nem teszik, a középosztály értelmi és anyagi erejének emelkedését bizonyítják.* De

* Az ezen gazdasági kérdésekben *Kautsky* és *Bernstein* között lefolyt érdekes vitát illetőleg nem lehet e dolgozat feladata állást foglalni. Csak benyomását és nem ítéletét fejezi ki a szerző, midőn *Vandervelde* véleményét tartja helyesnek ezekben a kérdésekben: „A társadalmi termelőképeség óriási előhaladása visszahat — dacára a kétségbeejtően számos kivételeknek — az általános jólétre;

viSSzaütasítja *Kautsky* is, aki pedig ezen tényeket elismerni nem akarja: „Mi szocialisták mindnyájan egyek vagyunk abban, hogy a kapitalista termelési módot, ott, ahol magára hagyatik, a fizikai nyomor növekedése kíséri; de nem kevésbbé abban is, hogy már a mai társadalomban a munkásosztály szervezése és az államhatalom beavatkozása képesek ezt a nyomort korlátok közé szorítani; végre egyek vagyunk abban, hogy a proletariátus emancipációját nem növekedő elzüllesztől, hanem növekedő erejétől várhatjuk”.**

Ha *Kautsky* így, *Bernstein* még világosabban beszél: „. . . . ismételten kijelentem, hogy a szocializmus megvalósítását nem a munkásosztály növekedő elzüllesztől várom, hanem kultúrigényei fokozódásától, növekedő belátásától a társadalmi összefüggésekbe és egy egész sereg más faktortól, melyekkel szemben az a jövedelem-mozgalom, mely a szász adóstatistikából szól hozzánk, semmikép sem lehangoló és semmiféle szocialista követelményt nem cáfol meg. Megcá-

növeli, bizonyos mértékben, a napszámok és fizetések átlagát; de még sokkal nagyobb mértékben előmozdítja a vagyonok központosulását a nagytőkések javára: a XIX. század nemcsak a munkások százada volt; a milliardaire-ek századának is fogják nevezni.” (V. ö. *Le collectivisme*. I. m. 101. 1.)

** V. ö. *Die Sociale Revolution*. I. *Socialreform und sociale Revolution*. Berlin, 1902. 21—22. l.

folja a felfogást a növekedő elzüllésről, nem mutat semmit egy közeli gazdasági összeroskadásból, de azt sem mutatja semmiképen, hogy a munkásosztály gazdasági és jogi helyzete már ma túrhetően kielégítő, hogy a termelési rend okos és czélszerű, hogy az általános jólét elérte azt a fokot, mely a technika adott helyzetében lehetséges volna”.*

Hasonló, minden kételyt kizáró módon nyilatkozik *Vandervelde* is: „Szükséges, hogy önmagukra gyakorolt állandó erőmegfeszítés útján (a munkások) szellemi és erkölcsi erejüket reményeik magaslatára emeljék és kifejlesztve a munkásosztály szabad és spontán szervezetét, nemzedékeket készítsenek elő, melyek érettek legyenek a társadalmi munka köztársasági szervezetére. Egyszóval szükséges, hogy a szocialista gondolat áthassa az összes intézményeket, behatoljon minden agyba, feloldjon minden akadály”.**

Nyilvánvaló ezekből a helyekből, hogy a történelmi materializmus mindinkább tisztába jön azzal, hogy a gazdasági erők automatikus működése a jövő állam kialakulására nem elegendő, hanem ahhoz az emberi elme állandó munkája, fokozott belátása szükséges.

7. §. A történelmi materializmus régi iskolája az eszmei erők mellett a morálisokat is csaknem tel-

* V. ö. *Zur Geschichte* etc. I. m. 419.

** V. ö. *Le collectivisme* I. m. 238. 1.

jesen lenézte. A morálban csak a gazdasági rend szükségszerű visszaverődését látták az egyének érzelmeiben és nem vették észre annak nagy szociális hatását, mely abban áll, hogy az egyént lemondásra ösztönzi a közösség érdekei kedvéért, hogy tömegeket az emelkedettség oly fokára tud helyezni, melyre különben sohasem jutottak volna el, hogy ellátja a társadalmat a haladásra mindenkor szükséges mártírokkal.

Még *Loria* sem ment ezen félszükségtől. Ő morálban csaknem kizárólag azt a hipnotizáló szert látja, melylyel az uralkodó osztályok a leigázottakat a rájuk nézve oly káros világrend eltűrésére bírják, másrészt azt a féket, mely az uralkodók önzésének némi határt szab. Kétségtelen, hogy a cselekvési szabályok óriási tömegében, melyet a morál-kódex tartalmaz, ilyen jellegűek is vannak; de viszont az is kétségtelen, hogy az erkölcsi szabályok egy tetemes része már most — és ez minden korban így volt — egy jobb és igazságosabb rend érdekében küzd, egy jobb és igazságosabb rend érdekében tömöríti, egyesíti és forralja fel az érzelmeket.

Az erkölcsi erők alábecsülése, azoknak mint „quantité négligeable” feltűntetése, azoknak filisztere-kül való kikiáltása, kik bennük hisznek, korunk egyik érdekes jelensége és vele gyakran éppen a legmélyebb gondolkodóknál és hozzá a legfinomabb erkölcsi érzékű embereknél találkozunk.

Ennek a jelenségnek számos oka lehet. Az egyik

a liberalizmus tévedése, mely *mindent* az emberi természet megneumesbedéséből, az altruizmus erősödésétől, az uralkodó osztályok növekedő könyörületességétől várt. A történelem számos borzalmas lapja megcáfolta ezt a hitet. És ezek a lapok oly borzalmasok voltak, hogy szemlélői elfeledték vagy nem vették észre azokat az elszórt sorokat, melyek igenis az emberi természet lassú, de nyilvánvaló megneumesbüléséről tanúskodtak. Nem a humanitárius intézményekre gondolunk itt, mert ezekkel szemben nem lehet az ember elég szkeptikus, hanem gondolunk azok egyre növekedő számára, kik az uralkodó társadalmi osztályokból az elnyomottak ügyének előharcosai lettek s azokra az egyre fokozódó és erősödő érzelmekre, melyek magukban az uralkodó osztályokban a demokratikus és egyenlőség! mozgalmakat támogatják, melyek oly nyilvánvalók, hogy *Benjamm Kiddet* egy teljesen hibás elméletre, a vallás altruizmust termelő erejének tanára ragadták.

A morál tagadásának egy másik oka bizonyos lélektani kiindulási pontok helytelenségében, vagy helyes kiindulási pontok téves keresztülvitelében áll. Ezen elméletek legkirívóbb alakja régi keletű és már a „homo homini lupus” tételben feltalálható s melyet a modernek az „altruizmus organikus lehetetlensége” avagy „élni annyit tesz, mint ölni” című megdöbbentő hangzású tételekben szoktak kifejezni. Talán lesz alkalmunk ezekkel az elméletekkel egyszer a hozzá szüksé-

ges keretekben leszámolhatni. E helyen csak *egy* tényt kívánunk kifejezni és egy következtetést hozzáfűzni.

Nyilvánvaló, hogy igen nagy azok száma, kik ma már embert ölni nem képesek (természetesen nem gondolva itt az önvédelem esetére). Történelmi adataink vannak rá, hogy a végszükségben, az éhhalál kínjai között vergődő emberek nem voltak képesek az utolsó „racionális” eszközhöz nyúlni és egymást leölni. *Az „élni annyit tesz, mint ölni” igazság lehet csődöt mondott olyan körülmények között, midőn az az élet-halál kérdése volt.* A civilizáció igenis képes volt az emberi természetet úgy átgyúrni, hogy inkább elpusztul, semmint embertársát megölje. Pedig tudjuk, hogy ez nem volt mindig így. Szinte történelmileg kimutatható az emberi élet egyre növekedő megbecsülése. S ha ez így van, ha egyre nagyobb számban vannak emberek, kikre nézve a gyilkosság — ez a múlt történelmében oly közönséges dolog — *biológiai képtelenség*, ugyan mire való gúnyosan mosolygni minden nemesebb emberi cselekedet hallatára és igyekezni azt visszavezetni valami „*organikus*” aljasságra s az öröm és a fájdalom alaptermészetét félreismerve azt vitatni, hogy a mások érdekében tett cselekedet nem foglalhat helyet az emberi természet örömtárában. Mert igaz az, Hogy az ember cselekedeteit az örömök keresésének és a fájdalmak elhárításának alaptendenciája határozza meg. De az is igaz, hogy az egész civilizáció munkája oda irányult, hogy megváltoztassa az embe-

rek öröm- és fájdalom-skáláját. Sajnos, meg kell elégednünk itt a problémák ilyen fogyatékos körülhatárolásával és tárgyunkra visszatérve konstatálhatjuk, hogy a történelmi materializmus emberei a szocializmus erkölcsi oldalát egyre világosabban észreveszik.

Igen jellemző, hogy még a régi erkölccstagadók is munkáikban a legsűrűbben használják a kizsákmányolás”, a „Krautjunker” és hasonló kitételeket, melyek egészen határozott erkölcsi ítéleteket tartalmaznak és az amoralista *Loria* csodálkozik, hogy *Schmoller* pirulás nélkül tudta védelmezni a kapitalisták egy újabb merényletét a munkásokkal szemben.

Az újabb iskolák, a szocializmus reformszárnya, mindezeket belátják s nagyon tudják méltányolni az erkölcsi erők jelentőségét mozgalmukra úgy az uralkodó osztályoknál, mint a maguk táborában.

Bernstein ezek a helyei nagyon hangosan beszélnek:

„Van olyan érdek is, mely az illető élet-hivatási csoporton túl megy, az osztály érdeke és ennek megoltalmazása sok tekintetben legalább ideiglenes feláldozását követeli az egyéni előnyöknek. Ekként az az érdek, melyet a Marx-féle szocializmus feltételez, már előzetesen egy *szociális* vagy *etikai* elemmel van el látva és ennyiben nemcsak *szellemi*, hanem *erkölcsi* érdek is, úgy, hogy az erkölcsi értelemben vett ideahatás is benne feltalálható”.* Finom megjegyzése az is,

* V. ö. *Zur Geschichte* stb. I. m. 270. l.

hogy erkölcsi felháborodás a „Mehrwert” miatt nem egyidejű a bérvizony gazdasági túléltségével”.**

Még határozottabb ez a kijelentése:

„Az igazságosság . . . még ma is igen erős motívum a szocialista mozgalomban, mint ahogy általában nem fordul elő *állandó tömegmozgalom erkölcsi rugó nélkül*. Sokszor megállapított tény az, hogy a szocialista mozgalom legtevékenyebb elemei a munkásosztály és a többi néprétegek azon elemeiből kerülnek ki, akik, hogy egy közkeletű kitévelt használjunk „legkevésbé szorultak rá”, emberekből, kik a jelenlegi társadalmi jövedelemnek, az ismert minta szerinti, egyenlő felosztása mellett egyelőre csak veszíthetnének”.***

Igen szerencsésen utal az anti-szocialista *Ferraris* arra, hogy ép a modern szocializmus egy egész sereg oly vezetőre talált, kiket nem saját érdekük hozott a mozgalomba. Úgy is van: a dúsgazdag *Lassalle* lehetett volna ünnepelt szalonhős és *Marx* a száműzetés és a nyomor helyett a filozófia egyetemi katedráját választhatta volna.

8. §. Az eszmei rugók és az erkölcsi tekintetek várható szerepe a társadalom fejlődésében inkább elméleti kérdés. Az emberekben még sokkal csekélyebb a tudományos érzék, semhogy az erre a kérdésre adott

** V. ö. Ugyanott. 280. 1.

*** V. ö. Ugyanott. 281. 1.

válasz őket cselekvőségükben nagyobb mértékben befolyásolhatná.

Sokkal életbevágóbb azonban az a kérdés, melyhez most fordulnak és amely az elméletet sokkal jobban foglalkoztatja és sokkal tüzeesebb vitákra hevíti, mint az előbbi. A probléma így formálható: Mi a proletariátus szükséges útja az új kollektív állam elérésére? Forradalmi tény, mely őt egyszerre a politikai hatalom birtokába juttatja, avagy reformmunka, mely lassú politikai és társadalmi újítások útján előkészíti és kiépíti a viszonyok új rendjének fő körvonalait, még a jelen társadalom kereteiben.

Vagy két szóval, mint *Kautsky* legújabb füzeteiben teszi: *Reform vagy revolúció?*

A kérdés jelentősége óriási. A *Bernstein*-féle reformmunka éppen ehhez a problémához fűződik. De a kérdés már régen nem kizárólag teoretikus többé. Akik napjaink történetét figyelemmel kísérik, emlékezni fogunk rá, hogy a szocialista mozgalom vezető országaiban ez a kérdés az, melyen a szocialista párt, ha ketté nem is szakadt, de amely benne nagyon érezhető áramlati különbségeket teremtett, úgy, hogy végbement a párt azon különzékülése, mely reformszárnyát hozta létre.

Nyilvánvaló, hogy mindenekelőtt a reform és a revolúció szó azzal az értelmével kell tisztába jönni, melyet nekik itt tulajdonítanunk kell.

Hogy a fokonként való reform alatt *Bernsteinék*

mit értenek, azt maga *Kautsky* összefoglalta oly világos precizitással, hogy nem tehetünk jobbat, mint itt idézni:

„Van egy sereg politikus, aki azt tartja, hogy csak egy osztály deszpotikus uralma teszi a forradalmat szükségessé; a demokrácia által az feleslegessé lesz.

És annyi demokrácia, amennyi szükséges, hogy a békés, forradalommentes fejlődést lehetővé tegye, már minden kultúrországban megvan.

Mindenütt lehetséges fogyasztási szövetkezeteket alakítani, melyek kiterjedésük esetén az össztermelést is kezükbe veszik és így lassan, de állandóan a kapitalista termelést az egyik térről a másikra szorítják. Mindenütt lehetséges szakszervezeteket létesíteni, melyek a kapitalista hatalmát üzemében megszorítják, az abszolutizmus helyébe az alkotmányosságot viszik be a gyárba és így a lassú átmenetet a köztársasági gyárhoz előkészítik.

Csaknem mindenütt behatolhat a szociáldemokrata a községtanácsokba, a közmunkákat a munkásság érdekében befolyásolhatja, az önkormányzati feladatok körét kibővítheti és a községi termelés körének állandó kiterjesztésével a magántermelést megszőkítheti. Végre a szociáldemokrácia benyomul a parlamentekbe, ott mindig több befolyásokra tesz szert, egyik szociál-reformot a másik után keresztül visz, a kapitalisták hatalmát a munkásvédelmi törvényhozás útján megszorítja és egyidejűleg mindjobban kibővíti az állami pro-

dukció körét az által, hogy a nagy egyedárúságok államosítására törekszik. Ekként, már az adott talajon, lassanként, minden rázkódtatás nélkül, a kapitalista társadalom belenő a szocialistába, a politikai hatalom forradalmi meghódítása a proletariátus által szükségtelenné lesz, az erre való törekvés egyenesen ártalmassá, mert nem eredményezhetne egyebet, mint ezen lassú, de biztosan végbemenő folyamat megzavarását.”*

Persze ez nem a *Kautsky* álláspontja. Ő *Bernsteinnel* itt a legnagyobb ellentétben látszik lenni, mert ő a reformmunka fontosságának elismerése mellett a dolgok új rendjének létrehozatalához a forradalmat elkerülhetetlennek tartja. Az ellentét azonban jóval kisebb itt is, semmint első pillanatra látszik.

Kautsky ugyanis forradalom alatt egészen mást ért, mint amit e szó alatt rendszerint érteni szoktunk, ő t. i. azt a sajtóságos elméletet állítja fel, hogy forradalomnak csak az a tény tekinthető, ha egy addig a politikai uralomból kizárt osztály azt elfoglalja, vagy, hogy parlamentaris terminológiát használjak, ha egy ilyen osztály kormányra jut. Ez a fogalom meghatározás helytelen és zavart okozó. Nyilvánvaló, hogy a forradalom jellegét a használt eszközök adják meg, nem pedig az eredmény. Véres felkelésekkel, terrorizmussal az uralkodó osztálytól kikényszerített politikai

* V. ö. *Die sociale Revolution*. I. m. I. 37. l.

és gazdasági engedmények nyilvánvalóan forradalmi tények dacára annak, hogy az uralkodó osztály tovább is uralkodó maradt, míg a politikai jogoktól megfosztott továbbra is megfosztott.

Ezzel szemben az alkotmány által megengedett fegyverekkel kivívott politikai jogok, vagy az uralkodó osztályok által önként megadott politikai egyenjogosítás: bármily lényeges változásokat idéztek is elő a politikai erők mérlegében, mégsem tekinthetők forradalmi tényeknek.

Így történelmünkben véve példát az 1515. parasztlázadás kétségtelenül forradalmi tény volt, bár leveretett és az elnyomottakat elnyomottabbakká tette, mint valaha; a 48-as nagy politikai átalakulások ellenben, bár a politikai erők lényeges megváltozását eredményezték, nem tekinthetők forradalmi változásoknak. Forradalom alatt oly politikai küzdelmet kell ezek után értenünk, mely a jogrend által el nem ismert, vagy egyenesen tiltott eszközökkel igyekszik a hatalmi erőkben változásokat előidézni. Ha tehát *Kautsky* a reformtervekkel szemben részletesen kifejti, hogy azok nem elégségesek magukban, hanem hogy a politikai hatalomnak a proletariátus által való megszerzése is szükséges a célból, hogy eme létrejött új szervezet és alakulatokat megfelelő súlyllyal és erővel fejleszthesse és fokozhassa és hogy a szintén fejlődő tőkerendszert ezekkel szemben gazdaságilag egyre kedvezőtlenebb helyzetbe hozza: akkor kétségtelenül

helyes eszmét javasol, mely a *Bernstein*-féle mozgalommal ellentétben nincs, de rossz szót használ és szükségtelenül zavart okoz, mikor ezt a javaslatát a *forradalom* szóval jelöli meg.

A politikai hatalom megszerzését és forradalmat ajánlani, két teljesen különböző dolog. Bernstein is, (ha eszmemenetét jól fogtam fel) ép oly súlyt helyez a politikai hatalom fokozatos megszerzésére, mint a szervezkedés és a szociális nevelés ügyére. Az ő mozgalma annyiban új, hogy a régi Marx-féle tanokkal szemben hangsúlyozza, hogy a régi rendszer *Marx* remélte összerokadása nem következett be és nem fog bekövetkezni és így nem fog bekövetkezni az sem, hogy a proletariátus átmenet nélkül, *uno ictu* a politikai hatalom birtokába jusson. És ha a tények erre mutatnak, úgy másrészt egy racionális politikának erre *kell* törekednie, mert a proletariátus ma még nem elég érett, fegyelmezett és kiművelt, az új társadalmi rend alapzatai és szervei még nem eléggé alakultak ki arra, hogy a proletariátus a hatalmat *pur et simple* kezébe vegye.

Ebből egy új taktika következik. A forradalom, ez erőszakos, egyszerű és általános expropriáció gondolatával fel kell hagyni és arra kell törekedni, hogy a munkásság a társadalmi szervezkedés, önképzés és önmege erősítés munkáját egyre — még pedig fokozódó intenzitással és terjedelemben — folytatva, egyidejűleg a politikai hatalomért, nem forradalmi úton, de a

modern demokráciák által megengedett törvényes fegyverekkel küzdjön és *ezen az úton* igyekezzék a hatalom birtokába jutni. A forradalmi pártból legyen parlamentarista párt. Ez az út lassúbb, de biztosabb. A munkásság számára nemcsak politikai eszköz, de iskolai is a politikai és szervezési érettség ama fokának elérésére, mely kormányra jutásához szükséges.

Csak akkor, ha az új kollektív tulajdon fővonalaiiban — a munkásság egyre növekvő szervezeti munkájával — már ki lesz fejlődve; csak akkor, ha a munkásság túlnyomó része politikailag és társadalmilag szervezve lesz; csak akkor, ha szellemi és erkölcsi dreszszura és műveltség egy tetemes fokát már elérte: csak akkor lesz képes azokat a rengeteg szervezési és átalakítási munkálatokat megvalósítani, melyek uralomra jutásával rá várnak.

Hosszú időre e tehát folytassa még a szervezés, nevelés, erőfeszítés munkáját, küzdjön mint parlamenti párt oly erővel, amint lehetséges a politikai hatalomnak a munkásság érdekében való kihasználásáért *köszön szövétségeket és kompromisszumokat* más politikai pártokkal is, ott ahol ez alapelvei feláldozása nélkül vívmányokra vezethet: de forradalmi jelszavaival, taktikájával hagyjon fel, mert az erőszak útján idő előtt kicsikart hatalom nem érne semmit, egy újabb összeroskadásra vezetne, miként annak idején a Commune.

Forradalmi tények, mint sporadikus jelenségek a

szocializmus jövő történelmében is előfordulhatnak. Sőt egyenesen szükségesek is lehetnek; de a szocialista állam végső kialakulása, fundamentumainak lerakása, a termelés új alakzatainak létrehozatala és azok működtetése nem lehet forradalmi tény, hanem csak a hosszú, kitartó, okos és előrelátó politikai és gazdasági munka eredménye.

Így *Bernstein* és gondolata tagadhatatlanul tiszta, határozott, kételyeket hátra nem hagyó.*

Lássuk, mit szól ezekhez *Kautsky* és milyen mély az ellentét közöttük?

9. §. *Kautsky* mindenekelőtt ama gazdasági tényeket tagadja, melyekre *Bernstein* nézeteit alapítja. A közép- és kisjövedelmek emelkedtek ugyan, a munkásság helyzete javult ugyan, de ez a haladás csak viszonylagos, mert ugyanakkor a legnagyobb jövedelmek még nagyobb arányban emelkedtek és a tőke koncentrációja kevesek kezében fokozódott. A szocializmus-

* *Vandervelde* is teljes mértékben felismeri, hogy az átalakulás csak lassú és fokozatos lehet: „A kollektívizmus tökéletes megvalósítása nemcsak . . . a munkaeszközök kollektív birtokbavételét jelenti, hanem a termelés és a jövedelemelosztás rendjének teljes változását is. Ez az átváltozás már terjedelménél fogva is csak a részleges változások hosszú és bonyolult sorozatának lehet az eredménye: „a mély átalakulások nem lehetnének hirtelenek; a hirtelen átalakulások nem lehetnének mélyek.” (V. ö. *Le collectivisme*. Etc. I. m. 13. 1.)

nak tehát megmaradtak a *Marx* által megállapított gazdasági feltételei; a haladás a szocializmus felé tehát ezen feltételek egyre fokozódó kifejlődésétől várható.*

Dacára annak, mint láttuk, *Kautsky* is teljesen szakít a „*Verelendungstheorie*”-val, melyet *Marx* tana félremagyarázásnak tart és maga is a proletariátus egyre fokozódó erejét tartja szükségesnek. Fődolog azonban a forradalom a fent ismertetett értelemben, vagyis a politikai hatalom megszerzése.

Ezen „forradalom” eszközei felől nem tájékoztat a szükséges világossággal. Ebben a kérdésben legjobban látszik az az igyekezete, melylyel a régi terminológiát a változott belátásokkal szemben is fentartani akarja. Bár visszautasítja azt a gondolatot, hogy ez a „forradalom” a régi forradalmak eszközeivel vívassék ki, bár szerinte is a jelenlegi óriási haderővel való szembeszállás lehetetlen volna, és a „militarizmus már most csak azzal törhető meg, hogy a katonaság maga megbízhatatlannak mutatkozik, nem pedig az által, hogy a felháborodott nép által legyőztük”,** bár ő is kizártnak tartja, hogy egy finánciális

* Hogy ama gazdasági vitakérdések mikénti eldöntése a politikai taktika kérdésére nem lényeges, abból is látható, hogy *Vandervelde*, ki a gazdasági fejlődés magyarázata tekintetében nagyon közel áll *Kautsky*-hoz, a taktika tekintetében *Bernstein* pártján áll.

** V. ö. *Die sociale Revolution*. I. m. I. 49.

összerokadás vezessen a „forradalomra” és az általános sztrájk eszközével, valamint egy külháború által okozandó „forradalmi” átalakulásokkal szemben igen szkeptikus nem mondja meg és nem indokolja, hogy mire való a „forradalom” szó örökös hánytorgatása.

Pedig *Bernstein* nagyon is nyílt kijelentéseivel szemben igen indokolt lett volna a „forradalom” eszközeinek határozott körvonalazása. A cáfolatot nagyon is szükségessé tennék *Marx* hagyományainak védői részéről pl. *Bernstein* következő nyilatkozatai: „Általában azt mondhatjuk, hogy a forradalmi ut (mindig a forradalmi erőszak értelmében) gyorsabb munkát végez, amíg oly akadályok lerombolásáról van szó, melyeket egy privilegizált kisebbség a szociális haladásnak útjába állít, hogy ereje a negatív oldalon van.

Az alkotmányos törvényhozás ebben a tekintetben lassabban dolgozik. Útja rendszerint a kompromisszumé, a szerzett jogokkal való kiegyezésé, nem pedig azok eltörléséé. De ott erősebb, mint a forradalom, hol az előítélet, a nagy tömeg korlátolt látóköre a társadalmi haladásnak akadályozóan útjában áll és ott nyújtja a nagyobb előnyöket, ahol állandóan életképes gazdasági berendezések alkotásáról van szó, más szavakkal a pozitív szociálpolitikai munkánál.

A proletariátus diktatúrája ott, hol a munkásosztálynak még nincsenek saját nagyon erős gazdasági jellegű szervezetei és az önkormányzati testekben való iskolázás által a szellemi önállóság magas fokát

nem érte el: a klubszónokok és irodalmárok diktatúráját jelenti”.*

Kautsky daczára ennek nem igazolja, hogy ha a forradalmi eszközök sikerében nem hisz, mire való a „forradalom” szóhoz ragaszkodni. Ezt alig lehet más-sal, mint agitatorius becsével és terrorisztikus erejével indokolni. „A forradalom eszméje az, mely a proletariátus csodálatos felemelkedését előidézte legmélyebb lealacsonyításból és amely a 19. század második felé-nek legnagyobb eredménye” — mondja *Kautsky*. Ez a megjegyzés tényleg indokolhatja ezen szó agitatorius becsét, de használatát nem indokolhatja akkor, midőn a jövő állama kialakulásának eszközeiről tudományosan vitatkozunk.

Ha így *Kautsky* a forradalom szavát egészen új értelemben használja és a tulajdonképeni forradalmi eszközök sikerében maga sem hisz (persze itt mindig és *mindkét táborban* nem sporadikus forradalmairól, hanem a főhatalom megszerzéséről forradalmi tény útján van szó): akkor azt kell mondani, hogy *Kautsky* és *Bernstein* a forradalmi út tekintetében egy véleményen vannak, *egyikük sem bízik benne*.

A politika tekintetében a lényeges eltérés köztük másutt van: *Kautsky* az új rendet már a közel jövőben megvalósíthatónak tartja, míg *Bernstein* ezt csak a

* V. ö. *Die Voraussetzungen* stb. I. m. 182., 1SÍ50.

** V. ö. *Die sociale Revolution*. I. T. m. 56.

távoli jövőtől reméli. Ezért *Bernstein* azt hiszi, hogy a politikai hatalom birtoka ma még nem tenné lehetővé az új rend létrehozatalát. *Kautsky* azt tartja, hogy igenis ez már a jelenben vagy a közel jövőben lehetséges.

Természetes, ezen felfogási különbségek messze kiható gyakorlati hordereje van. Nyilvánvaló, hogy aszerint, amint az egyik vagy a másik nézet igaz, inkább a politikai hatalom megszerzése, illetőleg inkább a gazdasági és társadalmi szervezkedésre kell törekedni; inkább a reformokat a politikai hatalom elnyerése idejére kell kitolni, illetőleg fokozatos kompromisszum-javaslatokat kell elfogadni.

Az egyiknek a politikai hatalom elnyerése minden: a szervezés, a parlamenti munka mellékes. A másiknak: „Bewegung ist mir alles, Endziel ist nichts”.*

És ha *Kautsky* a politikai hatalom elnyerése tényét a proletariátus által minden áron forradalomnak akarja nevezni, akkor a „*Forradalom*” vagy „*Reform*” igenis égető kérdés.

10. §. Azok után, amiket az állam eszményéről irt tanulmányunk 4. §-ban kifejtettünk, az olvasó érteni fogja, hogy mi e kérdésben a *Bernstein* álláspontját helyesebbnek és tudományosabbnak tartjuk. Ezt a véleményünket pedig nem azokra a közgazdasági tényekre alapítjuk, melyeket *Bernstein* a Marx-féle tanokkal szemben vitat, amelyek körül még mindig he-

* *Bernstein* szava.

ves irodalmi harc folyik, úgy hogy az illető tények kritikai újra átvizsgálása és azoknak egyéb adatokkal való összehasonlítása nélkül e kérdésben végső ítéletet mondani elhamarkodottság volna: ami minket a *Bernstein* felfogásával rokon álláspontra vezet, általános lélektani és szociológiai megfontolások.

A történelmi materializmus jövő állama a társadalmi struktúra olyan tökéletes átalakulását tételezi fel, melyet a politikai hatalom pusztja megszerzésével létrehozni nem lehet. Nem arról van itt szó többé, mint a polgárság küzdelménél a feudalizmus ellen, hogy akadályok leromboltassanak, a jogok egyenlősségesnek, melyek a polgári termelés kész szerveit működésükben megakadályozzák: hanem arról van szó, hogy egy új termelési és szétosztási mechanizmus megfelelő szervei létrehozassanak.

A jövő alakulása a pozitív alkotások jegyében fog lefolyni, s erre a politikai hatalom pusztja megszerzése nem elég még akkor sem, ha valaki a régi falanszter-tervekre gondolna, nem pedig a modern szocializmus *szabadságtól* és *önkormányzattól* duzzadó centralizációjára.

Az előbb idézett fejezetben láttuk a feladatok rendkívüli nagyságát és szövevényességét: ezt pusztja törvényekkel és rendeletekkel megcsinálni nem lehet, ide rendkívül mélyreható, az egész társadalmat alapjaiban érintő új *gazdaság-közigazgatási* szervek és *nevelési berendezések* szükségesek.

A szocializmus problémája legalább is olyan mértékben *közigazgatási és nevelési* mint *politikai*.

A belátásos elmélet, mely helyesen ismerte fel az emberi észben a haladás egyetlen dinamikai erejét, másrészt abba a nagy hibába esett, — *Pikler* sem ment tőle — hogy elfeledte, hogy valamit kigondolni és valamit végrehajtani két rettenetes különböző dolog. Minden lényegesebb társadalmi átalakulás, minden új intézmény új működési módokat, gyakran új szellemi és erkölcsi követelményeket ró azokra a személyekre, akik azt végrehajtják. Gyakran az egész idegrendszer mélyreható alkalmazkodási átalakulásáról van szó, egészen úgy, mint egy új gép nem ritkán a munkás egész izomrendszerének új dresszúráját teszi szükségessé.

És a mi esetünkben nem egy intézménynek, hanem úgyszólván az összes intézményeknek reformjáról lévén szó, elképzelhető, hogy mily rengeteg alkalmazkodási idegmunkának kell lefolynia, míg a társadalom új szervei harmonikus működésbe jutnak.

Csak két példát akarunk erre felhozni. Az egyik hazai. Az újabb évek szövetkezeti mozgalma arra a tapasztalatra vezetett, hogy egy szövetkezet létrehozására — mely tudvalevőleg nagyon egyszerű és könnyen áttekinthető gépezet, igen szerény szellemi és erkölcsi tulajdonságokat tételez fel vezetőitől — egy megfelelő ember szükséges. És rendkívül sok esetben a szövetkezetek nem tudtak megélni, mert ez az egy ember

is hiányzott. A szakértők szerint ez a szövetkezeti mozgalom fejlődésének legnagyobb akadály. Nincs elég ember.

De erre azt lehetne felelni, hogy ez nálunk történt, hol az emberek szellemi és erkölcsi készsége közdolgokban tudvalevőleg minimális. Másik példánk azonban — melyet Bernsteintől veszünk át — *Angliából* való, a szabad és demokratikus intézményeknél fogva nagy szellemi és erkölcsi tőkével rendelkező *Angliából*.

Tudvalevő dolog, hogy a szövetkezeti termelés ott minő rendkívüli eredményeket ért el. *Bernstein* szerint a szövetkezetek ma több mint százmillió tallérral rendelkeznek, tehát többel, mint amennyit *Lassale* az ő szövetkezeti tervéhez szükségesnek tartott.* Fejlesztésük azonban nem pusztán pénzügyi és közigazgatási kérdés. Egyik orgánusuk, a „*Cooperative News*” 1898 december harmadiki száma kerekén kijelenti, hogy micsoda: „Ne titkoljuk el magunk előtt . . . a tényt — mert tény — hogy még a jelen órában is a szövetkezeti világban nagyobb a szükséglet több intelligencia és derekasság után, mint több pénz után.”**

* V. ö. *Hegedűs Loránt* érdekes dolgozatát az angol munkásmozgalmakról. (*Husadik Század*. 1902 novemberi szám.)

** Idézi a „*Vorassetzungen*” stb. munkája 108. oldalán.

És ha ez lokális szövetkezeteknél így van, mely rendkívüli mértékben növekednének a feladatok, ha a társadalmi termelés összességének átvételéről és közvetítéséről volna szó.

A nehézségek itt tényleg szinte megdöbbenők. *Bernstein* néhány számítása minden további megmondolásnál hangosabban beszél, íme: „ . . . Ezek szerint amennyiben a centralizált üzletforma a termelés és *elosztás* szocializálásának előfeltételét képezi, az még Európa legelőrehaladottabb országaiban is csak patriarális tünemény, úgy hogy, ha Németországban az állam valamely közeli időpontban minden vállalatot, mondjuk mely 20 személynél többel dolgozik, akár teljes üzem, akár részleges bérbeadás céljából kisajátítani akarna, még mindig az iparban és kereskedelemben a vállalatok százezrei maradnának *több mint négy millió munkással*, melyeket magán gazdaságilag tovább kellene üzni. A mezőgazdaságban, ha minden 20 hektáron felüli üzem államosíttatnék, amire azonban senki sem gondol, *több mint ötmillió* magángazdasági jellegű üzem maradna, körülbelül kilencmillió munkással. Azon feladat nagyságáról azonban, mely az államra vagy államokra az előbb említett üzemek átvételével előállana, fogalmat alkothat az ember magának, ha figyelembe veszi, hogy az iparban és kereskedelemben több százezer üzemről öt-hatmillió alkalmazottal, a mezőgazdaságban több mint háromezrezer üzemről ötmillió alkalmazottal van szó. A belátás, a szakértelem, az

igazgatási tehetség micsoda bőségével kellene egy kormánynak vagy országgyűlésnek rendelkeznie, hogy csak az ilyen óriás-szervezet legfőbb vezetésének és gazdasági felügyeletének megfelelhessen?)*

A községi igazgatásra való utalás sem sokat változtat ezen az eredményen, mert „csak egy közép nagyságú iparvárosra, mondjuk Augsburgra, Barmenre, Dortmundra, Hanaura, Mannheimra stb. gondoljunk és bizonyára senki sem lesz olyan balga feltételezni, hogy az ottani községi szervek egy politikai krízis, avagy csak rendes időben is képesek volnának ama helyek különböző nemű gyári és kereskedelmi üzleteit önüzembe átvenni és azokat sikerrel vezetni. Vagy az eddigi tulajdonosok kezében hagynák meg őket, avagy ha ezeket minden áron kisajátítani akarnák, kénytelenek volnának azokat valamelyes bérleti feltételek mellett munkásszövetkezeteknek átadni. Ekként minden ilyen esetben gyakorlatilag a kérdés *a szövetkezetek gazdasági erejének* kérdésére redukálódik”.**

Persze *Bernstein* ezen adatait *Kautsky* helyteleneknek s tendenciózusan pesszimistáknak tartja. Lehet tényleg, hogy a kép, melyet *Bernstein* fest, túlzott és hogy a tőke centralizációja már ma sokkal előrehaladottabb, úgy ahogyan *Kautsky* hiszi. De még az esetben is a vezetés és a szervezés olyan óriási feladatokat ró

* V. ö. I. m. 86., 87. 1.

** V. ö. I. m. 94. 1.

az államra, melyeket csak megfelelő struktúrák folytonos kiképzésével és begyakorlásával lehet megoldani.

Azt hisszük, ezeket az eredményeket nem lényegesen változtathatják meg *Kautsky* azon elvetései sem, hogy t. i. az állam a nagybani gazdálkodás előnyeit élvezné, hogy a szervezés munkájában a jelenlegi gyár-igazgatókat és trösztvezetőket is fel lehetne használni.

Az újjászervezés munkájában alig lehetne az expropriált kapitalisták buzgóságára számítani, pedig ezekről maga *Kautsky* elismeri, hogy a vezetés és szervezés szerepében igen nagy szerepet játszanak, hisz őket — szerinte — a gazdasági elfoglaltság annyira igénybe veszi, hogy kulturális és politikai munkára nincs idejük.*

És ha már a pusztán gazdasági kérdés ilyen rengeteg feladatot ró az államra, teljes mértékben elképzelhetjük a szociális állam kialakulásának nehézségeit, ha azokra a többi problémákra is gondolunk, melyek elől az a termelés államosításával nem zárkozhatik el. Már volt alkalmunk kifejteni, hogy a termelés államosítása szükségkép egy egész sereg más, mondhatnám — tisztán szellemi produkciót leszámítva — az összes többi szociális működések tervszerű állami vezetését elkerülhetetlenné teszi. Új közlekedésügy, új nevelés, új hadsereg, új szegényügy, a közegészségügy új szabályozása stb. stb.

* V. ö. *Die sociale Revolution*. I. 20.

És mindehhez még figyelembe sem vettük azt a kétségtelen tény, hogy nemcsak intézményi nehézségekkel, hanem az emberi természet tökéletlenségeivel, rosszaságával, ostobaságával, restségével is számolni kell, melyek egyszerre nem tűnhetnek el a világból, sőt amelyek — féltő — szokatlan erővel törnének elő egy oly társadalmi berendezésben, melynél a jelenlegi és századokon át megszokott főfegyelmező és munkára hajtó elem: a kényszer és az éhenhalás félelme hiányoznék.

Mindehhez még azokra a már említett nagy feladatokra is kell gondolnunk, melyek abban állanak, hogy oly intézmények hozassanak létre, melyek újabb osztályuralmat lehetetlenné tesznek s kizárják, hogy az új állam valamely osztálya és köre a társadalom által kitarassza magát. Pedig ezek az intézmények első sorban a társadalom tagjainak megfelelő műveltségétől és politikai s erkölcsi érettségétől függnék.*

* Hogy pedig ettől még milyen rettenetes messzeségben állunk, az abból a tényből ítélhető meg, hogy a munkásság túlnyomó többségét szervezni még nem sikerült. Ha a legégetőbb osztályérdek ily nehezen tör magának utat, milyen távol vagyunk attól, hogy a megfelelő *közösségi* érdek és *összetartozási* érzület kifejlődjék. *Vandervelde* nem feleli ezt a szempontot. Az abszolút és szabadságölő kommunizmusokról szólva így folytatja: „De azoknak, kik az ilyen példákban a demokratikus szocializmus ellen merítenek érvet, nem volna szabad elfeledni, hogy a proletariátusnak,

Mindezek a meggondolások arra az eredményre kényszerítenek, hogy *az új állami rend a politikai hatalom pusztá megszerzésével nem valósítható meg, hanem, hogy a politikai hatalom átvétele csak akkor lehet eredményes, ha az új rend legalább alapvető struktúrái már kifejlődtek.*

11. §. Ezek a fejtegetések egyszersmind választ adnak arra a további kérdésre is, hogy mi legyen a proletariátus szorosán vett politikai taktikája? Merő negáció a többi pártokkal szemben, avagy esetleges koalíció és kompromisszum?

Az ellentét a történelmi materializmus régi pártja és reform-szárnya között ugyanaz, mint az előbbi kérdésekben — inkább árnyalati, mint lényegbe vágó. *Kautskyék* sem utasítják vissza — legalább az elméletben — a szövetkezés lehetőségét; *Bernsteinék* pedig hangsúlyozzák, hogy a kompromisszumnak vagy szövetségesnek csak a párt lényegének és alapelveinek sérelme nélkül szabad létrejönni, nem pedig úgy, hogy jelenlegi kisebb előnyöket távolabbi súlyosabb károk árán érjenek el.

— hogy elérhesse célját s átalakíthassa a kapitalista tulajdont az összesség érdekében társadalmi tulajdonná — oly szervezési erőt fog kelleni kifejtenie, oly erkölcsi és szellemi haladást megvalósítania, hogy képtelen feltevés volna, hogy az ilyen iskolában formált nemzedékek csak egy perczig is elviselnék teljes és tökéletes szabadságuk akármilyen békóját. (V. ö. *Le collectivisme* etc. I. m. 259., 260, 1.)

Az a szenvedélyes politikai torzsalkodás, mely úgyszólván mindenütt a szocializmus kebelében ezek körül a kérdések körül megindult, azt mutatja, hogy a gyakorlatban az ellentétek jóval mélyebbek és hogy az orthodox Marxisták mindennemű szövetkezést helytelenítene, ami mögött — bármint igyekeznek is ezt cáfolni — ott rejtőzik *Marx* mekanikus felfogása a fejlődéséről- a gazdasági erők majd belenőnek a szocializmusba.

De ha ez nincs így, ha a szervezés és nevelés a szocializmus ép oly égető problémája, mint a gazdasági erők koncentrációja, ha a politikai hatalom pusztá megszerzése mit sem ér, hanem új társadalom-gazdasági struktúrák kiképzése és azoknak megfelelő értelmi s erkölcsi tartalommal való betöltése szükséges- akkor nyilvánvaló, hogy a szociális újjáépítés munkájának egyre folynia kell, mely csak a politikai életben való aktív és egyre fokozódó részvétellel lehetséges, tehát a parlamentarizmus kompromisszum technikájával.

A szövetkezeti és szakszervezeti mozgalommal karöltve minél nagyobb politikai befolyásra szert tenni; minél inkább kihasználni az állami hatalmat a munkásság megerősítésére, szervezésére és kiművelésére, a kollektív termelés alakzatainak létrehozatala rá és kiképzésére; minél teljesebben kifejleszteni az önkormányzati és demokratikus intézményeket, a szabadság ezen nélkülözhetetlen szerveit s a nép erkölcsi és szellemi képességeinek ezen főtanintézeteit; emelni és terv-

szerűbbé tenni a gazdasági életet, állandóan és fokozatosan az egész vonalon; kiképezni az új világrend nemzetközi szerveit: ez az a politika-, mely lényegében bármily új és forradalmi, *eszközeiben nem lehet forradalmi, hanem a munka, a nevelés, az organizáció politikája.*

És hogy ez így van, azt maguk a közvetlenül érdekeltek is kezdik látni.

Nemcsak a praetorok „jogfolytonossági” működése folyik, de egész nyíltan is utat ver magának ez a meggyőződés, mint ahogy legutóbb *Olaszországban* a munkásság nagy többsége igazat adott *Turati* parlamentararis politikájának a *Ferri* forradalmi politikájával szemben.

12. §. A történelmi materializmus politikai kérdéseinek és harci taktikájának ez a bírálata nem volna teljes, ha egy tekintetet külpolitikájára is nem vetnénk.

A nacionalizmus és *internacionalizmus* kérdése ez.

Egészen úgy, mint a rabszolgaság és a jobbágság kialakulása és eltörlése nem egy nemzet problémája volt, hanem azok szabályozása az egyik államban szükségkép magával hozta a megfelelő átalakulásokat a többi államban, mert azok az államok szükségkép elpusztultak volna, melyek a kezdetlegesebb és rosszabb termelési rendhez ragaszkodtak volna akkor, midőn szomszédjaik már a jobbat, fejlettebbet és jövedelme-

zöbbit folytatták (gondoljunk a Széchenyi István bölcs és keserű leckéire, melyeket az elavulthoz ragaszkodó kortársainak adott): úgy van ez a szocializmussal is, de még fokozottabb mértékben.

A termelés és a fogyasztás tervszerű rendezése csak nemzetközi alapon valósítható meg. Fölösleges bővebben kifejteni, hogy a világgazdaság már ma sokkal szervezettebb, semhogy elképzelhető volna — legalább hosszabb időre — hogy mondjuk, Franciaország és Anglia szabályozatlan, tervszerűtlen termelést folytassanak akkor, midőn Németország és Olaszország a tervszerű, kollektív termelést üzi. És tényleg a történelmi materializmus alapítása óta belátta, hogy az új társadalmi rend csak a *nemzetközi kooperáció* elve alapján jöhet létre és a gazdasági élet állami tervszerű vezetésének logikai és elkerülhetetlen következménye az államok közötti gazdasági élet megfelelő rendezése.

Annak, aminek a nagy trösztök és kartellek, — minél több gazdaság szerzésének vágya által vezérelve, — hatalmas példáit nyújtják, bizonyos üzemek internacionalis szervezésének és monopóliumának: azt kell a jövő államainak az egész vonalon, az *összeség* javára, végrehajtani.

A gazdasági szervezés, a nevelés, a közlekedés, a közigazgatás stb. belső problémáihoz így, azok betetőzéseként, az internacionalis viszonylatok megfelelő rendezése járul.

A gazdasági élet ezen nemzetközi szervezésének

a követelménye a történelmi materializmus táborában általános, sőt az ellenkező felfogások hívei is elismerik, hogy ez az államon belüli tervszerű kollektív gazdálkodás nélkülözhetetlen következménye volna.

A szocialista gondolkodók helyesen utalnak arra is, hogy a világgazdaság ez a nemzetközi szervezése és tervszerű vezetése volna az egyedüli eszköz, mely a háborúknak véget vetne, mert ezzel megszűnnék a gazdasági kizsákmányolás szüksége és lehetősége a nemzetek között.

Spencer Herbert legutolsó munkájában, a *Facts und Comments*-ben keserűen panaszkodik a világ *újraelbarbárosodásán* (rebarbarisation). Ezt a militarizmus újból való uralkodásra jutásának tulajdonítja az industrializmus felett, az állami despotiának a társadalmi liberalizmus felett. Kizsákmányoló háborúk mindenfelé, az állami hatáskör hihetetlen kitágulása, az önkormányzati és a szabad társadalmi tevékenység visszamenése.

Csodálatos, hogy ez a nagyszellemű ember ezekben a kérdésekben milyen rövidlátó. Megelégszik az-
 zal, hogy a militarizmus vagy az industrializmus uralomra jutásáról beszél és nem kutatja, hogy a közszellem ilyen tökéletes átalakulásának mik a mélyebb rugói és elfeledi, hogy — miként ő maga oly fényesen kimutatta — az erkölcsi eszmék és azok átalakulásai nem tekinthetők utolsó társadalmi tényeknek. S ép úgy, mint megelégszik a jelenség felszínes okaival, megelé-

szik azzal is, hogy felszínes orvosságot ajánljon: az *altruizmus nevelését*.

A történelmi materializmus világitásában egészen mások a tények okai és mások a javasolt orvosságok. Igen jelentékeny kísérletek történtek e jelenségeket a modern kapitalista rendszer természetéből levezetni és az orvosszereket nem erkölcsi leckékben, hanem az új társadalmi rendben keresni.

A történelmi materializmus azonban tovább ment a gazdasági élet nemzetközi szervezésének követelésénél és direkt *nemzetellenes* álláspontra helyezkedett. A proletariátus érdekét a nemzeti érdekekkel ellentétesnek vélte s így a nemzeti kapcsolat megszüntetését követelte. A harc hevében, a militarizmus egyre növekedő terhei közepette, mozgalmuk erőszakos üldöztetése idejében, a legjobb gondolkodók is elvesztették higgadságukat, a nemzeti lét lényeges és lényegtelen, üdvös és káros elemei között különböztetéseket tenni nem tudtak és a harci jelszó: „A proletárnak nincs hazája” végigzúgott Európán.

Alaposabb meggondolás azonban azt mutatja, hogy a kollektív termelés és a tervszerű kooperáció benn, valamint a nemzetközileg vezetett világgazdaság künn: még nem jelenti a nemzeti államok végét. Az egész emberiség békés kooperációja nem hozza magával a történelmileg kifejlett nemzetek pusztulását. Az államok közötti harcias versengés ép oly kevésbé teszi ki a nemzet lényegét, mint a párbajjal kiküzdött hen-

cegő dicsekvés a férfiasság fogalmát. Ép úgy, amint az államokban belül hosszú fejlődés folyamán az egyéniség tisztelete megszilárdult; amint ma a vagyonnal, gazdagsággal, műveltséggel való dicsekvést a művelt társadalom megvetése sújtja; amint az egymás kiaknázásának és lealacsonyításának vágyát a jobbakban és a kiműveltekben az egyéniség belső kifejlesztésének törekvése váltotta fel: egészen úgy elképzelhető a megsze jövőben oly állapot, melyben — a gazdasági élet nemzetközi tervszerű vezetése mellett — az egymás tönkretételének vágyát a nemzeti egyéniségek mind teljesebb békés kifejtésének törekvése váltja fel.

Olyan mértékben, melyben a proletár is a hazának egyenlő jogú és gazdasági erejű polgára lesz: olyan mértékben a proletárnak is lesz hazája, mert élvezve intézményeit, tudományát és művészetét, természeti szépségeit, mindinkább kifejlődnek benne azok a szálak, melyek az „otthon” költészetét kiteszik; a gyermekkor emlékeinek, a férfikor törekvéseinek feledhetetlen, emberekhez és tárgyakhoz kötött asszociációi, a megszokás és ismerőség kellemes biológiai közérzete, a múlt, jelen és jövő törekvéseinek összhangja.*

S bármennyire haladjon is a világtermelés koncentrációja, a területi tagozódás és állami önkormányzat — szemben a világkormányval — mindig szükséges és elkerülhetetlen marad. És nehéz volna be-

* *Bernstein* egy helyen kifejezetten ezen a véleményen van.

látni, hogy ez a területi tagozódás miért ne történnék azoknak a történelmi alakulatoknak megfelelően, melyek évezredek munkája folytán fejlődtek ki.

Hogy aztán az államok közötti mind szorosabb összefüggésnek, a közlekedés csodálatos fejlődésének, a hírszolgálat szinte naponta erősödő mechanizmusának mik lesznek a következményei, új világnyelvre fognak-e vezetni és ez az új világnyelv a régié helyett vagy azok mellett fog helyet foglalni: olyan kérdések, melyekre feleletet adni ma utópia volna.

Kétségtelen azonban, hogy az itt vázolt gondolatok mindinkább a történelmi materializmus táborában is általánosakká lesznek és a társadalmi tervszerű kooperáció s az egyéniség szabad kifejtésének kettős alappostulatumánál fogva *a békés nemzeti lét joga is elismertetik.*

A teljes erkölcsi, szellemi, művészeti szabadsághoz a nemzeti lét békés kifejtésének követelménye járul.

És érdekes tünemény . . . A német országgyűlésen az elnyomott s szuronnyal és pénzzel beolvasztani szándékolt lengyel nemzet ügyét, nemzeti szabadságát és fejlődését, a sovén és ultra-nemzeti többséggel szemben a „hazátlan” szociáldemokrata párt védelmezi.**

„V. ö. Ignacy *Daszynski* érdekes cikkét: *Nationalität und Socialismus.* (Socialistische Monatshefte. 1902 September.)

Bernstein már ma világosan kimondja véleményét:

„A nemzetek közös kultúrérdekeiért szerződések és a nemzetközi jog kiképzése által nagyon jól gondoskodhatnak, anélkül, hogy ezért egyéniségüket feladják. Ép így a nemzeti kapcsolatok fennállása nem egyetértelmű azok állami centralizációjának fenmaradásával a jelenlegi formában.” *

Fenti következtetéseink helyességét látszik igazolni az a körülmény is, hogy *Kuncz* is, aki pedig velünk teljesen ellenkező alapon — az egyének helyett az államon — építi fel rendszerét, erre a közel rokon végeredményre jut: „. . . Az állam szabadsága nem állhat abban, hogy a szomszédokat leigázhathja.

Ezen magasabb emberiségi jogi rend, vagyis a *világállam*, nem vezet zsarnokságra, mert annak megvalósítását nem centralizáció, hanem a szövetséges állam alakjában reméljük. Bármely óriási hatalom magába véve nem vezet zsarnokságra, mert a veszély nem a hatalom nagyságában, hanem annak rossz szervezetében rejlik. Nem a hatalom mekkoraságától, hanem szervezetének módjától függ a zsarnokság és szabadság kérdése. Egy kis községállam is fajulhat a legelviselhetetlenebb zsarnoksággá, míg Nagy-Britannia, a földnek legóriásibb hatalma, egyszersmind egy óriási szabadság-szervezet.

* V. ö. *Zur Geschichte* stb. 204. 1.

Ha látjuk, hogy szélesbült a jogi rend szervezete családból, vagyis a rokonokra szorítózkodó békéből, feudális csoporttá, vagyis egymással már rokonságban nem állók békéjévé és a feudális csoportból a mai nagy állammá, azaz: sok millió emberre kiterjedő joguralommá, miként lehet akkor kételkednünk a fölött, hogy ezen fejlődési irány tovább foly, hogy miután ezen irány évezredes következetességgel oly óriási nehézségeket legyőzött, az utolsó lépésnél nem fog megállapodni és a hogy a joguralomnak a világtörténetben látható fokozatos kiszélesbülése eljut emberiségi egyetemességéhez”. (*A nemzetállam tankönyve*. I. m. 433. l.)

Ezen bölcs és lendületes szavakhoz csak egy megjegyzésünk van. Az „utolsó” lépés elérésének útja is csak az eddigi lehet: felismerése annak, hogy az új rend mind több ember mind nagyobb boldogságát biztosítja.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Előszó</i>	V

I. A történelmi materializmus általános jellege.

1. §. Marx elmélete	3
2. §. Alapjellemvonása és történelmi előzményei	5
3. §. Jelentősége főleg mint módszertani elv	7
4. §. Hiányai. Egyoldalú materializmusa	8
5. §. A társadalmi „felépítmény.” Az eszmei rugók szerepe	12

II. Az állam keletkezése.

1. §. Kiindulási pont	23
2. §. Marx tanai	23
3. §. Engels tanai	26
4. §. Engels tanainak bírálata	35
5. §. Az államalakulás genetikai folyamata	41
6. §. Engels erre vonatkozó nézetei	43
7. §. E nézetek bírálata. A lélektani alap hiánya	46
8. §. Az államalakulás utolsó lélektani ténye. A belátós elmélet. Igazsága és hiányai	50

III. Az állam lényege.

1. §. Az állam mint „kizsákmányolási szervezet”	63
2. §. Az osztályküzdelmek tana	64
3. §. Megszorítások vele szemben	66
4. §. Az állam lényege, mint kikényszeríthető kooperáció	68
5. §. Belátás és osztályküzdelem	70
6. §. Konklúziók	76

VI. Államcél. Állami hatáskör. Állameszmény.

1. §. E kérdések gyakorlati jelentősége	81
2. §. Engels, Morgan, Bebel és Loria tanai	84
3. §. Az ős nemzetség-szervezet „aranykora” és bírálata	89
4. §. „Az állam elhalása”	98
5. §. E tan bírálata	114
6. §. „A laissez faire uralomra jutása” tanának bírálata	117
7. §. Centralizáció és önkormányzat	124
8. §. A történelmi materializmus „végleges” állameszménye	127
9. §. Szellemi termelés és szocializmus. Szabadságjogok	132

V. Politika.

1. §. A feladat	139
2. §. Marx álláspontja	139
3. §. Engels tanai	141
4. §. E tanok bírálata. Automatikus fejlődés. Lelki élet és deteminizmus	145
5. §. Bernstein kritikája. „Zurück auf Kant”	150
6. §. A „Verelendungstheorie”	152
7. §. Moralizmus és amoralizmus	154
8. §. Refóm vagy revolúció	159

	Oldal
9. §. Folytatás	166
10. §. A szocializmus nemcsak gazdasági, de közigazgatási és nevelési probléma is	170
11. §. Taktika a többi pártokkal szemben	178
12. §. Nacionalizmus és internacionalizmus	180
